T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ESKİ TÜRKÇEDEN TÜRKİYE TÜRKÇESİNE GELECEK ZAMAN

HAZIRLAYAN
DERYA YÜCEL ÇETİN

TEZ DANIŞMANI
YRD. DOÇ. DR. NESRİN GÜNAY

EDİRNE 2016

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ESKİ TÜRKÇEDEN TÜRKİYE TÜRKÇESİNE GELECEK ZAMAN

HAZIRLAYAN
DERYA YÜCEL ÇETİN

TEZ DANIŞMANI
YRD. DOÇ. DR. NESRİN GÜNAY

EDİRNE 2016

Tezin Adı: Eski Türkçeden Türkiye Türkçesine Gelecek Zaman
Hazırlayan: Derya Yücel Çetin

ÖZET

Dil, bir milletin genetiğidir. Sadece dili incelenerek o millet hakkında çok şey söylenebilir. Dönemlerin önemli eserlerini tarayarak biçim özelliklerini ve anlam alanlarını tespit etmek, dilimize ve tarihimize ışık tutmaktadır. Bu temel hedef göz önünde bulundurularak hazırlanmış olan bu tezde, Türk dilinde gelecek zaman bildirimi konusunda art zamanlı ve eş zamanlı bir inceleme yapılmıştır. Bu tez, "Ön söz" ve "Giriş"ten sonra iki ana bölümden oluşmaktadır. Tezin giriş kısmında, fiilde zaman, kip ve kiplik ile ilgili açıklamalarda bulunulmuş ve asıl konu olan gelecek zaman konusuna değinilmiştir. Birinci bölümde, Türk dilinin Oğuz kolunun tarihî ve çağdaş lehçelerinin tarihi ve bu devirlerde kullanılan gelecek zaman biçimbirimlerinin etimolojik izahları hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde, Türk dilinin Oğuz kolunun tarihî ve çağdaş lehçeleri ile ilgili başlıca eserler taranmış, gelecek zaman biçimbirimleri tespit edilmiş ve kiplik anlam alanları yorumlanmıştır. Tezde sonuç olarak, asıl işlevi gelecek zaman bildirimi olan biçimbirimlerin Türk dilinin ilk dönemlerinden itibaren sadece gelecek zaman işleviyle kullanılmadığı görülmüştür. Bu biçimbirimler asıl işlevleri olan gelecek zaman bildiriminin yanı sıra istek, kesinlik, niyet, olasılık, tahmin, umutsuzluk gibi kiplik anlam alanlarına yayılan bir anlam yelpazesi oluşturmuştur. Bu anlam genişliğini sağlayan başlıca etken unsurlar; biçimbirimin kullanıldığı fiil kök veya gövdesinin anlam özelliği, cümlenin türü, metin ve anlatım türü, cümle ve cümleler üstü birimlerde kullanılan zarflar, zamirler, sıfatlar gibi anlam belirleyici dil bilgisi birimleridir.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkçe, Oğuz Türkçesi Zaman, gelecek zaman, kiplik, bağlam, kip.

Name of Thesis: Future Tense from Old Turkish to Turkish Spoken in Turkey

Prepared by: Derya Yücel Çetin

ABSTRACT

Language is a "genetic" feature of a nation. A lot of things can be said about a nation by studying its language. Studying important works of different periods and identifying their form and semantic fields sheds light on our language and history. In this thesis, which has been written by taking this prime purpose into account, diachronic and simultaneous research about the expression of future tense in Turkish language has been conducted. This thesis is composed of two main parts, following prologue and introduction. In the introduction part of the thesis, some explanations about tense and modality are given and some information about the main topic, which is future tense, is given. In the first part, some basic information about the history of old and contemporary dialects of Oghuz branch of Turkish language is provided and subsequently the etymological analyses of future tense morphemes used during these periods are given. In the second part, the important works about the old and contemporary dialects of Oghuz branch of Turkish language are studied and future tense morphemes are identified and modality semantic fields are evaluated. Consequently, it is revealed in this thesis that morphemes, whose primary function is future tense, have not been used only with this function since the first periods of Turkish language. These morphemes constitute a wide spectrum of meaning, including modality semantic fields such as request, certainty, intention, possibility, prediction and despair as well as their main function of expressing future tense. The main factors which create this wide spectrum of meaning are meaning feature of root and body of verbs with which morphemes are used, the type of the sentence, the type of the text and narration, and grammar units which determine the meaning such as adverbs, pronouns and adjectives which are used in sentences and in units above sentences.

Key Words: Old Turkish, Oghuz Turkish, tense, future tense, modality, context, mood.

ÖN SÖZ

Bu çalışmayı seçmemizin amacı, daha önce gelecek zaman bildirimi konusunun ele alınmasına rağmen, Türkçenin Oğuz kolunun tek bir çatı altında kiplik anlam alanlarıyla incelenmemiş olmasıdır.

Tezde, "Eski Türkçeden Türkiye Türkçesine Gelecek Zaman" adından da anlaşılacağı üzere, ilk yazılı tarihe sahip Köktürklerden başlayarak Türkiye Türkçesi, Gagavuz, Azerbaycan ve Türkmen Türkçelerine doğru bir seyir izleyen Türkçenin Oğuz kolu yazılı metinlerindeki gelecek zaman yapısı incelenmiştir. Bu incelemeyi yaparken hareket noktası, gelecek zaman biçimbirimli yapılardır. Bu yapıların anlam çözümlemelerinde bağlam ve kiplik türleri dikkate alınmıştır. Türk dili tarihinin dönemlerine bağlı olarak Köktürkçe, Uygur, Karahanlı, Harezm, Eski Oğuz Türkçeleri, Türkiye Türkçesi, Gagavuz Türkçesi, Azerbaycan ve Türkmen Türkçeleri şeklinde art zamanlı ve eş zamanlı bir sıra izlenmiştir. Art zamanlı incelemelerde temel bir biçimbirimi merkeze alarak bu biçimbirim çevresinde genişleyen anlam alanları tahlil edilip dönemler arası mukayeseler yapılmaktadır. Bu da bize, bir biçimbirim aracılığı ile dilimizin sadece bir dönemini değil bütün dönemlerini bir bütün olarak görebilme imkânı sağlamaktadır.

Oğuz Türkçesinin art zamanlı incelemesini yaparken Eski Oğuz Türkçesinden sonra Türkiye Türkçesine geçerek, arada kalan beş yüz yıllık Osmanlı Türkçesi dönemini atladık. Bunun nedeni, incelemiş olduğumuz Osmanlı dönemi metinlerinde konu ile ilgili bir hayli malzeme çıkmış olmasıdır. Bu durum, çalışmamızın hacmini epey arttıracak ve yüksek lisans tez süresinin aşmasına neden olacaktı. Çıkan malzemenin bol oluşu bize, bu alanda ayrı bir çalışma yapılması için fırsat doğurmaktadır.

Dönemlere göre gelecek zaman kullanımlarına bakmadan önce zaman, gerçek zaman, fiilde zaman, kip, kiplik konuları hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Dönemlerin tarihinden, o dönemlerde kullanılan Türkçeden ve gelecek zaman

biçimbirimlerinin etimolojisinden bahsedildikten sonra tezin asıl amacı olan inceleme bölümüne geçilmiştir.

Tez için taranacak metinler, döneminin başyapıt sayılabilecek eserlerinden seçilmeye çalışılmıştır. Her döneme ait belli başlı eserlerdeki gelecek zamanlı yapılar taranmıştır. Eser seçiminde farklı metin türlerini esas almaya özen gösterilmiş, böylece farklı metin türlerindeki farklı kiplik anlam alanları tespit edilmeye çalışılmıştır. Örnekler tespit edilirken gelecek zaman biçimbirimli yapılar esas alınmış; ancak sadece cümle düzeyinde kalınmamış, anlam ve bağlamı ortaya koyan cümleler üstü birimler düzeyinde anlamlandırmalar yapılmıştır. Elde edilen örnekleri tasnif etme ve anlamlandırma aşamasında bilgi kipliği, yükümlülük kipliği ve devinim kipliği başlıkları altındaki kiplik anlam alanları kapsamında anlamlandırma tasnifleri de yapılmıştır. Bu anlamlandırmalarda zarf, zamir, cümle türü ve metin türü gibi etken unsurların önemine de dikkat çekilmiştir.

Daha lisans eğitimimin ilk gününden itibaren bilimsel ve insani desteğini benden hiçbir zaman esirgemeyen, bu sonsuz ilim vadisinde bana nasıl adım atılacağını öğreten, öğrencisi olmaktan her zaman onur duyacağım değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Nesrin GÜNAY'a şükranlarımı sunuyorum.

İlme sadece sabır ve çalışma ile ulaşılabileceğini her fırsatta vurgulayan, ondan ders alma şerefine nail olduğum için kendimi her zaman şanslı hissettiğim ve Türkoloji yolunda beni aydınlatan saygıdeğer hocam Prof. Dr. Ahmet GÜNŞEN'e ve onun nezdinde üzerimde emeği olan tüm hocalarıma teşekkürü borç bilirim.

Yüksek lisans eğitimim boyunca vermiş olduğu burs ile beni destekleyen TÜBİTAK'a teşekkürlerimi sunarım. Son olarak bu zorlu yolculukta varlığıyla hayatımı anlamlandıran ve her adımımda beni destekleyen sevgili eşim Ferhat ÇETİN'e de minnettarlığımı ifade etmek isterim.

Derya YÜCEL ÇETİN

İÇİNDEKİLER

ÖZET i
ABSTRACT ii
ÖN SÖZ iii
İÇİNDEKİLER v
TABLOLAR LİSTESİ ix
KISALTMA ve İŞARETLER x
TARANAN ESERLER LİSTESİ xii
GİRİŞ 1
1. Zaman Nedir? 1
2. Gerçek Zaman 2
3. Fiil Zamanı 2
3.1. Türkçede Fiil Zamanı 4
3.1.1. Türkçede Gelecek Zaman 5
4. Kiplik 5
5. Kip 8
6. Konuyla İlgili Çalışmalar 9
BİRİNCİ BÖLÜM 13
1. Türk Dilinin Tarihî Dönemleri ve Oğuz Kolunun Çağdaş Dönemleri ile Bu Dönemlerde Kullanılan Gelecek Zaman Biçimbirimleri 13
1.1. Eski Türkçe 13
1.1.1. Köktürk Dönemi 13
1.1.1.1. Köktürk Türkçesi 16
1.1.1.2. Köktürk Dönemi Gelecek Zaman Biçimbirimleri 16
1.1.2. Uygur Dönemi 18
1.1.2.1. Uygur Dönemi Türkçesi 19
1.1.2.2. Uygur Türkçesi Dönemi Gelecek Zaman Biçimbirimleri 20
1.2. Orta Türkçe 23
1.2.1. Karahanlılar 23
1.2.1.1. Karahanlı Türkçesi 24
1.2.1.2. Karahanlı Türkçesi Gelecek Zaman Biçimbirimleri 25

1.2.2. Harezm Türkleri 26
1.2.2.1. Harezm Türkçesi 27
1.2.2.2. Harezm Türkçesi Dönemi Gelecek Zaman Biçimbirimleri 28
1.3. Batı Türkçesi 29
1.3.1. Eski Oğuz Türkleri 29
1.3.1.1. Eski Oğuz Türkçesi 29
1.3.1.2. Eski Oğuz Türkçesi Gelecek Zaman Biçimbirimleri 31
1.3.2. Türkiye Türkçesi Dönemi 33
1.3.2.1. Türkiye Türkçesinde Kullanılan Gelecek Zaman Biçimbirimi 33
1.3.3. Türkmen Türkleri 34
1.3.3.1. Türkmen Türkçesi 35
1.3.3.2. Türkmen Türkçesinde Kullanılan Gelecek Zaman Biçimbirimi 35
1.3.4. Gagavuz Türkleri 35
1.3.4.1. Gagavuz Türkçesi 36
1.3.4.2. Gagavuz Türkçesinde Kullanılan Gelecek Zaman Biçimbirimi 37
1.3.5. Azerbaycan Türkleri 37
1.3.5.1. Azerbaycan Türkçesi 38
1.3.5.2. Azerbaycan Türkçesinde Kullanılan Gelecek Zaman Biçimbirimi 39
İKİNCİ BÖLÜM 40
2. Türk Dilinin Tarihî Dönemleri ve Oğuz Kolunun Çağdaş Dönemlerinde Kullanılan Gelecek Zaman Biçimbirimlerinin İncelenmesi 40
2.1. Köktürk Türkçesi Dönemi 40
2.1.1. Birinci Teklik Şahıs 40
2.1.2. İkinci Teklik Şahıs 40
2.1.3. Üçüncü Teklik Şahıs 41
2.1.4. Birinci Çokluk Şahıs 42
2.1.5. İkinci Çokluk Şahıs 42
2.1.6. Üçüncü Çokluk Şahıs 43
2.1.7. Retorik Soru 43
2.1.8. Şarta Bağlı Gelecek Zaman Kullanımı 44
2.2. Uygur Türkçesi Dönemi 44
2.2.1. Birinci Teklik Şahıs 44

2.2.2. İkinci Teklik Şahıs 45
2.2.3. Üçüncü Teklik Şahıs 45
2.2.4. Birinci Çokluk Şahıs 47
2.2.5. İkinci Çokluk Şahıs 47
2.2.6. Üçüncü Çokluk Şahıs 48
2.2.7. Retorik Soru 49
2.2.8. Şarta Bağlı Gelecek Zaman Kullanımı 50
2.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi 51
2.3.1. Birinci Teklik Şahıs 51
2.3.2. İkinci Teklik Şahıs 53
2.3.3. Üçüncü Teklik Şahıs 55
2.3.4. Birinci Çokluk Şahıs 57
2.3.5. İkinci Çokluk Şahıs 58
2.3.6. Üçüncü Çokluk Şahıs 58
2.3.7. Retorik Soru 59
2.3.8. Şarta Bağlı Gelecek Zaman Kullanımı 60
2.4. Harezm Türkçesi Dönemi 61
2.4.1. Birinci Teklik Şahıs 61
2.4.2. İkinci Teklik Şahıs 63
2.4.3. Üçüncü Teklik Şahıs 64
2.4.4. Birinci Çokluk Şahıs 65
2.4.5. İkinci Çokluk Şahıs 66
2.4.6. Üçüncü Çokluk Şahıs 66
2.4.7. Retorik Soru 67
2.4.8. Şarta Bağlı Gelecek Zaman Kullanımı 68
2.5. Eski Oğuz Türkçesi Dönemi 69
2.5.1. Birinci Teklik Şahıs 69
2.5.2. İkinci Teklik Şahıs 71
2.5.3. Üçüncü Teklik Şahıs 72
2.5.4. Birinci Çokluk Şahıs 74
2.5.5. İkinci Çokluk Şahıs 75
2.5.6. Üçüncü Çokluk Şahıs 76

2.5.7. Retorik Soru 77
2.5.8. Şarta Bağlı Gelecek Zaman Kullanımı 79
2.6. Türkiye Türkçesi Dönemi 80
2.6.1. Birinci Teklik Şahıs 80
2.6.2. İkinci Teklik Şahıs 81
2.6.3. Üçüncü Teklik Şahıs 82
2.6.4. Birinci Çokluk Şahıs 83
2.6.5. İkinci Çokluk Şahıs 83
2.6.6. Üçüncü Çokluk Şahıs 84
2.6.7. Retorik Soru 85
2.6.8. Şarta Bağlı Gelecek Zaman Kullanımı 86
2.7. Oğuz Grubu Lehçeleri (Gagavuz, Türkmen ve Azerî Türkçesi) 86
2.7.1. Birinci Teklik Şahıs 86
2.7.2. İkinci Teklik Şahıs 87
2.7.3. Üçüncü Teklik Şahıs 88
2.7.4. Birinci Çokluk Şahıs 90
2.7.5. İkinci Çokluk Şahıs 91
2.7.6. Üçüncü Çokluk Şahıs 92
2.7.7. Retorik Soru 93
2.7.8. Şarta Bağlı Gelecek Zaman Kullanımı 94
SONUÇ 97
KAYNAKÇA 99

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo-1: Zaman Doğrusu.....……...……3

Tablo-2: Türk Dilinin Tarihî ve Çağdaş Dönemlerine Göre Kullanılan Gelecek Zaman Biçimbirimleri…….97

KISALTMA ve İŞARETLER

/ : “ve, veya” anlamında sözcük ve eklerin arasında kullanılmıştır.

{} : Vurgulanmak istenen eklerin yazımında kullanılmıştır.

- : Gramer analizinde fiil tabanlarının sonunda kullanılmıştır.

+ : Gramer analizinde isim tabanlarının sonunda kullanılmıştır.

* : Belgelenmemiş fakat örneklerden hareket ederek bulunması gereken şekildir.

A : /a/,/e/.

Akt. : Aktaran

BK : Bilge Kağan Âbidesi

bak. : Bakınız

C : Cilt

Çev. : Çeviren

D : /d/,/t/.

Dy : Doğu Yüzü

G : /ġ/,/g/.

Gy : Güney Yüzü

I : /ı/,/i/.

K : /ķ/,/k/.

KT : Kül Tigin Âbidesi

Ky : Kuzey Yüzü

S : Sayı

s. : Sayfa

T : Tonyukuk Âbidesi

TARANAN ESERLER LİSTESİ

AB Gulcalı, Zemire, *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Bars" Hikâyesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.

AD Makas, Zeynelâbidin, *Azerbaycan Dramaları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.

AH Arat, Reşit Rahmeti, *Edib Ahmed B. Mahmud Yükneki Atebetü'l-Hakayık*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.

AHŞ Enginün, İnci, Zeynep Kerman, *Ahmet Haşim Bütün Şiirleri*, Dergâh Yayınları, 14. Baskı, İstanbul, 2015.

BŞ Tanpınar, Ahmet Hamdi, *Beş Şehir*, Dergâh Yayınları, 35. Baskı, İstanbul, 2016.

DH Bice, Hayati, *Hoca Ahmed Yesevi Divan-ı Hikmet*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2015.

DHK Safa, Peyami, *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu*, Alkım Yayınevi, 41. Baskı, İstanbul, 2016.

DK Ergin, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009.

DLT Ercilasun, Ahmet Bican, Ziyat Akkoyunlu, *Kâşgarlı Mahmud Dîvânu Lugâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.

ETŞ Arat, Reşit Rahmeti, *Eski Türk Şiiri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 2007.

GD Özkan, Nevzat, *Gagavuz Destanları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.

GN Yavuz, Kemal, *Âşık Paşa Garib-nâme*, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul, 2000.

GT Özkan, Mustafa, *Mahmûd b. Kādî-i Manyâs Gülistan Tercümesi Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara,1993.

HŞ Hacıeminoğlu, M. Necmettin, *Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

KB Arat, Reşit Rahmeti, *Kutadgu Bilig Yusuf Has Hacib*, Kabalcı Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, 2008.

KE Ata, Aysu, *Nāṣırü'd-dýn Bin Burhānü'd-dýn Rabġūzý Ḳıṣaṣü'l-Enbiyā (Peygamber Kıssaları),* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.

KGK Kemal, Yahya, *Kendi Gök Kubbemiz*, Arı Matbaası, 42. Baskı, İstanbul, 2016.

KİP Tekin, Şinasi, *Kuanşi İm Pusar,* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara,1993.

KT Küçük, Murat, *Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Satır Arası İlk Kur'an Tercümesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.

MM Toparlı, Recep, Mustafa Argunşah, *İslâm Mu'înü'l-Mürîd*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2014.

MN Korkmaz, Zeynep, *Ṣadru'd-dýn Şeyhoğlu Marzubān-nāme Tercümesi*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1973.

MS Tekin, Şinasi, *Maytrısimit,* Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1976.

NH Özkan, İsa, *Nasreddin Hoca Fıkraları*, TİKA Yayınları, Ankara, 1999.

NF Eckmann, János, Semih Tezcan, Hamza Zülfikar, Aysu Ata, *Maḥmūd Bin ʿAlý Nehcü'l-Ferādýs*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.

OA Tekin, Talât, *Orhun Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 2010.

YED Timurtaş, Faruk Kadri, *Yunus Emre Divânı*, Kapı Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2012.

YZ Demirci, Ümit Özgür, Şenol Korkmaz, *Şeyyâd Hamza Yūsuf u Zelıhā*, Kaknüs Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2008.

GİRİŞ

1. Zaman Nedir?

Tek bir tanımla açıklamanın pek mümkün olmadığı zaman kavramı, uzun yıllar felsefenin araştırma konularından biri olmuştur. Bu araştırmalarda tam bir sonuca ulaşılamamış ve insanoğlu zamanı tam olarak tanımlayamamıştır.

Sokrates öncesinde ve Aristo'da zaman kavramı; hareket, düzenli hareket ve hareket sayısı kavramlarıyla birlikte anılmıştır. Düzenli ve sayılabilen bir harekete bakarak zamanı anlayabildiğimizi savunmuşlardır. Zamanın ölçümü konusunda ise zamanın ölçüldüğü araç ile zamanı bir tutma eğilimi vardır. Zenon, zaman betimlemesinde, "an/şimdi" kavramını ortaya atar ve zamanı anların toplamı olarak görür. Zamanın en küçük birimi olan anda dahi bir yerden bir yere geçiş yani hareket olduğunu iddia eder.[1]

Aristo, artık olmayan geçmişle ve henüz olmayan gelecekle birleşik olan bir zamanın varlıktan nasibini almasının olanaksız olduğunu belirtir. Daha sonra ise şimdiki ana değinerek bunun zamanın bir parçası olmadığını ancak zamanın öncelik ve sonralık açısından belirleyici olduğunu belirtir. Aslında zaman, önce ve sonraya göre devinim sayısıdır. An ise, geçmişin sonu geleceğin başı olması dolayısıyla zamansal aralığı sıralayarak geçmiş ile geleceği birleştirir ve zamanı sürekli yani kesintisiz yapar.[2]

Yukarıda ana hatları ile aktarılan görüşlerden de anlaşılacağı üzere filozoflar zaman kavramını farklı şekillerde yorumlamışlardır. Bu kavram daha sonra sadece felsefenin çalışma alanı olmaktan çıkmış, dilbilimin de çalışma alanı içerisine dâhil

[1] Filiz Serdar, "Aristoteles'in Doğa Felsefesinde Zaman Kavramı", (Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Lisans Bitirme Tezi), İzmir 2007, s. 41.
[2] Aristoteles, Augustine, Heiddeger, *Zaman Kavramı* (Çev.: Saffet Babür), Ankara 2007, s.15.

edilmiştir. Dilbilimde zaman konusu ikiye ayrılmıştır: gerçek zaman ve fiil zamanı. Şimdi bu iki kavram üzerinde kısaca duralım.

2. Gerçek Zaman

Gerçek zaman, durmadan ve parçalanmadan akıp giden bölünmez bir bütündür. Smith'e göre gerçek zaman, basit yapıda uzaya benzer, sınırlanmamış tek bir boyuttur. Uzay gibi gerçek zamanda da yerleşim için belirli bir sınır ya da yönlendirici bir nokta gerekir.[3]

Bazı diller gerçek zamanı şimdi ve şimdi dışı, bazıları geçmiş ve geçmiş dışı ve bazıları ise geçmiş, şimdi ve gelecek biçiminde ayrıma tabi tutmuşlardır. Bununla birlikte Mandarin Çincesi, Malay, Tayca, İbranice gibi diller gerçek zamanın dil bilgisine dayalı sınıflandırmasına sahip değillerdir. Bu dillerde gerçek zaman kavramı dile dolaylı bir biçimde ve zarflar yardımıyla aktarılmaktadır.[4]

Gerçek zaman yaşadığımız zamandır, fiil zamanı ise bu zamanın dile yansımış biçimine denir. Gerçek zaman olaylar ve durumların birbiri ile olan ilişkilerinden meydana gelen soyutluğu ifade ederken dille ilgili hiçbir bağlantısı yoktur. Bu yüzden gerçek zaman ile fiil zamanı arasındaki farkı iyi ayırt etmek gerekir.

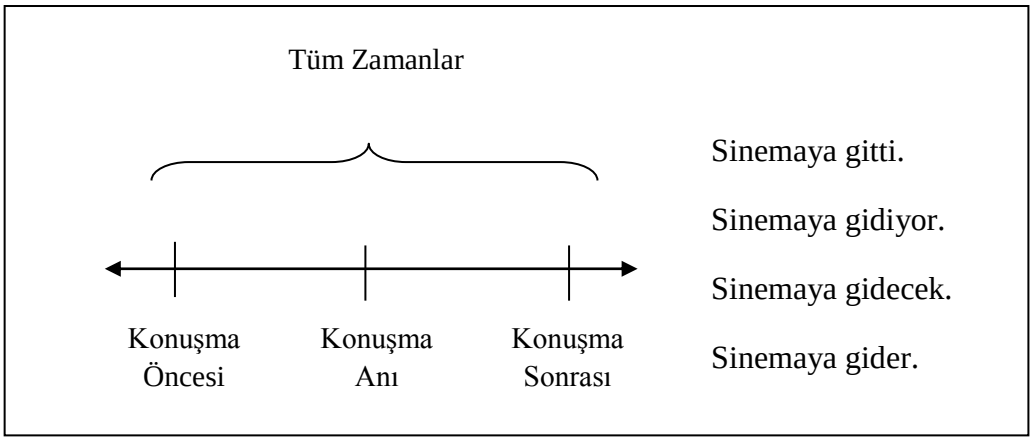
3. Fiil Zamanı

Bir fiilin üzerindeki zaman ekleri veya fiilin kendi içinde barındırdığı zaman anlamı hiçbir surette gerçek zaman ile aynı olamaz. Fiil zamanı, konuşulan zaman ile bağlantılı olarak bir olayın ya da durumun gerçek zamana yerleşmesi olarak adlandırılabilir. Bir başka tanımla açıklayacak olursak fiil zamanı, konuşmada belirtilen olayın oluş zamanının konuşma anına bağlanmasıdır. Bu, Türkçede, temel

[3] S. Carlota Smith (Akt. Ahmet Benzer, 2012, s. 10), "Tense and Temporal Interpretation", *Lingua*, S.117, 2005.
[4] Ahmet Benzer, *Türkçede Zaman, Görünüş ve Kiplik*, İstanbul 2012, s. 11.

olarak bazı biçimbirimlerin fiillerin kök veya gövdelerine eklenmesiyle ifadesini bulur.

Tablo-1: Zaman Doğrusu

Fiil zamanı ile gerçek zaman ilişkisini yukarıdaki tabloda verilen örneklerle açıklayabiliriz. Şimdiki zaman konuşma anı ile aynı anda gerçekleşen olay ya da durumlar için kullanılır: Sinemaya gidiyor. Geçmiş zaman konuşma anından önce meydana gelen bir olay ya da durumu işaret eder: Sinemaya gitti. Gelecek zaman konuşma anının sonrasına yerleşir: Sinemaya gidecek. Geniş zaman ise konuşma öncesi, konuşma anı ve konuşma sonrası her zamanı kapsar: Sinemaya gider.

Dört zaman bildiriminden anlam olarak en kesin ifadeyi geçmiş zaman vermektedir. Yaşanmışlığı ve bitmişliği ifade eder ve çoğunlukla gözle görüldüğüne dair anlamlar taşır. "Sinemaya gittim." cümlesine bakıldığında hareketin yapılıp yapılmadığına dair herhangi bir şüphe oluşmaz. Olay geçmiş bir zaman diliminde gerçekleşmiş ve bitmiştir. Diğer zaman birimlerinin hiçbirinde böyle bir kesinlik yoktur.

Yukarıda da belirtildiği gibi gerçek zaman dilimizde dört temel fiil zamanı olarak gruplandırılır. Bu, tüm dillerde aynı sayıda olmak zorunda değildir. Örnek olarak İngilizcede gerçek zaman sekiz farklı şekilde gruplandırılmıştır.

3.1. Türkçede Fiil Zamanı

Türkçede zaman kavramı, birçok dilden farklı olarak dört zaman bölümlemesiyle incelenmektedir. Bu dörtlü ayrımı Türkçe ilk dil bilgisi eserimiz olan Bergamalı Kadri'nin Müyessiretü'l – Ulûm adlı eserinde göremiyoruz. Kadri, Türkçede zamanı üç esas bölüm üzerinde incelemiştir. Bunlar: gelecek zaman (ṣīġa-i müstaḳbel 13-9, 40-9), şimdiki zaman (ḥāl 10-5, 11-6) ve geçmiş zaman (māżī 13-2, 13-8). Kadri, geniş zamanı (ḥāl-i maʿlum 170-12, 23-8) şimdiki zaman sınıflaması içerisine dâhil etmiştir. [5]

Türkçede fiil zamanını Ergin ve Korkmaz beş esas başlıkta incelemiştir: geniş zaman, öğrenilen geçmiş zaman, görülen geçmiş zaman, şimdiki zaman ve gelecek zaman.[6] Fiilde zamanı, Banguoğlu da beş esas başlıkta incelemiş fakat bunları; geçmiş kipleri, dolayılı geçmiş kipleri, geniş zaman kipleri, şimdiki zaman kipleri ve gelecek kipleri olarak adlandırmıştır.[7] Deny, fiil zamanı terimini kullanmamış, bunun yerine kişili kipler başlığı altında kipleri, buyruk kipi ve buyruk kipinden başka zaman ve kipler altında iki ana bölüme ayırmıştır. Buyruk kipinden başka zaman ve kipler şunlardır: {-(I)yor}, {-Ir/-Ar}, {-mIş}, {-AcAk}, {-mAlI}, {-A}, {-DI}, {-sA}.[8]

Fiil zamanı gerçek zamanda gerçekleşen vakanın ya da durumun başı ve sonu belli olmayan zaman çizgisinin neresinde gerçekleştiğini bildiren bir dil bilgisi sınıfıdır.[9] Bu sınıf, günümüzde dil bilgisi kitaplarında zaman ekleri olarak geçen {-DI}, {-mIş}, {-(I)yor}, {-mAktA}, {-mAdA}, {-AcAk} ve {-Ar/-Ir} ekleri çerçevesinde verilir.

---

[5] Esra Karabacak, *Bergamalı Kadri Müyessiretü'l-Ulûm,* Ankara 2002, s. 9-17.
[6] Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul 2012, s. 289; Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, Ankara 2007, s. 584.
[7] Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, Ankara 2004, s. 456-465.
[8] Jean Deny, *Türk Dil Bilgisi* (Çev.: Ali Ulvi Elöve, Uyarlayan: Ahmet Benzer), İstanbul 2012, s. 348.
[9] Ahmet Benzer, *Türkçede Zaman, Görünüş ve Kiplik*, s. 23.

3.1.1. Türkçede Gelecek Zaman

Gelecek zaman, olay veya durumların konuşma anından daha sonraki bir zaman diliminde gerçekleşeceğini gösterir. Gelecek zaman ekleri biçim olarak bildirme, zaman\anlam olarak ise gelecek zamanı ifade ederler.

Gelecek zaman ekleri, Türk dilinin başlangıcından günümüze kadar oldukça farklılık arz eden ve sıkça değişen şekil ve zaman eklerindendir. Tarihî Türk yazı dillerinde kullanılan gelecek zaman eklerinden büyük bir çoğunluğu bugün kullanımdan düşmüştür.[10]

Ergin, geniş zaman ve şimdiki zaman eklerinin de Türkçede bazen gelecek zaman ifade ettiğini ifade eder. Geniş zaman eklerinin bildirdiği gelecek zaman ihtimalî bir gelecek zaman, şimdiki zaman ekinin bildirdiği gelecek zaman ise çok yakın, daha doğrusu şimdiki zaman ile birleşmiş bir gelecek zamandır. Asıl gelecek zaman eklerinin bildirdiği gelecek zaman ise niyetli, istekli, belirli gelecek zamandır.[11]

Çalışmamızda gelecek zaman ekleri ile çekimlenen fiillerin gelecek zaman ve diğer zaman bildirimleri esas alınmıştır. Gelecek zaman; Türk dilinin Oğuz kolunun tarihî ve çağdaş lehçelerinde farklı biçimbirimler ile ifade edilmiştir. Çalışmamızın birinci bölümünde bu biçimbirimler ayrı ayrı ele alınacaktır.

4. Kiplik

İnsanlar arasındaki iletişimde anlama ve anlamlandırma konusunda eylemlere eklenmek üzere seçilen ortak yapılar yani biçimbirimler, anlatılmak istenen durumun tam manasıyla ifadesinde her zaman yeterli olamamaktadır. Yapının yeterli olamadığı, anlamın da dâhil edilmesi gereken bu durumlarda 'kiplik' denilen kavram

[10] Mevlüt Gültekin, "Tarihi ve Çağdaş Türk Lehçelerinde Gelecek Zaman Ekleri Üzerine Bir Deneme", *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, S.20, Güz 2006, s. 33.
[11] Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, s. 302.

devreye girer. Biçimbirimler cümleyi anlamlandırmada temel bir işlev görüyormuş gibi dursa da, çalışmamızın ikinci bölümünde de görüleceği üzere, kipliğin işlevi yabana atılamayacak kadar mühimdir.

Kiplik terimi dil bilimi incelemelerinde ya olasılık ve zorunluluk ifadeleriyle ilgili olarak ya da konuşanın tutumunu bildiren ifadeleri kapsayan bir terim olarak kullanılmıştır. H. Narrog kiplik tanımlarını eleştirel çalışmalarıyla değerlendiren yazarlardandır. Konunun zorluğunu çeşitli yazarların ifadelerine de dayanarak dile getirir. Yazarın yer verdiği ilginç sözlerden biri Japon yazar Kudo'ya aittir: 'Kiplik gramatik kategorilerin çöplüğüdür.'[12] Kudo, bu sözüyle, kanaatimizce bu terimin tanımlanma güçlüğüne dikkat çekmiş ve herhangi bir kategoriye dâhil edilemeyen gramer yapılarının kiplik ile açıklanmaya çalışıldığına işaret etmiştir. Bu söz, kipliğin tanımlanma güçlüğünü yansıtsa da derin anlama baktığımızda bütün gramer yapılarının kiplikle ilişkilendirebileceği görüşünü yansıttığı da söylenebilir. Kipliği metin üreticisinin tutumu olarak genel bir tanım içerisinde düşündüğümüzde, bu ilişkilendirme daha anlamlı hâle gelecektir.

Gramatik kategorilerden biri olan kiplik, tıpkı kip kavramı gibi farklı şekillerde yorumlanmıştır. Kiplik kavramı Batı dillerinin uzun yıllardır üzerinde çalıştığı konulardan biridir. Bu kavramın dilimize bir inceleme alanı olarak girmesi eski olmamakla birlikte, genellikle Batı kaynaklarından yararlanılarak çalışıldığı görülmektedir.

Emeksiz, kipliği dillerde anlamın doğruluk değeri açısından olasılık veya gereklilik olarak kodlanması şeklinde tanımlamıştır. Kipliğin yalnızca yüklemi değil, bütün cümleyi kapsayan ve bakış açısını yansıtan anlamsal bir ulam olduğunu ifade

[12] H.Narrog (Akt. Caner Kerimoğlu, 2011, s. 19), "Modality, Mood, and Change of Modal Meanings: A New Perspective", *Cognitive Linguistics*, 16-4: 677-731.

ederken, kipin ise anlamsal ulamın dil bilgiselleşmiş biçimi olduğunu dile getirmiştir.[13]

Kiplik ile ilgili yapılan çalışmalara ve değerlendirmelere bakıldığında kiplik kavramını tanımlamanın ve sınırlarını çizmenin zorluğu görülmektedir. Bu konuda araştırmacıların farklı sınıflandırmaları olmakla birlikte, konuyu üç ana başlıkta inceleyebiliriz: bilgi, yükümlülük ve devinim kipliği.

Aslan Demir, bilgi kipliğinin bilginin doğruluğu konusunda konuşurun değerlendirmesiyle ilgili olduğunu ve konuşurun, bilginin gerçekliğine dair tutum ve yargısını yansıttığını ifade etmiştir.[14]

Yükümlülük kipliği ifadenin daha çok söz-eylem gücü üzerinde durur. Zorunluluk, izin, emir, rica vb. eyleyicinin sorumlu olduğu davranışları bildirir. 'Bu formu doldurmalısın.' cümlesi, zorunluluk bildirdiği için yükümlülük kipliğiyle ilişkilidir. [15]

Devinim kipliği genellikle cümledeki eyleyicinin yüklemle ifade edilen eylemi gerçekleştirme kapasitesine sahip olup olmadığı bilgisiyle ilgili bir kiplik türüdür ve yükümlülük kipliğine yakın bir kiplik alanı olarak değerlendirilmektedir. Devinim kipliğinde, yükümlülük kipliğindeki dış otoritenin yerini iç otorite diyebileceğimiz eyleyici odaklı bir yönlendirici merkez almıştır.[16]

---

[13] Zeynep Erk Emeksiz, "Türkçede Kiplik Anlamının Belirsizliği ve Anlamsal Roller", *Dil Dergisi*, S. 141, 2008, s. 57.
[14] Sema Aslan Demir, *Türkçede İsteme Kipliği Semantik-Pragmatik Bir İnceleme*, Ankara 2008, s. 22.
[15] Nesrin Günay, "Türkçe'de -(A/I)r Biçimbiriminin Kiplik Anlam Alanları", *International Journal of Language Academy*, C. 2/4, Güz 2014, s. 532.
[16] Caner Kerimoğlu, *Kiplik İncelemeleri ve Türkçe*, İzmir 2011, s. 118.

Bağlam, bir biçimbirimin kiplik yorumunda diğer hiçbir kategoride olmadığı kadar önem taşır. Kiplik işaretleyicilerinin bağlama bağlı olduğu literatürde sıklıkla dile getirilir.[17]

Çalışmamızda, bağlam mümkün olduğunca yansıtılmaya çalışılmış, metni teze almak mümkün olamayacağı için sadece biçimbirimin geçtiği cümle yazılmış, fakat yorumlaması metin bağlamına sadık kalınarak yapılmıştır.

5. Kip

Kip kavramının tek bir tanımı olmayıp yaklaşım biçimlerine ve dilbilimcilere göre farklı şekillerde yorumlanabilmektedir. [18] Korkmaz, kipi "Kök ve gövde durumundaki fiilin bildirdiği oluş ve kılışın; konuşan, dinleyen ya da kendisinden söz edilen şahıslar açısından ne biçimde, ne tarzda yansıtıldığını gösteren bir gramer kalıbı, bir anlatım biçimi" olarak tanımlamış ve kipi bildirme ve istek kipleri olarak ikiye ayırmıştır. [19]

Gramer kitaplarına bakıldığında kip teriminin farklı bağlamlarda birbirinden kopuk işlevleri karşılamak için kullanıldığı görülür. Bu terimin gramer kitaplarındaki kullanımlarına baktığımızda adlandırılmasının kabaca ikiye ayrıldığını söylemek mümkündür. İlk gruptaki yazarlara göre emir bir kipken, gelecek zaman kip değildir. 'Ali gelsin.' cümlesindeki {-sIn} bir kip ekiyken, 'Ali gelecek.' cümlesindeki {-(y)AcAk} eki kip eki değil zaman ekidir. Bu yazarlara göre zaman ve kip birbirinden kesin çizgilerle ayrılmıştır. İkinci gruptaki yazarlara göre emir de kiptir gelecek zaman da kiptir. Onlara göre {-sIn} emir kipi eki, {-(y)AcAk} gelecek zaman kipi ekidir.

[17] Caner Kerimoğlu, *Kiplik İncelemeleri ve Türkçe*, s. 97.
[18] age., s. 70.
[19] Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1992, s.103.

6. Konuyla İlgili Çalışmalar

Türkçede gelecek zaman konusuna ilk değinenlerden biri Kılıçoğlu'dur. Eski Oğuz Dönemi eklerinden olan {-IsAr}'a "Şart Kipi" adlı makalesinde değinmiştir. {-IsAr} ekinin etimolojisi üzerinde durduğu ve Tekin ile anlaşmazlığa düşeceği bu makaleyi 1954'te Türk Dili dergisi'nde kaleme almıştır.[20] Tezin ilgili bölümünde makalenin içeriğine değinilmiştir.

Kılıçoğlu'nun söz konusu ek ile ilgili yaptığı etimolojik açıklamanın üzerine Tekin aynı yıl içerisinde "-ısar Ekinin Türeyişi" adlı bir makale yayımlamış ve burada Kılıçoğlu'nun açıklamalarının Türk dilinin mantık çerçevesine uymadığını dile getirmiştir. Ekin kökenine farklı bir açıklama getirerek kendi görüşünü destekleyen örneklerle ispatlama yoluna gitmiştir. [21]

Tekin'in açıklamaları üzerine Kılıçoğlu 'Gerundiumların Özellikleri ve -ısar Eki' adlı bir makale kaleme almıştır. [22] İlk makalesinde dile getirmiş olduğu etimolojik çözümlemeleri uzun uzadıya örnekler vererek açıklamıştır. Bu ikili atışma Tekin'in "-ısar Eki Hakkında" adlı makalesiyle son bulmuştur. Yine bu makalede de Tekin kendi görüşünü destekler açıklamalar yapmıştır, fakat Kılıçoğlu tarafından cevaplandırılmamıştır.[23]

"Türkçe'de -acak/-ecek Gelecek Zaman (Futurum) Ekinin Yapısı Üzerine" adlı makalesiyle Korkmaz, Türkiye Türkçesi ve yakın lehçelerinde günümüzde gelecek zaman eki olarak kullanılan {-AcAk} ekinin kökeninin farklı bilim insanlarınca nasıl açıklandığına değinmiştir. Bu açıklamaları dile getirdikten sonra

---

[20] Vecihe Kılıçoğlu, "Şart Kipi", *Türk Dili Dergisi*, C.3, S.29,Ankara, 1954, s.254-258.
[21] Talât Tekin, "-ısar Ekinin Türeyişi", *Türk Dili Dergisi*, C.3, S.32, Ankara, 1954.
[22] Vecihe Kılıçoğlu, "Gerundiumların Özellikleri ve "-iser" Eki", *Türk Dili Dergisi*, C.3, S.33, Ankara, 1954.
[23] Talât Tekin, "-ısar Eki Hakkında", *Türk Dili Dergisi*, C.4, S. 38, Ankara, 1954.

bazı görüşleri çürütmüş bazılarıyla ortak paydalarda buluşarak kendi etimolojik açıklamasını yapmıştır.[24]

"Anadolu Ağızlarında Farklı Bir Gelecek Zaman Eki ve Çekimi: -ıcı / -ici ; -ucu / -ücü" adlı makale, 2006 yılında Günşen tarafından kaleme alınmıştır. Makalesinde öncelikle Türk Dilinde başlangıçtan günümüze kadar kullanılan bütün gelecek zaman eklerini ele alıp örneklendirmiş, daha sonra makalenin asıl konusu olan Anadolu ağızlarında {-AcAk} ekinden farklı bir ek olan {-IcI, -UcU} ekini ve onun kurduğu gelecek zaman kullanımlarını incelemiştir.

Konuyla ilgili bir diğer kapsamlı çalışma "Tarihî ve Çağdaş Türk Lehçelerinde Gelecek Zaman Ekleri Üzerine Bir Deneme" 2006 yılında Gültekin tarafından kaleme alınmıştır.[25] Türkçenin başlangıçtan günümüze kadar tarihî ve çağdaş tüm lehçelerinden örneklerle gelecek zaman biçimbirimlerini yansıtan bir çalışmadır. Çağdaş lehçelerin ağızları çalışmaya dâhil edilmeyerek makale sınırlandırılmış olsa da Türk dilinin geniş yelpazesi düşünüldüğünde çalışmanın kapsamlı olduğunu anlamak güç değildir.

Uyğur, 2007 yılında kaleme aldığı "-(y)IsAr Gelecek Zaman Ekinin Yapısı Üzerine" adlı makalesinde {-IsAr} ekinin sa- (istemek, düşünmek, dilemek) tasvir fiilinin kalıplaşmasından meydana geldiğini söyleyerek ekin etimolojisine yeni bir bakış açısı kazandırmıştır.[26]

---

[24] Zeynep Korkmaz, "Türkçede –acak / -ecek Gelecek Zaman (Futurum) Ekinin Yapısı Üzerine", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, C.17, S.1.2, Ankara, 1959.
[25] Mevlüt Gültekin, "Tarihî ve Çağdaş Türk Lehçelerinde Gelecek Zaman Ekleri Üzerine Bir Deneme", *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, S.20, Niğde, Güz 2006.
[26] Sinan Uyğur, "-(y)IsAr Gelecek Zaman Ekinin Yapısı Üzerine", *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Tunca Kortantamer Özel Sayısı II, C.2/4, 2007.

"Eski Türkçe {-GAlIr / -KAlIr} Eki Üzerine" adlı makalesinde Gökçe, ekin işlevleri hakkında bilgi vermiş ve etimolojisi hakkındaki görüşlere değinmiştir. Son olarak söz konusu ekin etimolojisi hakkında kendi düşüncesini de dile getirmiştir. [27]

Flemming, "{-IsAr} Gelecek Zaman Eki ve Onun Kiplik Fonksiyonları Üzerine Bir Deneme" adlı makaleyi 1995 yılında kaleme almıştır.[28] 2011 yılında Salan tarafından Türkçeye çevrilen bu makale, tek bir biçimbirim ile sınırlandırılmış olsa dahi tezin konusu ile yakından ilgilidir. Makalede önce söz konusu ekin etimolojisi üzerinde durulmuş, daha sonra Eski Oğuz Türkçesi Dönemi eserlerinden örnekler ile kiplik anlam alanları tespit edilmiştir. {-IsAr} biçimbirimi ile ilgili çok sayıda çalışma olmasına rağmen, bu makalede kiplik anlam alanları da dikkate alındığı için bu alanda yapılacak diğer çalışmalara ışık tutmuştur.

Yıldız tarafından kaleme alınan "Türkçede Başlangıçtan Bugüne Gelecek Zaman" adlı yüksek lisans tezi, hazırladığımız teze isim olarak çok benzese dahi içerik olarak Eski Türkçeden Modern Kıpçak Türkçesine doğru bir seyir izlemesi bakımından farklıdır.[29] Yıldız, tezine Kazaklar ve Kırgızlar hakkında bilgi vererek başlamıştır. İki bölümden oluşan tezin birinci bölümünde Köktürk Türkçesinden Çağatay Türkçesine kadar kullanılan gelecek zaman biçimbirimlerinin etimolojik incelemesi yapılıp taranan eserlerden örnekler verilmiştir. Tezin ikinci bölümünde ise Kazak ve Kırgız Türkçesinden örnekler tespit edilerek biçim ve işlevleri hakkında yorumlamalar yapılmıştır.

Konu ve içerik bakımından tezimize en yakın çalışma olan Torun'un kaleme aldığı "Türkçede Gelecek Zaman ve Kiplik Özellikleri" adlı eser, Eski Türkçeden Türkiye Türkçesine kadar kullanılan gelecek zaman biçimbirimlerini ele almıştır.[30] Her biçimbirim için ayrı başlık açılmış, etimolojik izahı yapıldıktan sonra kiplik

[27] Faruk Gökçe, "Eski Türkçe {-GAlIr/-KAlIr} Eki Üzerine", *Türkbilig Dergisi*, 2007.
[28] Barbara Flemming. "{Isar} Gelecek Zaman Eki ve Onun Kiplik Fonksiyonları Üzerine Notlar", *Dil Araştırmaları Dergisi*, Musa Salan, S. 9, Güz 2011.
[29] Hüseyin Yıldız, "Türkçede Başlangıçtan Bugüne Gelecek Zaman", (Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2007.
[30] Yeter Torun, *Türkçede Gelecek Zaman ve Kiplik Özellikleri*, Karahan Kitabevi, Adana, 2013.

özellikleri ayrı başlıklar açılarak örneklendirilmiştir. Eserin çalışmamızdan ayrılan kısmı ise Oğuz kolu lehçeleri olan Türkmen, Azerî ve Gagavuz Türkçesine yer vermemesidir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. Türk Dilinin Tarihî Dönemleri ve Oğuz Kolunun Çağdaş Dönemleri ile Bu Dönemlerde Kullanılan Gelecek Zaman Biçimbirimleri

1.1. Eski Türkçe

1.1.1. Köktürk Dönemi

Tarihte ilk kez devlete resmî olarak Türk adını veren, milliyetçiliğin yüksek şekli olan Türkçülük şuurunu ortaya koyan ve kendilerine Köktürk diyen, dünyanın en büyük imparatorluklarından birini kuran kavim ilk olarak Türkistan'la Altay civarlarında ortaya çıkmıştır. Çince kaynaklarda Tu-men olarak geçen Bumin Kağan 534 yılında Kuzey Tabgaç hükûmeti ile siyasi ilişkilere girmiştir. Onun bu ilişkisi 545'te Tabgaç tarafından gönderilen bir elçi vasıtası ile dile getirilmiştir. Çin yıllıklarından öğrendiğimiz bilgiye göre de Köktürk Kağanı İşbara 585'te devletin elli yıl önce kurulduğunu belirtmiştir. Bu bilgilere dayanarak devletin kurulma tarihi 535 olarak görülmektedir.[31]

Kitabelerde Köktürk Devleti'nin kuruluşu şu cümlelerle anlatılmaktadır: *"Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındıkta, ikisi arasında insanoğlu kılınmış. İnsanoğlunun üzerine ecdadım Bumin Kağan, İstemi Kağan oturmuş. Otururak Türk milletinin ilini töresini tutu vermiş, düzenleyi vermiş. Dört taraf hep düşman imiş. Ordu sevk ederek dört taraftaki milleti hep almış, hep tâbi kılmış. Başlıya baş eğdirmiş, dizliye diz çöktürmüş. Doğuda Kadırkan ormanına kadar, batıda Demir Kapıya kadar kondurmuş. İkisi arasında pek teşkilatsız Gök Türk öylece oturuyormuş. Bilgili kağan imiş, cesur kağan imiş. Buyruku yine bilgili imiş tabiî.*

[31] Fuzuli Bayat, *Türk Dili Tarihi,* Ankara 2003, s. 99.

Beyleri de milleti de doğru imiş. Onun için ili öylece tutmuş tabiî. İli tutup töreyi düzenlemiş. Kendisi öylece vefat etmiş."[32]

Köktürk Devletinin ilk başbuğu olan Bumin Kağan'ın ismi başka kitabelerde de zikredilmektedir. Bu muhtemelen kutlu Köktürk Devleti'nin kurucusuna duyulan saygıdan kaynaklanmaktadır.[33]

Devlet kurulduktan kısa bir zaman sonra muazzam bir hızla gelişmiş, otuz yıl gibi bir zaman zarfında yüksek bir kültür seviyesine erişmiştir. Türk, kendisinden daha kuvvetli ve kültürlü sayılan Çin'i, İran'ı ve Bizans'ı yenmiştir.[34]

Tarihte pek çok kez karşımıza çıkan bir devletin ikiye ayrılması, Köktürk Devleti zamanında da yaşanmıştır. Çinlilerin entrikaları sonucunda 582'de Köktürkler Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Doğu Köktürk Devleti Mukan Kağan zamanında en parlak dönemini yaşamıştır. Mukan Kağan'ın 160 yıl sonraki torunu Köl Tigin bengü taşının yazarı Bilge Kağan'a göre Bumin, İstemi ve Mukan dünyanın dört köşesini alıp, başlıya baş eğdirmişler, dizliye diz çöktürmüşlerdir.[35]

Doğu Köktürk Devleti, İşbara Kağan zamanında zayıflamıştır. İşbara, Çin diplomatlarından kendine dost edinmiştir. Bu sayede Çin, Doğu Köktürklerin iç işlerine karışabiliyordu. Çin'in hem askerî hem siyasi başarısı günden güne arttı. Gücünü iyice kaybeden İşbara'nın Çin'den yardım istemesi sonucunda Çin imparatoru Köktürk merkezine bir heyet göndermiştir. Bu heyet İşbara'yı resmen çen (kul) ilan ederek aşağılamıştır. Doğu Köktürkleri bu olay sonrasında Çin himayesine girmişlerdir. Çinliler daha da ileri giderek Köktürklerin Çin âdetlerini kabul etmesini, Çinliler gibi giyinmelerini ve Çince konuşmalarını istemişlerdir. İşbara buna dayanamamış ve 585'te Çin imparatoruna gönderdiği mektupta şöyle demiştir:

---

[32] Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri,* İstanbul 2011, s. 9.
[33] Saadettin Gömeç, *Kök Türk Tarihi,* İstanbul 1999, s. 9-10.
[34] Ahmet Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi,* İstanbul 2001, s. 103.
[35] Ahmet B.Ercilasun, *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi,* Ankara 2011, s. 84.

"Size bağlı kalacak, haraç verecek, kıymetli atlar hediye edeceğim. Fakat dilimizi değiştiremem, dalgalanan saçlarımızı sizinkine benzetemem, halkıma Çinli elbisesi giydiremem, Çin adetlerini alamam. İmkân yoktur, çünkü bu bakımlardan milletim fevkalâde hassastır. Adeta çarpan tek bir kalp gibidir." [36]

Batı kağanlığının en önemli ismi Tardu Kağan'dır. O, Batı Köktürk Devleti'nin sınırlarını Merv'e kadar genişletmiştir. Ancak onun ölümünden kısa süre sonra devletin başına gelen kağanların yanlış siyasetleri sonucunda 659'da da Batı Köktürk Devleti Çin egemenliğine girmiştir. Bu olay neticesinde I. Köktürk Devleti yıkılmıştır.[37]

Köktürkler, yaklaşık elli yıl Çin egemenliğinde yaşamış, yaptıkları ayaklanmalarda başarılı olamamış ancak 681 yılında Kutluk Kağan önderliğinde yapılan ayaklanma sonucunda II. Köktürk Devleti'ni kurarak bağımsız olmuşlardır. İyi bir savaşçı olan Kutluk Kağan devletin sınırlarını Karadeniz'e kadar genişletmiştir. Bu dönemde Çinliler Köktürklere vergi vermeye başlamıştır. Çinliler, Köktürklerin savaşılarak yenilemeyeceğini anlayınca Çinli prensesleri entrika yapmak için Türk kağanlarıyla evlendirmişlerdir. Çinli prenseslerle evlenen kağanlar iç entrikalar yüzünden devletin parçalanmasına neden olmuşlardır. Bu durum Bilge Kağan Yazıtı'nda şu şekilde ifade edilmektedir: "*Çin milletinin sözü tatlı, ipek kumaşı yumuşak imiş. Tatlı sözle, yumuşak ipek kumaşla aldatıp uzak milleti öylece yaklaştırırmış. Yaklaştırıp, konduktan sonra, kötü şeyleri o zaman düşünürmüş. İyi bilgili insanı, iyi cesur insanı yürütmezmiş. Bir insan yanılsa kabilesine, milletine, akrabasına kadar barındırmaz imiş. Tatlı sözüne, yumuşak ipek kumaşına aldanıp çok çok, Türk milleti, öldün; Türk milleti, öleceksin!"*[38]

716 yılında Kutluk'un oğlu Bilge Kağan tahta çıkmıştır. Cengâver kardeşi Kül Tigin ile birlikte Köktürk Devleti'nin bu son hükümdarı, baba yadigârları Tonyukuk'un da işlek zekâsından faydalanarak kağanlığı daha ilerilere taşımıştır. Bu

[36] İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 2003, s. 105-106.
[37] Fuzuli Bayat, *Türk Dili Tarihi*, s. 100.
[38] Talât Tekin, *Orhun Yazıtları*, Ankara 2010, s.45.

üç kağan Köktürk Devleti uğruna yapmış oldukları sonsuz hizmetleri sayesinde sınırlar genişletilmiş ve dünya tarihine göçebe devlet yaşantısının emsalsiz bir örneğini sunmuştur. Fakat Bilge Kağan'ın 734 yılında zehirlenerek vefatından sonra Köktürk Devleti on yıl daha ayakta kalabilmiş ve aynı kandan olan Uygur Türklerinin eline geçmiştir.[39] Son kağan da 745'de ki bir halk meydanında canını verince doğunun eşsiz bir göçebe devleti de, ister istemez, tarihe karışmıştır.

1.1.1.1. Köktürk Türkçesi

Köktürklerin, Türk tarihinin ilk yazılı metinlerine sahip olmaları bakımından önemli bir yeri vardır. Orhun vadisindeki taşlar üzerinde yazılı olan bu metinleri 25 Kasım 1893 tarihinde, Danimarkalı bilgin V.Thomsen'in okuması üzerine Köktürklerin yazı dili olarak Türkçeyi kullandıkları anlaşılmıştır. 1825'ten beri Türkçenin en eski yazılı metni olarak bilinen Kutadgu Bilig'in yerini 25 Kasım 1893'te Köktürk Yazıtları almıştır.[40]

Köktürk Dönemi bengü taşları şunlardır: Çoyr, Hoytu Tamir, Ongin, İhe-Huşotu, İhe-Aşete, Bayın Çokto (Tonyukuk), Birinci Orhun (Köl Tigin), İkinci Orhun (Bilge Kagan), İhe-Nûr ve Hangiday. Bu metinler arasındaki en uzun ve mükemmel örnekler şüphesiz ki Tonyukuk, Köl Tigin ve Bilge Kagan bengü taşlarıdır. Biz de tezimizde Köktürk Dönemi eserleri olarak bu metinlerdeki gelecek zamanlı yapıları tarayarak inceledik.

1.1.1.2. Köktürk Dönemi Gelecek Zaman Biçimbirimleri

Köktürk Türkçesinde gelecek zaman ifade eden biçimbirimler konusunda farklı görüşler vardır. Bunun bir sonucu olarak da gelecek zaman anlamı veren birden fazla biçimbirim ile karşı karşıya kalmaktayız. 'Eski Türkçenin Grameri' adlı eserinde Gabain, {-GAy} ve {-DAçI} olmak üzere iki temel gelecek zaman ekinin

[39] Ahmet Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi*, s. 106.
[40] Ahmet B. Ercilasun, *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi,* s. 126.

olduğunu ve bunlara ek olarak {-çI} ekinin de gelecek zamanı ifade etmek için kullanıldığından bahsetmiştir. Tekin ise 'Orhun Türkçesi Grameri' adlı eserinde yukarıda sayılan üç eke {-sIk} ekini de ilave etmiş ve Köktürk Türkçesinde dört farklı gelecek zaman bildirim ekinden bahsetmiştir. Gabain, Eski Türkçeyi Köktürk ve Uygur Türkçesi olarak ayırmayıp iki dönemin bütün gelecek zaman biçimbirimlerine eserinde yer vermiştir. Biz çalışmamızda {-GAy} biçimbirimini Uygur Türkçesi başlığı altında vermeyi uygun gördük çünkü Köktürk Türkçesi metinlerinde bu eke rastlamadık.

{-DAçI}: Bu ek Menges'e göre {-DA} fiilden isim yapma ekine {-çI} fail yapma ekinin gelmesiyle oluşmuştur. W.Bang'a göre ise {-tA} fiilden isim ve {-çI} isimden isim yapma eklerinin birleşmesinden doğmuştur. Bu açıklama ekin iki heceliliği karşısında kabul edilebilirliğini gösterir. Ancak en zor şeyin etimoloji incelemesi olduğu da unutulmamalıdır. Bu ek başlangıçta sadece işi yapan anlamında bir fiilden isim yapma ekiyken daha sonra gereklilik ve ondan sonra da gelecek zaman manasına kaymıştır.[41] Kişi zamirleriyle çekimlenmekte olan bu ek, Orhun Yazıtlarında görülür ve diğer yazmalarda çok nadir karşımıza çıkar.[42]

Üçüncü kişi çekimlenirken zamir kullanılmayan bu eke bazen bir ya da birden fazla ok/ök pekiştirme edatı eklenebilmektedir.[43]

{-çI}: Köktürk metinlerinde pek seyrek olarak geçen ve {-çI} biçimbirimiyle kurulan gelecek zaman şekli daha çok olumsuz fiil gövdelerine gelir.[44] Tek tük gelecek zaman ifade eder görünen {-çI}'lı fiil şekilleri de bulunur.[45]

---

[41] Mecdut Mansuroğlu, "Türkçede -taçı Ekinin Fonksiyonları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 7, S. 1-2, s. 105-108.
[42] A.Von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, (Çev.: Mehmet Akalın), Ankara 2007, s. 82.
[43] Talat Tekin, *Orhun Türkçesi Grameri*, Ankara 2000, s. 189.
[44] Talat Tekin, *Orhun Türkçesi Grameri*, s. 190.
[45] A.Von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, s. 82.

Hem {-çI} ekinin hem de {-DAçI} ekinin olumsuz biçimi sayılan {-mAçI} eki {-DAçI}'nın {-çI}'dan geliştiğini düşündürmektedir.[46]

{-sIk}: Orhun Yazıtları'nda yalnız ikinci teklik şahıs ile çekimlenen ve kesinlik bildiren bir gelecek zaman biçimbirimidir. Ekin yapısını Ramstedt, -sıḳ / -sik < -s 'fiil yapma eki' + -ıḳ / -ik 'fiilden isim yapma eki' şeklinde açıklamıştır. Bang ise, ekin aslının -sı / -si, -su / -sü olduğunu, sonradan -ġ / -g sesleri ile genişletildiğini ileri sürmüştür. Eraslan, Ramsedt'in açıklamasının doğru kabul edilmesi durumunda -s'nin mahiyetinin inandırıcı bir şekilde ortaya koymanın oldukça güç olacağını çünkü böyle bir ekin şimdiye kadar hiç bilinmediğini dolayısıyla da -ıḳ / -ik ekiyle birleşerek -sıḳ / -sik ekinin meydana getirilmesinin mümkün olmayacağını savunmaktadır. Eraslan, Bang'ın açıklamasınının doğru kabul edilmesi durumunda ise -ġ / -g seslerinin mahiyetinin ve hangi sebeple getirildiğinin açıklanmasının güç olacağını dile getirmiştir. Bunun sebebi olarak -ġ / -g isimden isim yapma eki değil fiilden isim yapma eki olduğunu belirtmiştir. Brockelmann ise ekin yapısını, sıġ- 'sığmak, uyumak' fiili ile izah etmiştir. Ona göre sıġ- fiilinin netleşmesi sonucu -sıġ / -sig eki ortaya çıkmıştır. Eraslan bu açıklamaya da karşı çıkmış ve er-, tur-, yorı- gibi yardımcı fiiller hariç bir fiilin ekleşebileceğini kabul etmenin mümkün olmayacağını dile getirmiştir.[47]

1.1.2. Uygur Dönemi

Orhun Yazıtları'nda, ilk defa 717 yılındaki ayaklanmaları sebebiyle adları zikredilmiştir.[48] Uygurlar, 745 yılında birçok Türk boyunu birliklerine katarak Uygur Kağanlığı'nı kurarlar. Başkentleri Karabalgasun'dur. Başkentlerini Çinlilerle daha kolay ilişki kurmak için bir süre sonra Ordu Balık'a taşırlar.[49] Uygur Kağanlığı 840 tarihine kadar Moğolistan'da yaşamıştır. İlk kağanları Kutluk Bilge Kül'ün hâkimiyeti devresinde sınırlarını epey genişletmişlerdir.

---

[46] Hüseyin Yıldız, *Türkçede Başlangıçtan Bugüne Gelecek Zaman*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2007, s. 30.
[47] Kemal Eraslan, *Eski Türkçede İsim-fiiler*, İstanbul 1980, s. 42.
[48] İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 130.
[49] Fuzuli Bayat, *Türk Dili Tarihi*, s. 109.

Bögü Kağan döneminde Çin'de yine isyan olmuştur. İmparator Uygurlardan yardım istemiştir. 762'de Bögü, başkent Çaŋan'ı ve Loyaŋ'ı asilerden geri almıştır. Uygur askerleri Loyaŋ'ı üç gün yağma etmiştir. Bögü Kağan dört Mani rahibi ile Ordu Balık'a dönüp Mani rahipleriyle yaptığı iki günlük müzakereden sonra Maniheizm'i 762'de resmen kabul etmiştir. Bu olay Türk kültür tarihi açısından son derece önemlidir. Ordu Balık ve Bay Balık gibi şehirlerde evlerde oturmaya ve yerleşik hayata alışmaya başlayan Uygurlar, şimdi de hayvan eti yemeyi, kımız içmeyi yasaklayan, onların savaşçılık ruhuna aykırı bir dine girmişlerdir. Maniheizm'e girenler yemek pişirmeyi öğrenmiş, şehirleşmiş ve mukatele (öldürüşme) şehrinden çıkarak bir fazilet diyarına girmişlerdir.[50]

Uygurlarda fikir hayatı da yüksek bir seviyeye ulaştırılmıştır. Çin kaynaklarına göre Uygur hükümdarlarını saraylarında, yerli ve yabancı tarihçiler, şairler, âlimler, sanatkârlar, musikişinaslar sempatik bir himayeye mazhar olmuşlardır. Hatta elimize geçen "Kalyânamkara et Papamkara" adlı bir Uygur el yazmasında bir Uygur şehzadesinin fevkalâde kopuz çalıp şarkı söylediği nakledilmiştir.[51]

840 yılında Kırgızlar, yüz bin kişilik kuvvetle Ordu Balık'a saldırmış ve Uygur Devleti'ni ortadan kaldırmışlardır. O dönemde Uygur hükümdarı olan Koşan Tekin bu saldırıda öldürülmüş ve Uygur Devleti tarihe gömülmüştür.[52]

1.1.2.1. Uygur Dönemi Türkçesi

Eski Uygur Türkçesi Dönemi, Türkçenin Köktürk Türkçesinden sonraki devresidir. Eski Türkçenin gramerini yazmış olan Gabain, eski Uygur metinlerini /y/

[50] Ahmet B. Ercilasun, *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, s. 220.
[51] Ahmet Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi*, s. 151.
[52] Ali Akar, *Türk Dili Tarihi*, Ankara 2010, s. 103.

ve /n/ ağzı olmak üzere iki ana ağız grubuna ayırır. Mani metinleriyle Köktürk harfli yazmalar çoğunlukla /n/ ağzını, Burkan metinleri ise /y/ ağzını temsil ederler. [53]

Eski Uygur Türkçesi metinleri çoğunlukla /y/ ağzı ile yazılmıştır. /n/ ağzı Köktürk Türkçesine daha yakın olmakla birlikte /y/ ağzı da Köktürk Türkçesinden çok uzak değildir. Köktürk Türkçesi ile Uygur Türkçesinin ses ve biçim özellikleri büyük ölçüde aynıdır. Eski Uygur Türkçesi Dönemi yazı dili olarak Köktürk Türkçesine dayanan, onun devamı olan bir dönemdir. Başka bir deyişle Uygur ve Köktürk Türkçesi aynı yazı dilinin iki koludur.

1.1.2.2. Uygur Türkçesi Dönemi Gelecek Zaman Biçimbirimleri

{-GAy}: Bu ek incelemiş olduğumuz kitabelerde yer almayıp Uygur Dönemi metinlerinde karşımıza çıkmaktadır. O dönemde, henüz ekleşmemiş kişi zamirleri ile çekimlenen, hiçbir zaman isim olarak kullanılmayan bu ek daha çok istek anlamı vermektedir. [54] -GAy > -GA > -A şeklinde bir gelişim sonrası bugün Türkiye Türkçesinde istek kipi olarak kullanılmaktadır.

Irk Bitig Yazması'nda birkaç defa kullanılan bu biçimbirim bazen kesin gelecek zaman bazen de kesin olmayan gelecek zamanı ifade eder. [55]

Uygur Dönemi'nde gelecek zaman ifadesi için, fiil tabanına {–GAy} eki ve şahıs zamirleri getirilerek kurulan yapı kullanılır. {–GAy} ekli fiil şekli, Uygur Türkçesinde sıfat-fiil şeklinde kullanılmaz.[56]

---

[53] A.Von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, s. 2-3.
[54] age., s. 81-82.
[55] Ebülfez Recebov, "Göytürk Dilinde Gelecek Zaman Anlayışının İfadesi", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Haziran 2010, s. 292.
[56] Mevlüt Gültekin, "Tarihi ve Çağdaş Türk Lehçelerinde Gelecek Zaman Ekleri Üzerine Bir Deneme", s. 36.

{-GAy} eki Eski Oğuz Türkçesi Döneminde (-ġay/-gey> -ġa/-ge>) –a / -e olarak görünmekte ve gelecek zaman, istek, şart, geniş zaman, emir, gereklilik gibi anlamlarda kullanılmaktadır.[57]

{-DAçl}: Özellikle kitabelerde kullanılan, Eski Uygur Türkçesi metinlerinde çok nadir karşımıza çıkan ve daha sonraları genellikle isim-fiil olarak kullanılan bir biçimbirimdir.

{-GAlIr}/{-KAlIr}: Eski Uygur Türkçesinin Budist ve Maniheist çevre metinlerinde söz konusu ek, yazı sisteminin /G/ ve /K/ ses birimlerini ayrıca gösteren bir işaretten yoksun olması dolayısıyla {–GAlIr} ya da {–KAlIr} şeklinde okunması muhtemeldir. Bu ek işlev açısından yakınlaşıcı bakış açısını işaretlemektedir. [58]

Bu ekin kökeni ile ilgili farklı görüşler ileri sürülmüştür. İlk olarak Brockelmann yayımladığı "Osttürkische Grammatik der Islamischen Literatur Sprachen Mittelasiens" adlı gramerinde {-GAlIr}/{-KAlIr} eki üzerinde durmuş ve bu ekin hece yitimine uğramış bir zarf-fiil eki ve şimdiki-geniş zaman ekli 'kälir' fiilinden meydana geldiğini belirtmiştir.[59]

Ekin kökeni üzerinde duran bir diğer araştırmacı Gabain ise "Eski Türkçenin Gramer" adlı eserinde Eski Türkçe {-GAlIr}/{-KAlIr} ekinin käl- ya da ḳal- yardımcı fiilleriyle ilişkili olabileceğini belirtmiştir.[60]

1965 yılında yayımladığı "Eski Türk Şiiri" adlı çalışmasında Arat, {-GAlIr}/{-KAlIr} eki ile ilgili görüşünü şu şekilde ifade etmiştir:

---

[57] Mustafa Özkan, "Tarihi Türkiye Türkçesi Metinlerinde İstek Eki –a / -e'nin Kullanılışı", İstanbul 2003, s. 359-385.
[58] Faruk Gökçe, " Eski Türkçe {-GAlIr/-KAlIr} Eki Üzerine", *Türkbilig Dergisi*, 2007, s. 100.
[59] C. Brockelmann (Akt. Faruk Gökçe, 2007, s. 101), Osttürkische Grammatik der Islamischen Literatur Sprachen Mittelasiens, Brill Publication, Leiden 1954.
[60] A.Von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, s. 91.

"atḳalır < at-ḳalır; -ḳalır ve kelir eki "bir işi yapmak üzere bulunmak" mânasını ifâde eder. İlk defa TTT I, not 162'de bu ekin kel- veya ḳal- fiillerinden meydana gelmiş olması ihtimâli ifade edilmiştir. Altt. Grm., 341'de bunun, yukarıdaki gibi, yardımcı fiillerden gelme ihtimâli kaydedilmişken, 259'da bu hüküm daha kat'î bir ifâde şeklini almıştır. – Türkçe eklerin menşei hakkındaki bilgimiz henüz çok azdır. Bunlardan hiç birinin inkişâf seyrini tam olarak izah edebilecek durumda bulunmuyoruz. Bu, tabiî, ekler üzerinde her hangi bir fikir beyanına engel teşkil etmez. -ḳalır, -kelir ekini ḳal- veya kel- fiiline bağlamak, zannımca, şimdilik kolay olmayacaktır. En büyük engellerden biri artık bu eklerin âhenk, şekil ve mâna bakımlarından teşekkül etmiş olmasıdır. Aksi takdirde biz bunlardan birinin karışık şekilde kullanılmasına rastlamış olmamız lâzım gelirdi. Eger eklerin son hecesi olan –tr, -ir muzâri şekli tasavvur ediliyorsa, bunu, kat'î olarak, bu devirde –ür, -ür şeklinde görmemiz icap ederdi. Bu her hâlde iki fiilin yan-yana gelmesinden meydana gelmiş bir şekil olmayıp, ek ve eklerin bir araya gelmesinden meydana çıkmış olmalıdır. Bu hususta düşündüklerimi kaleme almağı henüz erken buluyorum. Yalnız bunların ve bunlara benzer diğer eklerin daha geniş mâlzeme üzerinde ayrıca ele alınarak araştırılmasının faydalı olacağını ifâde etmenin de yerinde olacağını zannediyorum."[61]

1965 yılında söz konusu ek ile ilgili yayımlanan bir başka çalışma ise Şukurov tarafından kaleme alınmıştır. Çalışmada Brockelmann ve Gabain'in köken denemelerini reddederek {-GAlIr}/{-KAlIr} ekinin Eski Türkçe {-gAlI} zarf-fiil ekiyle şimdiki-gelecek zaman {-r} sıfat-fiil ekinden meydana geldiğini belirtmiştir.[62]

"A Grammar of Old Turkic" adlı çalışmasında Erdal, yukarıda saymış olduğumuz diğer bütün görüşlerden farklı olarak ekin {-gAlI} zarf-fiil ekinin geniş-

[61] Reşit Rahmeti Arat*, Eski Türk Şiiri*, Ankara 2007, s. 433.
[62] Ş. Şukurov (Akt. Faruk Gökçe, 2007, s. 102), *Issledovaniya po Grammatike İleksike Tyrukskix Yazıkov,* Taşkent 1965.

şimdiki zaman ekli ‘ärür’ yardımcı fiili ile birleşmesinden ortaya çıkan karma bir ilk yapıya götürür. [63]

Tüm bu görüşlerin üzerine Gökçe, {-GAlIr}/{-KAlIr} ekinin yukarıda saymış olduğumuz kimi araştırmacıların ileri sürdüğü gibi iki farklı birimin (käl- ve ḳal-) iki farklı birimin kaynaklık etmesinin mümkün olmadığını öne sürerek ‘käl-’ yardımcı fiilinin yakınlık-uzaklık zıtlığını sergileyen en uygun sözlüksel kaynakların başında geldiğini öne sürmüştür. Buna dayanarak ‘ḳal-’ yardımcı fiilinin bu ilişkiyi sergileme açısından yoksun olduğu için aynı kategoriye sokmanın doğru olmadığını belirterek {-GAlIr}/{-KAlIr} ekinin kökeninde bu yardımcı fiili arama çabalarının geçersizliğini vurgulamıştır. Gökçe’ye göre söz konusu olan bu ek, Ana Fiil - (-A) Zarf-fiil Eki + käl-ir şeklinde çözümlenebilir. [64]

1.2. Orta Türkçe

1.2.1. Karahanlılar

Karahanlı Devleti 912’de önce Moğolistan’da sonra da Batı Türkistan’da Uygur hâkimiyetinin sona ermesi sonucunda kurulmuştur. Devletin kurucusunun Bilge Kül Kadir Han olduğu sanılmaktadır. Devlet Karluk, Basma, Çiğil, Basmil Türklerinin birleşmesinden oluşmuştur. Bu devlet önce Tanrı Dağlarının kuzey ve güney kısımlarında kurulmuş ve zamanla sınırlarını genişleterek bütün Maveraünnehr’i içine almıştır. Başkentleri önce Ordu idiyse de sonra Kara Balasagun şehri olmuştur.[65]

Karahanlıların ilk hükümdarı sanılan Bilge Kül Kadir Han, Samaniler ile mücadele etmiştir. Onun iki oğlundan Arslan Han Bazır, büyük kağan sıfatıyla Balasagun’dan, Kadir Han Oğulcak ise ortak kağan olarak Taraz’dan devleti idare etmişlerdir. 883’te Samaniler Taraz’ı ele geçirince Oğulcak merkezini Kaşgar’a

[63] M.Erdal (Akt. Faruk Gökçe, 2007, s. 103), *A Grammer of Old Turkic,* Boston 2004.
[64] Faruk Gökçe, “ Eski Türkçe {-GAlIr/-KAlIr} Eki Üzerine”, s. 111.
[65] Fuzuli Bayat, *Türk Dili Tarihi,* s. 119.

taşıdı. Bir süre sonra yeğeni ve halefi Satuk Buğra Han Müslümanlığı kabul etmiştir (945). Yerine geçen oğlu Musa 956 yılında kendilerinin bağlı bulunduğu Doğu Karahanlıları ortadan kaldırarak tüm Karahanlıları birleştirmiştir. Böylece Karahanlılar Müslümanlığı kabul eden ilk Türk devleti olmuştur.[66]

Aradan belli bir zaman geçtikten sonra yaklaşık 1040'larda Karahanlı Devleti Doğu ve Batı diye tekrar ikiye bölünmüştür. Doğu Karahanlılar eski başkentleri Kara Balasagun'da otururken, Batı Karahanlılar başkent olarak Semerkant'ı seçmişlerdir. Taht uğruna yapılan mücadelelerin zayıflatmış olduğu Doğu Karahanlılar Karahitayların saldırısı ile yıkılmıştır. Doğu'nun mağlubiyetinden bir süre sonra da Batı Karahanlılar, önce Karahitayların ve ardından Harezmşahların saldırısıyla gücünü yitirip yıkılmıştır.[67]

Karahanlı Devleti'nin başkenti Kara Balasagun önemli bir kültür merkeziydi. Burada Yusuf Has Hacib ve Kaşgarlı Mahmut gibi dilimize, değeri kelimelerle ifade edilemeyecek nitelikte eserler kazandıran üstadlar yetişmiştir.

1.2.1.1. Karahanlı Türkçesi

Karahanlı Türkçesi Orta Türkçenin ilk dönemidir. Bu dönem X-XIII yüzyıllar arasını kapsamaktadır. Karahanlı Türkçesinden bugüne ulaşan eserler XI. ve XII. yüzyıllara aittir ve bu dönem Eski Uygur Türkçesinin hâlâ varlığını sürdürdüğü döneme denk gelir. Karahanlı Türkçesi bu dönemde Kaşgar ve Balasagun gibi Müslüman-Türk merkezlerinde kullanılırken, Eski Uygur Türkçesi Tufan ve Beşbalık gibi Burkancı ve Manici Türk merkezlerinde kullanılmaktaydı. Uygur ve Karahanlı Türkçeleri farklı merkezlerde kullanılmalarına rağmen birkaç küçük farklılık dışında hemen hemen ortak bir yazı dili olarak kabul edilebilir.

---

[66] Ali Akar, *Türk Dili Tarihi*, s. 137.
[67] Detaylı bilgi için bak. Fuzuli Bayat, *Türk Dili Tarihi,* s. 119.

"Yaklaşık iki yüz yıllık bir zaman dilimine hâkim olan Karahanlı Türkçesi, Köktürk ve Uygur Türkçesi'nin tabiî bir devamıdır. Nitekim XIII. yüzyıldan itibaren gelişen yeni yazı dilleri, Karahanlı Türkçesi'nin evlatları durumundadır. Yani Doğu Türkçesi, Batı Türkçesi, Kuzey Türkçesi, Güney Türkçesi adları ile sınırlandırılan şiveler, az çok farklı özellikler taşımakla birlikte, Karahanlı Türkçesi'nin yedinci göbekten torunlarıdır. Bu torunlar Koca Dede'nin dil hazinesini paylaşmışlardır. Koca Dede dil hazinesi yerine mal mülk hazinesi bıraksaydı, torunların kimi tarlayı, kimi torun bahçeyi, kimi torun halıları, kilimleri alsaydı; gene torunlardan biri yemek takımını, öbürü çay takımını alsaydı; durum ne olurdu? Torunlar Koca Dedeye göre çok fakir kalacaklardı. İşte Türk dilinin zengin hazinesi de lehçeler, şiveler ve ağızlar arasında paylaşılmıştır."[68]

1.2.1.2. Karahanlı Türkçesi Gelecek Zaman Biçimbirimleri

{-GAy}: Karahanlı Türkçesinde en yaygın olarak kullanılan biçimbirimdir.

{-GA}: Şekil bakımından {-GAy} eki ile ilgili olduğu düşünülmektedir ve nadir kullanılmıştır.[69]

{-GU}: Bütün Türk lehçe ve şivelerinde kullanılan gelecek zaman ve gereklilik ifadesi taşıyan isim-fiil ekidir. Ekin yapısıyla ilgili Ramstedt *kuy>*ku>-gu/-gü şeklinde olabileceğini; Räsänen ise ekin Moğolca xu'dan geliştiğini söylemişlerdir.[70] Çok yaygın olmayan bu ek teklik üçüncü şahısta bol kullanılmıştır.

Ekin Batı Türkçesinde -guçı/-güçi>-uçı/-üçi>-ıçı/-içi>-ıcı/-ici,-ucu/-ücü gelişmesiyle ortaya çıkan bir biçimi kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesi ölçünlü dilinde fiilden isim yapan ek veya sıfat-fiil eki olarak değerlendirilebilen -IcI/-UcU

[68] Necmettin Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri,* Ankara 2013, s. 1-2.
[69] Şinasi Tekin (Akt.: Ahmet Günşen, 2006, s.57), "Eski Türkçe", Türk Dünyası El Kitabı, C.2, Ankara 1992.
[70] Kemal Eraslan, *Eski Türkçede İsim-fiiller*, İstanbul 1980, s. 39.

ekinin Türkiye Türkçesi ağızlarında fiil çekiminde ayrı bir gelecek zaman işleviyle de kullanımına rastlanmaktadır.[71]

{-GAlIr}/{-KAlIr}: Bu ekin işlevleriyle ilgili ilk bilgilerimizi Kaşgarlı Mahmut'un büyük eseri Dîvânu Lugâti't-Türk'e borçluyuz. Kaşgarlı'ya göre {-GAlIr}/{-KAlIr} eki, eklendiği fiile eylemin veya durumun gerçekleşmek üzere olduğu ya da neredeyse gerçekleştiği anlamını katmaktadır. [72]

Dîvân'da geçen örneklere bakıldığında, Karahanlı Türkçesinde, fiillerde 'yaklaşma'anlamının fiil kök veya gövdelerine {-GAlIr}/{-KAlIr}eki getirilerek verildiği ve bunun bütün fiiller için geçerli genel bir kural olduğu anlaşılmaktadır.[73]

{-DAçl}: Eski Türkçede sıkça kullanılan bu biçimbirim Karahanlı sahasında az kullanılmıştır.[74]

1.2.2. Harezm Türkleri

Aral Gölü'nün güneyindeki, Amuderya'nın bu göle döküldüğü yerin etrafındaki bölgeye Harezm adı verilir. Bu bölge XI. yüzyıl başlarında Gaznelilere ait bir vilayet idi. Sebük Tigin'in tahta çıkmasıyla tam manasıyla kurulan Gazneli Devleti, Gazneli Mahmud zamanında en parlak dönemini yaşamıştır. Gazneli Mahmud Hindistan'a on yedi sefer düzenleyerek Hindistan'ın kuzeyini topraklarına katmış ve İslam dünyasında büyük itibar kazanmıştı. Öldüğünde ülkenin sınırları Maveraünnehr'e kadar dayanmıştır. Yerine tahta geçen oğlu Sultan Mesud babası kadar başarılı olamamıştır. Dandanakan Savaşı'nda Selçukluların karşısında büyük bir yenilgeye uğramış ve Hindistan'a geri çekilirken öldürülmüştür. Sultan İbrahim

[71] Ahmet Günşen, "Anadolu Ağızlarında Farklı Bir Gelecek Zaman Eki ve Çekimi: -ıcı/-ici, -ucu/-ücü", *Turkish Studies International Periodicalş For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 1/2, 2006, s. 73.
[72] Ahmet B. Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu, *Dîvânu Lugâti't-Türk*, Ankara 2014, s. 251.
[73] Ahmet Günşen, "Dîvânu Lûgati't-Türk'te Yaklaşma Bildiren Fiiller", *Turkish Studies International Periodicalş For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 6/1, 2011, s.240.
[74] Necmettin Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, s. 187.

zamanında devlet tamamen gücünü yitirerek Selçukluların himayesine girmiştir(1059). Nihayetinde Afgan asıllı Gurlular tarafından da 1187 tarihinde ortadan kaldırılmıştır.[75]

XI. yüzyılın sonlarında Harezm denilen bölgede kurulan Harezmşahların kurucusu olan Atsız, Sultan Sencer ile savaşmış ve bağımsızlık mücadelesini oğlu Anuştekin devralmıştır. Anuştekin zamanında sınırlar genişlemiş ve bağımsızlık ilan edilmiştir. XIII. yüzyıl başlarına kadar devlet durmadan genişlemiş ve o bölgenin en güçlü devleti hâline gelmiştir. Harezmşahlar o dönemin yine güçlü devletleri olan Karahanlılara, Karahitaylara ve Gurlara son vermişlerdir. Bu siyasi oluşumlar sırasında Harezm kültür merkezi hâline gelmiştir.

1219' da Cengiz Han'ın Harezm ordusunu yenmesi ile devlet fiilen çökmüştür. 1231'e kadar geçen sürede Celaleddin Harezmşah'ın Moğolları ve Gürcüleri birkaç kez yenmesine rağmen, devlet eski düzenine bir türlü kavuşamamıştır. 1230 yılında Celaleddin Harezmşah'ın Selçuklulara ait Ahlat'ı alarak yağmalamaları Yassı Çemen Savaşı'nın çıkmasına neden olmuştur. Bu savaşta Anadolu Selçuklularının galip gelmesi Moğolların Anadolu'ya gelme sürecini hızlandırmıştır. 1231 yılında Moğolların saldırısından kaçamayan Celaleddin Harezmşah paralı bir asker tarafından öldürülmüştür. Hâlihazırda fiilen çökmüş olan devlet bu olay neticesinde artık resmen de çökmüştür.[76]

XII. yüzyılda kültür merkezi olarak sivrilen Harezm Bölgesi Cengizliler ve Altın Ordu çağında da bu özelliğini yitirmemiştir. Altın Ordu zamanında Harezm, Aşağı Seyhun boyları ve başkent Saray başlıca kültür merkezleri olmuştur. Harezm Türkçesine ait başlıca eserler bu kültür merkezlerinde yazılmıştır.[77]

1.2.2.1. Harezm Türkçesi

[75] Detaylı bilgi için bak. Ali Akar, *Türk Dili Tarihi,* s. 161.
[76] Detaylı bilgi için bak. Fuzuli Bayat, *Türk Dili Tarihi,* s. 127.
[77] Ahmet B.Ercilasun, *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, s. 369.

Harezm Türkçesi, Harezm bölgesinin 1017'de Gazneli Mahmut tarafından fethedilmesi ve bölgenin Türkleşmeye başlamasından sonra, bu bölgede oluşan edebî dildir. [78] Harezm Türkçesi, Karahanlı ve Çağatay Türkçesi arasında bir köprü oluşturan Türk yazı dilidir. Eski Uygur yazı geleneğine bağlı olmakla birlikte, Kıpçak Türkçesinin yanı sıra Oğuzca ögeler de taşıması en belirgin özelliğidir.[79]

Harezm Türkçesi XIII. yüzyılda gelişmeye başlamıştır, fakat bu lehçeyle yazılmış eserler XIV. yüzyıla aittir.

1.2.2.2. Harezm Türkçesi Dönemi Gelecek Zaman Biçimbirimleri

{-GU}: Karahanlı Döneminde etimolojik izahı yapılan bu ek, Harezm Türkçesinin karakteristik gelecek zaman ekidir. {-GU} sıfat-fiil eki üzerine iyelik ekleri getirelerek yapılan, Harezm Türkçesinde mutlak gelecek ve gereklilik ifade eden bu ek bugün özellikle Kırgız Türkçesinde kullanılmaktadır.[80]

{-GAy}: Harezm Türkçesinde varlığını sürdüren biçimbirimlerdendir.

{-GA}: {-GAy} ve {-GU} biçimbirimi kadar yaygın kullanılmamıştır.

{-IsAr}: Harezm Türkçesinde çok nadir kullanılmıştır. Eski Oğuz Türkçesinin karakteristik gelecek zaman biçimbirimidir.

[78] Ali Akar, *Türk Dili Tarihi*, s. 165.
[79] Nurettin Demir-Emine Yılmaz, *Türk Dili El Kitabı*, Ankara 2010, s.79.
[80] Mevlüt Gültekin, "Tarihi ve Çağdaş Türk Lehçelerinde Gelecek Zaman Ekleri Üzerine Bir Deneme", s. 37.

1.3. Batı Türkçesi

1.3.1. Eski Oğuz Türkleri

Oğuzlar, Türk halkları arasında hem eski dönemlerde hem de günümüzde en kalabalık grubu oluşturmuşlardır. Oğuzlar tarih sahnesine ilk kez, Köktürklerin en önemli boyları olarak çıkmışlardır. Orhun Yazıtlarında 'altı oguz budunı' biçiminde karşımıza çıkar. 745 yılında Köktürkler yıkılınca, Oğuzların bir kısmı batıya, Aral Gölü'nün kuzeyinde başlarına buyruk yaşamaya devam ederken bir kısmı da Uygur egemenliği altında hayatlarını idame ettirmişlerdir.

XI. yüzyılın başlarında, Karahanlıların Samanoğullarına son vermesi, Horasan ve İran'da siyasi bir boşluk doğurmuş ve Oğuzlar önce Maveraünnehr'e sonra Horasan ve İran'a akarak bu boşluğu doldurmuşlardır. Selçukluların önderliğinde daha da kuvvetlenen Oğuzlar, 1064'ten sonra Kars ve Kuzey Azerbaycan'a; 1071'den sonra da Anadoluya girmeye başlamışlardır. XI. yüzyıl savaşlarla geçmiştir. 1176'daki Miryakefalon Savaşı sonrası Türk'ün Anadolu'da kalacağı kesin olarak anlaşılmıştır. XIII. yüzyılda Cengiz'in doğudan batıya doğru bütün dünyayı sıkıştırması, Türkistan'da kalmış diğer Oğuzları da Anadolu ve Azerbaycan'a itmiştir. Bu olay neticesinde bu iki ülke Türk yurdu hâline gelmiştir. Cengiz'in Anadolu Selçuklularını zayıflatması ve yeni gelenlerle birlikte Oğuzların nüfusunun da artmasıyla Anadolu'da beylikler ortaya çıkmıştır.[81]

Anadolu'da kurulan beylikler içinden Kayı boyundan gelen Osmanlı Beyliği'nin gitgide güçlenerek hâkimiyeti ele alması sonucu tüm beylikler bir çatı altına toplanmış ve 1302 yılında Osmanlı Devleti kurulmuştur.

1.3.1.1. Eski Oğuz Türkçesi

[81] Ahmet B.Ercilasun, *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, s. 431.

Eski Oğuz Türkçesi, Batı Türkçesinin ilk döneminin adıdır. Bu dönem için Eski Anadolu Türkçesi, Eski Türkiye Türkçesi, Eski Osmanlıca gibi terimler kullanılmıştır. En yaygın terim olan Eski Anadolu Türkçesi XV. yüzyıl için Balkanlar sahasını içine almadığı için Timurtaş itiraz etmiş yerine Eski Türkiye Türkçesi terimini kullanmıştır. Ercilasun da Eski Türkiye Türkçesi terimine Azerbaycan sahasını dışarıda bıraktığı gerekçesiyle itiraz etmiş ve yerine Eski Oğuz Türkçesi terimini önermiştir. Biz de Ercilasun Hoca'nın terimini daha uygun buluyor ve tezimizde Eski Oğuz Türkçesi terimini kullanmayı tercih ediyoruz.

Oğuzca, Anadolu'ya gelinceye kadar bir yazı dili olmamıştır. Oğuzlar birlikte yaşadıkları Türk topluluklarının dillerini kullanmışlardır. Köktürk Yazıtları'ndaki Oğuzca belirtiler [82] ve Kaşgarlı'nın sözlüğünde Oğuzca olarak kaydedilen kelimeler Oğuzcanın daha Eski Türkçe Dönemi'nde farklı ağız özellikleri gösterdiğinin kanıtıdır.[83]

Oğuzca, Beylikler Döneminde siyasi otoriteyi arkasına almış ve yazı dili olabilmiştir. Daha öncesinde ilim dili olarak Arapçayı, edebiyat ve devlet dili olarak Farsçayı kullanan Oğuzlar, bu dönemden sonra yazı dillerini oluşturmuşlardır. Bunun tam anlamıyla bilinçli yapıldığını söylemek güçtür. Arapça ve Farsçayı bilmeyen beyler, devlet yönetiminde Fars danışmanlara mahkûm kalmak istemedikleri için yazı dilini Türkçe yapmaya çalışmış olmaları muhtemeldir. Karamanoğulları Beyliği'nden Karamanoğlu Mehmet Bey'in ünlü dil fermanını yayınlamasıyla Türkçe devlet dili olmuştur.

Eski Oğuz Türkçesinin kullanıldığı coğrafyaya sadece Anadolu değil, Kuzey ve Güney Azerbaycan ile Irak ve Suriye de dâhildir. Hatta XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Balkanlarda da kullanılmıştır. Eski Oğuz Türkçesi Anadolu

[82] Detaylı bilgi için bak. Zeynep Korkmaz, *Eski Türkçedeki Oğuzca Belirtiler*, Birinci Türk Dili Bilimsel Kurultayı, 1972, (Ankara 1975), s.433-446.
[83] Vahit Türk-Şaban Doğan-Yasin Şerifoğlu, *Eski Anadolu Türkçesi Dersleri,* İstanbul 2012, s.9.

Selçukluları Dönemini, Beylikler Dönemini, Akkoyunlu ve Karakoyunlu dönemlerini ve Osmanlı İmparatorluğunun ilk dönemini kapsar.[84]

1.3.1.2. Eski Oğuz Türkçesi Gelecek Zaman Biçimbirimleri

{-IsAr}: Eski Oğuz Türkçesinde en sık kullanılan gelecek zaman biçimbirimidir. Bu ek Eski Türkçe evresinde ve bugün mevcut değildir. Bu ekin nasıl ve nereden türediği hakkında farklı görüşler vardır. İlk olarak Kılıçoğlu Türk Dili dergisinin 29. sayısında "Şart Kipi" adlı makalesinde sözü {-IsAr} ekine getirerek; bu ekin şart anlamı veren {-sAr} ekinin {-I} gerundium ekiyle birleşerek -I-sAr tarzında yeni bir gelecek zaman eki yarattığını belirtmiştir.[85] Bu görüşe karşı çıkmak üzere Tekin "-IsAr Ekinin Türeyişi" adlı makaleyi yazmıştır. Bu makalede ekin -ıġsa'lı fiil gövdelerine {-r} geniş zaman ekinin eklenmesi ile {-ıġsar} şeklinden gelişmiş ve kalıplaşmış olduğunu belirtmiştir. Tekin, {-sA} istek bildiren ekin hem isim hem de fiil gövdelerine eklenebileceğini (*er ew-se-di*: Adam evini özledi, *er kızın öp-se-di:* Adam kızını öpmek istedi.) örneklerle göstermiştir. Kaşgarlı Divan'da {-sA} ekinin -r ve -l sessizleriyle biten fiil köklerine doğrudan gelemeyeceğini, fiillere {-Iġ} eylem ismi yapma eki eklendikten sonra {-IġsA} şeklinde gelmesini mümkün olduğunu dile getirmiştir. (*ol ewge barıġ-sa-dı:* O, eve varmak istedi.) Türkçede -r ve -l sesleri ile biten pek çok fiil kökü vardır. (bil-, bol-, bul-, kör-, bar- vb.) Bu da gösteriyor ki {-IġsA} eki sıklıkla kullanılıyordu. Tekin, gelecek zaman ile istek arasındaki bağın da güçlü olduğuna ve -IġsAr > -IsAr gelişmesinin Eski Oğuz Türkçesi Döneminde tabii olduğuna değinmiştir.[86]

[84] Ahmet B.Ercilasun, *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, s. 438.
[85] Vecihe Kılıçoğlu, "Şart Kipi", *Türk Dili Dergisi*, C. III, S. 29, Ankara 1954, s. 254-258.
[86] Talât Tekin, "-ısar Ekinin Türeyişi", *Türk Dili Dergisi*, C. 3, S. 32, Ankara 1954, s. 454.

Sinan Uyğur "(y)IsAr Gelecek Zaman Ekinin Yapısı Üzerine" adlı makalesinde ekin [(y) kaynaştırma ünsüzü -I zarf-fiil eki + düşünmek, tasarlamak manasındaki sa- fiili+ geniş zaman eki] şeklinde oluştuğunu iddia etmektedir. [87]

{-IsAr} eki XIV. yüzyıla kadar canlı bir şekilde kullanılmış, XV. yüzyılın ilk yarısında eski canlılığını yitirmiştir. XV. yüzyılın ikinci yarısında iyice seyrekleşen ek XVI. yüzyılda çok nadir olarak sadece kalıp sözlerde ve eski olayların tasvirinde kullanılmıştır.[88]

Tüm bu görüşler içinde dilimizin yapısına en uygun ve akla yatkın olanın Tekin'in görüşü olduğunu düşünüyoruz.

{-DAçl}: Gelecek zaman eki olarak ilk dönem metinlerinde karşımıza çıkmaktadır. [89]

{-A}: İstek eki olarak bilinen {-A} biçimbirimi Eski Oğuz Türkçesi metinlerinin bazılarında gelecek zaman işleviyle kullanılmıştır.

{-AcAk}: Gelecek zaman ifadesi taşıyan ve Eski Oğuz Türkçesi devrinde ortaya çıkan isim-fiil ekidir. Batı Türkçesinde yegâne isim-fiil eki olarak kalmamış, şekil ve zaman eki durumuna da geçip gelecek zaman fiil çekimini kurmuştur.[90] Ek ile ilgili etimolojik izah Türkiye Türkçesi başlığı altında yapılacaktır.

---

[87] Sinan Uyğur, "-(y)IsAr Gelecek Zaman Ekinin Yapısı Üzerine", *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Tunca Kortantamer Özel Sayısı II, C.2/4, 2007.
[88] Mevlüt Gültekin, "Tarihi ve Çağdaş Türk Lehçelerinde Gelecek Zaman Ekleri Üzerine Bir Deneme", s. 38.
[89] Vahit Türk-Şaban Doğan-Yasin Şerifoğlu, *Eski Anadolu Türkçesi Dersleri,* s.38.
[90] Kemal Eraslan, *Eski Türkçede İsim-fiiler,* s. 25-26.

1.3.2. Türkiye Türkçesi Dönemi

Türkiye Türkçesi, bugün de devam etmekte olan dönemdir. 1908 Meşrutiyeti'nden sonra başlayan bu devrenin Cumhuriyet'e kadar devam eden ilk safhası Türkiye Türkçesinin başlangıç devri mahiyetindedir. Bu kısa devirde çok hızlı bir şekilde ortaya çıkan yeni yazı dilinin yanında Osmanlıca henüz tamamen sahneden çekilmemiştir. Fakat tam manasıyla son günlerini yaşayan ve umumi bir dil olmaktan çıkan bir dil durumuna düşmüş bulunmaktadır. [91]

XX. yüzyılın başlarından itibaren Türkçe yabancı dillerin gramer kurallarından arındırılmaya başlanmıştır. Osmanlı Türkçesi döneminde çok kullanılan Arapça ve özellikle Farsça yapılı tamlamalar yerini Türkçenin kurallarına göre oluşturulmuş tamlamalara bırakmıştır. [92] Osmanlı Döneminde Arapça ve Farsçanın bir hayli etkisinde kalan Türkçe, günümüzde aynı şekilde Batı dillerinin tesiri altındadır.

Türkiye Türkçesi Türkiye Cumhuriyeti'nin resmî dilidir. Türkiye, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Batı Trakya, Irak, Suriye, Bulgaristan, Makedonya ve Kosova'da yaşayan Türklerle, Türkiye'den dünyanın dört bir yanına göç eden Türkler Türkiye Türkçesini kullanırlar.

1.3.2.1. Türkiye Türkçesinde Kullanılan Gelecek Zaman Biçimbirimi

{-AcAk} : Bu ekin etimolojisi hakkında ilk olarak Alman âlimi W.Bang görüş bildirmiştir. Bang, ekin yapısına esas olmak üzere farazi bir *-çı eki kabul etmiş böylece -acak, -çak ve -çan ekleriyle, -çı faaliyet ismi ve -ğan, -ağan, -kak mübalağa ekleri arasındaki mutabakattan faydalanarak {-AcAk} gelecek zaman ekini <-*çıkak > *çığak > -çāk > -çak? şeklinde açıklamıştır. {-AcAk} ekinin yapısı ile

[91] Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, s. 23.
[92] Ahmet B. Ercilasun, *Türk Lehçeleri Grameri*, Ankara 2012, s. 33.

ilgilenen bir diğer isim J. Deny'dir. Deny, -AcAk gelecek zaman ekini -GU gelecek zaman ekine menşe kabul ettiği *-kay ile, benzetme edatının ve –çak ekinin aslı olarak gördüğü *çan zaman kelimesinden *-kay + çafi köküne bağlamak taraftarıdır. Banguoğlu bu ekin gereklilik-dilek eki -a + çak 'doğru, düz' kelimesinin birleşmesiyle oluştuğunu izah etmiştir. Bu ekin etimolojisi ile ilgili yazdığı ayrıntılı makalesinde Zeynep Korkmaz ekin -a + cak < -a + çak < -a + ça + ok 'gelecek zaman', 'eşitlik hali eki' ve 'kuvvetlendirme edatı' birleşmesinden meydana geldiğini savunmuştur.[93]

1.3.3. Türkmen Türkleri

Günümüzde esas olarak Türkmenistan'da yaşayan Türkler için kullanılan 'Türkmen' kelimesi ilk defa Kaşgârlı Mahmut tarafından zikredilmiştir. Başlangıçta daha çok Müslümanlığı kabul etmiş Oğuzları ifade eden bu kelimenin etimolojisi üzerinde değişik görüşler ileri sürülmüştür: Türk + mânend 'Türke benzer', Türk + imân 'iman etmiş Türk', Türk + men 'koyu Türk, saf kan Türk', Türk + man 'Türk eri'.[94]

Diğer Türk boyları gibi uzun yıllar göçebe bir hayat süren Türkmenler aktif bir şekilde tarih sahnesine, bazı Oğuz uruğları İslamiyeti kabul ettikten sonra ortaya çıkmıştır. Oğuz yabgusu, Müslümanlığı kabul eden kardeşlerinin üzerine yürümüştür. Selçuk Bey, yabguya karşı savaşmış ve Türkmen adıyla anılmaya başlayan Müslüman Oğuzları korumuştur. Bu olaydan sonra Türkmenler batıya doğru hareket etmiş ve Horasan, Hazar taraflarına yönelmişlerdir. Hazar ötesinde kalan Türkmenler bir süre Moğolların ve Timurluların idaresinde yaşadıktan sonra bugünkü Türkmenistan'ın güneybatısında bulunan Köpetdağ taraflarına çekilmişlerdir. XVIII. yüzyılda biraz kendini toparlayan Türkmenler Merv bölgesine yayılmışlar ve burada giriştikleri mücadelelerde İranlıları ve Hive Hanlığı'nı

[93] Zeynep Korkmaz, "Türkçede -acak/-ecek Gelecek Zaman (Futurum) Ekinin Yapısı Üzerine", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi,* S. 1.2, C.17, s. 160-161.
[94] İbrahim Kafesoğlu (Akt. Mehmet Kara, 2015, s. 18), *Türkmen Adı, Manası ve Mahiyeti*, Ankara 1958.

yıldırmışlardır. Bundan sonra Türkmenler 1860 yılından itibaren hür bir hayat yaşamaya başlamışlardır. Ancak bu hür yaşam pek fazla devam etmemiş Ruslar 1879 yılından sonra Türkmenistan'ı yenilgiye uğratarak Türkmenleri himayesi altına almıştır. Uzun yıllar Rus egemenliği altında yaşamış olan Türkmenler, 27 Ekim 1991 tarihinde istiklâllerine kavuşmuşlardır.[95]

1.3.3.1. Türkmen Türkçesi

Türkmence, Ana Türkçedeki asli uzunlukları en iyi koruyan Türk lehçesidir. Eski Oğuzcaya ait unsurları bünyesinde barındıran Türkmence, Çağataycanın etkisinde gelişen bir yazı dilidir. Bu nedenle Türkçenin doğu ve kuzey kolunda yer alan lehçelere ait özellikler de taşımaktadır. Batı Türkçesinin diğer kollarında 'ol-' fiilinin başında 'b-' bulunmazken Türkmencede bu fiil Kuzey ve Doğu lehçelerinde olduğu gibi 'bol-' şeklindedir. Ancak Türkmence Batı grubuna giren diğer lehçelerle birçok benzerlik gösterdiğinden Batı grubu lehçeleri arasında incelenir.[96]

1.3.3.2. Türkmen Türkçesinde Kullanılan Gelecek Zaman Biçimbirimi

{-cAk}: Türkmen Türkçesinde gelecek zaman için kullanılan tek biçimbirimdir. Çekim sırasında şahıs ekleri kullanılmayıp onların işlevlerini karşılamak üzere fiilin önüne şahıs zamirleri getirilir. Bu ek hiçbir zaman ünsüz uyumuna girmez. Bu ekin olumsuz çekimlenişinde {-mA} eki kullanılmaz, olumlu şeklinin sonuna 'dääl' kelimesi getirilerek olumsuz anlam verilir.[97]

1.3.4. Gagavuz Türkleri

Gagavuz adı, Gagauz, Gagoğuz, Gök-Oğuz, Gaygauz, hatta Ḳaḳouz şekillerinde yazılmakta ve Gaga Uz 'Uzların bir boyu', Hak Oğuz 'Hakk'a bağlı

[95] Mehmet Kara, *Türkmen Türkçesi Grameri*, İstanbul 2015, s. 19.
[96] Ahmet B. Ercilasun, *Türk Lehçeleri Grameri*, s. 234.
[97] Mehmet Kara, *Türkmen Türkçesi Grameri*, s. 130.

kalan Oğuz', Kaka Uz, Aga Uğuz 'Büyük Oğuz', Ganga/Kanga Uz 'Balkaş Gölü civarında yaşayan bir Türk topluluğu', Kalauz 'sınır bekçisi', Kara Oğuz, Keykavus 'Selçuklu Sultanı İzzedin Keykavus'un adı' gibi çok değişik kaynaklardan getirilerek farklı şekillerde açıklanmaya çalışılmaktadır.[98]

Dobruca'daki Hristiyan Türklerin 1365 yılında kurdukları ve 1393 yılında Yıldırım Bayezid'in Osmanlı Devleti topraklarına kattığı devleti, Gagavuzlar ilk Gagavuz devleti olarak kabul ederler. Gagavuzlar bu tarihten sonra birçok olumsuzluk yaşamış ve birkaç kez göç etmek zorunda kalmıştır. Nihayetinde Gagavuz aydınlarının öncülüğü ile 1990'da Komrat'ta Gagavuz Cumhuriyeti ilan edilmiştir.[99]

1.3.4.1. Gagavuz Türkçesi

Arat, Gagavuz Türkçesini, Türkçenin lehçelerini yönlere göre gruplandırdığında Güney-Batı grubuna, tarihî Türk kavimlerine göre gruplandırdığında ise Oğuz grubuna dâhil etmektedir.[100]

Bugünkü Gagavuz Türkçesi, tarihî Türk şivelerine özgü pek çok özelliğin ve kelimenin kullanıldığı bir lehçedir. Bir başka yönüyle Gagavuz Türkçesi tarihî ve sosyal şartların getirdiği bazı zorlamalarla fonetik, morfoloji ve sentaks bakımından Slav dillerini ve bu dillerle gelen kelimelerin ağır baskısı altında varlığını sürdürür. Türkiye ve Gagavuz Türklerini meydana getiren Türk boylarının ortaklık göstermesi

[98] Nevzat Özkan (Akt. Ahmet B. Ercilasun, 2012, s. 83), "Gagavuz Türk Edebiyatı", *Başlangıçtan Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, C.12,Ankara 1999.
[99] Ahmet B. Ercilasun, *Türk Lehçeleri Grameri,* s. 84-85.
[100] Reşit Rahmeti Arat, *Makaleler I,* Ankara 1987, s. 110-114.

ve Oğuz grubu Türk şivelerinden olmaları sebebiyle birbirine oldukça yakın iki lehçedir, hatta Gagavuzca Türkiye Türkçesinin bir ağzı gibidir.[101]

1.3.4.2. Gagavuz Türkçesinde Kullanılan Gelecek Zaman Biçimbirimi

{-AcAk}: Gagavuz Türkçesinde gelecek zaman için kullanılan tek biçimbirim {-AcAk}'tır. Bu ek, şahıs çekimleri içinde {-ac}, {-aca}, {-ecä}, {-ca}, {-ça}, {-cä}, {-ce}, {-cák}, {-cáy}, {-çá}, {-cáá}, {-ec}, {-ciy} şekillerini alabilmektedir. Gelecek zaman çekiminde ünsüzle biten fiillerden sonra {-AcA(k)} eki gelebilir. Kalın ünlülü fiillerin üçüncü teklik ve çokluk şahıs çekimine ince ünlü çekim eki gelebilir ve böylece ünlü uyumu bozulabilir. Ünlü ile biten fiillerden sonra araya {-y-} ünsüzü gelir.[102]

1.3.5. Azerbaycan Türkleri

Azerbaycan adı hakkında çeşitli düşünceler vardır. Caferoğlu'na göre 'Atar' ve 'Patar' kelimelerinin birleşmesinden meydana gelir. Bu adın Mecusî dini ile ilgili olarak 'od' anlamındaki azer ve 'muhafız' anlamındaki baygan kelimelerinden de gelmiş olabileceği belirtilir.[103]

Azerbaycan Türklerinin tarih sahnesine çıkışı batıdaki Oğuzların ikiye ayrılmasıyla mümkün olmuştur. Safevî Türk Devleti ve uzun süre devam eden Osmanlı-Safevî mücadeleleri, araya giren mezhep ayrımı, asrın iki büyük devleti olan Osmanlı Türkiyesi ve Türk İran'ın Orta Doğu'yu aralarında paylaşmasıyla sonuçlanmış ve bu süreç Azerbaycan Türklüğü ile Osmanlı Türklüğünün ayrışma noktasını oluşturmuştur.[104]

---

[101] Nevzat Özkan, Gagavuz Türkçesi Grameri, Ankara 1996, s. 39.
[102] age., s. 149.
[103] Ahmet B. Ercilasun, *Türk Lehçeleri Grameri,* s. 173.
[104] Yavuz Akpınar, Ferruh Ağca, *Çağdaş Türk Edebiyatları-I*, Eskişehir 2013, s. 5.

XIX. yüzyılın başlarından itibaren çoğu zaman Rus egemenliği altında olan Azerbaycan'ı Türk dünyasından koparmak için Azerbaycan Türk tarihi inkâr edilerek bunun yerine 'toprağın' yani Azerbaycan coğrafyasının tarihi, millî tarih olarak dayatılmaya çalışılmıştır. Bunun neticesinde Azerbaycan Türk halkından değil, 'Azerbaycan halkından, Azerbaycan Türkçesinden değil, 'Azerbaycanca' veya 'Azerbaycan dilinden, 'Azerbaycan Türk edebiyatından değil, 'Azerbaycan edebiyatından söz edilir olmuş, diğer terimlerin kullanılması kesinlikle yasaklanmıştır. Azerbaycan tarihinden 'Türk' soy adı silinmek istenmiştir.[105]

Mehmet Emin Resulzade'nin uzun süren mücadelelerinden sonra 28 Mayıs 1918'de bağımsızlığını ilan etmiş, ancak Ruslar tarafından tekrar işgal edilmiştir. 1990 yılında Sovyetler Birliği dağılınca 30 Ağustos 1991'de Azerbaycan bağımsızlığına yeniden kavuşmuştur.[106]

1.3.5.1. Azerbaycan Türkçesi

Azerbaycan Türkçesinin oluşumu, bir halk olarak Azeri Türklerinin oluşum sürecinden öncedir. Bugün Azerbaycan Türkçesi olarak adlandırılan yazı dilinin fonetik, morfolojik özellikleri Oğuzcanın içinde XIII-XIV yüzyıldan itibaren izlenir.[107]

Azeri ve Osmanlı Türkçesi aynı şiveye yani Oğuz şivesine dayandıkları için ancak tek bir yazı dilinin kardeş iki dairesi sayılabilirler. Devamlı olarak Osmanlı kültür ve edebiyatının tesiri altında kalan Azeri sahasında yazı dili, Osmanlı

[105] Yaşar Karayev, *Belli Başlı Dönemleri ve Zirve Şahsiyetleriyle Azerbaycan Edebiyatı,* İstanbul 1999, s. 10.
[106] Ahmet B. Ercilasun, *Türk Lehçeleri Grameri,* s. 173.
[107] Yavuz Akpınar, Ferruh Ağca, *Çağdaş Türk Edebiyatları-I,* s. 5.

Türkçesinde konuşma dilindeki ile mukayese edilemeyecek kadar az bir ayrılık göstermiştir.[108] Azerbaycan Türkçesi ile Osmanlı Türkçesi arasındaki küçük fark Osmanlı Döneminin sonlarına doğru gitgide belirli hâle gelmeye başlamış ve nihayet bugünkü ayrılıklar meydana gelmiştir. Eskiye gidildikçe iki saha arasındaki farklar azalır.[109]

1.3.5.2. Azerbaycan Türkçesinde Kullanılan Gelecek Zaman Biçimbirimi

{-acağ/-äcäk}: Azeri Türkçesinde gelecek zaman çekimi bu ek ile karşılanır. Ekten sonra teklik ve çokluk birinci şahıs ekleri geldiğinde iki ünlü arasında kalan /ġ/ sesi /ğ/'ye /k/ sesi /y/'ye döner. Gelecek zamanın olumsuz çekimi {-mA} biçimbirimi ile yapılır.[110]

[108] Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, s. 15.
[109] Ahmet B. Ercilasun, *Türk Lehçeleri Grameri*, s. 173.
[110] age., s. 207-208.

İKİNCİ BÖLÜM

2. Türk Dilinin Tarihî Dönemleri ve Oğuz Kolunun Çağdaş Dönemlerinde Kullanılan Gelecek Zaman Biçimbirimlerinin İncelenmesi

2.1. Köktürk Türkçesi Dönemi

2.1.1. Birinci Teklik Şahıs

Köktürk Türkçesi döneminden taramış olduğumuz Orhun Yazıtları'nda birinci teklik şahıs ile çekimlenen gelecek zaman biçimbirimine rastlayamadık.

2.1.2. İkinci Teklik Şahıs

ötük(e)n yir ol(u)r(u)p (a)rk(ı)ş tirk(i)ş ıs(a)r n(e)ñ buñ(u)g yok ötük(e)n yış ol(u)rs(a)r b(e)ñgü il tuta *ol(u)rt(a)çı s(e)n* (OA/KT,Gy8)

"Ötüken topraklarında oturup (buradan Çin ve diğer ülkelere) kervanlar gönderirsen, hiç derdin olmaz, sonsuza kadar devlet sahibi olup hükmedeceksin."

Örnekte 'beñgü' zaman zarfı ile eylemin sürerliği ve kesinliği vurgulanmıştır. Eylemin gerçekleşmesi bir şarta bağlanmış olup şartın yerine getirilmesi durumunda eylemin gerçekleşmesinden şüphe duyulmadığı görülmektedir.

Bu k(a)g(a)n(ı)ñda bu b(e)gl(e)r(i)g[de bu y(e)r(i)ñde su]b(u)ñd[a (a)dr(ı)lm(a)s(a)r] türük [bod(u)n] (e)dgü *kört(e)çi s(e)n*, (e)b(i)ñe *kirt(e)çi s(e)n*, buñs(u)z *bolt(a)çı s(e)n* (OA/BK,Ky14)

"Bu kağanından (ve) bu beylerinden, (bu vatanından ayrılmazsan, ey) Türk (halkı) iyilik göreceksin, evine gireceksin, dertsiz olacaksın."

Bu örnekte Türk halkına bir sesleniş olduğu görülmektedir. Halk kelimesi anlam olarak üçüncü çokluk şahıs kullanımı gerektirse de topluluk ismi olduğu için ikinci teklik şahıs ile gösterilmiştir. Cümlenin bağlam içindeki anlamına bakıldığında eylemin gerçekleşmesinin hiçbir şüpheye mahal vermeden doğrudan bir kesinlik anlamı taşıdığı fark edilmektedir.

türük bod(u)n *ölt(e)çi s(e)n* (OA/KT,Gy8)
"Türk halkı öleceksin."

Korkmaz, gelecek zaman kipinin asli görevi olarak yapılacak işin niyet hâlinde olsa bile gerçekleşmesinin kesinlik anlamı vurguladığını söyler.[111] Almış olduğumuz bu örneğin de bağlam içinde kesin bir yargı ifade ettiğini söylemek mümkündür. Bu kesinlik anlamı, yükümlülük kipliğinin bilgi kipliğine dönüşme çizgisinde olması ile ilişkilidir.

türük bod(u)n *öls(i)k(i)g* (OA/KT,Gy6)
"Türk halkı öleceksin."

Anlam itibariyle yukarıdaki örnekten hiçbir farkı olmayan bu cümlede, eylemin farklı bir gelecek zaman biçimbirimi ile çekimlendiği görülmektedir.

2.1.3. Üçüncü Teklik Şahıs

sü yorılım *tideçi* unamaŋg (OA/T,Ky11)
"Orduyu yürütelim diyecek, kabul etmeyin."

Gelecek zamanın çoğunlukla kullanılan kesinlik anlamının yanı sıra şüphe, ihtimal, tahmin ve kabullenme gibi ifadeleri anlatmak için de kullanıldığı bu örnek

[111] Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, s. 623.

vasıtasıyla da görülmektedir. Bu cümlede gelecek zamanın bilgi kipliği çerçevesinde, kiplik anlamının ağır bastığı görülmektedir.

2.1.4. Birinci Çokluk Şahıs

Tabġaç Oġuz Ḳıtaňy bu üçegü qabış[s]ar *ḳaltaçı biz* (OA/T,Gy6)
"Çin, Oğuz, Kıtay bu üçü birleşirse kala kalacağız."

Bu örnekte yine şarta bağlı yönelik bir tahminde bulunulmuş ve tahminin gerçekleşmesi söz konusu olan üç milletin birleşmesi şartına bağlanmıştır. Cümlede çaresizlik kiplik anlamı ağır basmaktadır. Cümlede, sadece Çin Oğuz, Kıtay isimlerinin sayılması ile yetinilmeyip 'bu üçegi' gönderimi ile dış gücün anlamının pekişmesi ile 'biz' öznesinin çaresizliği vurgulanmıştır. Bu nedenle birebir aktarımda, "kala kalacağız" ifadesi yer almamakla birlikte çaresiz vurgusu için kullanımı tercih edilmiştir. Cümlede dıştan gelen etkinin öznenin devinimindeki etkisini ifade eden devinim kipliği anlam alanı dikkat çeker.

2.1.5. İkinci Çokluk Şahıs

Kül Tig(i)n yok (e)rs(e)r koop *ölt(e)çi (e)rt(i)g(i)z* (OA/KT,Ky10)
"Kül Tigin yok olsa (idi) hep ölecek idiniz*"*

Örnekte gelecek zamanın hikâyesi kullanımı dikkat çekmektedir. Şart kipinden sonra gelecek zamanın ek eylem ile çekimlenmesi cümleye gerçekleşmemiş olasılık anlamı katmaktadır. Dıştan gelen etki dolayısıyla öznede meydana gelen değişimi anlatan devinim kipliği anlam alanı dikkat çeker.

2.1.6. Üçüncü Çokluk Şahıs

Bu şahsa göre çekimlenmiş kullanım örneğine Orhun Yazıtları'nda rastlanmamış fakat biçim olarak üçüncü teklik şahıs gibi görünse de anlam olarak üçüncü çokluk şahsa gönderim yapan kullanımlar dikkatimizi çekmiştir.

(e)ki ş(a)d ul(a)yu in(i)ygün(ü)m ogl(a)n(ı)m b(e)gl(e)r(i)m bod(u)n(u)m közi k(a)şı y(a)bl(a)k *bolt(a)çı* tip s(a)k(ı)nt(ı)m (OA/KT,Ky11)

"İki Şad başta olmak üzere kardeşlerimin, oğullarımın, beylerimin (ve) halkımın gözleri, kaşları berbat olacak deyip düşündüm"

Bu cümle yukarıda bahsetmiş olduğumuz duruma bir örnek oluşturmaktadır. Anlam olarak bakıldığında ise geleceğe yönelik bir tahminden söz edildiği anlaşılmaktadır. Devinim kipliği anlam alanından bilgi kipliğine geçiş vardır. Bilgi kipliğine geçişi sağlayan en önemli unsur 3. teklik şahıs çekimi olmasıdır. Genel geçer kural ifadesine en uygun olan şahıs 3. teklik şahıstır.

2.1.7. Retorik Soru

türük (a)mtı bod(u)n b(e)gl(e)r bödke kör(ü)gme b(e)gl(e)rgü *y(a)ñ(ı)lt(a)çı siz* (OA/KT,Gy11)

"(Ey) sadık Türk halkı (ve) beyleri, bu devirde (bana) itaat eden beyler, (sizler) mi yanılacaksınız?"

Kağanın Türk beylerine ve halkına hitap ettiği bu retorik soru örneğinde, anlam olarak şüpheye yer verilmediği ve 'yanılma' eyleminin gerçekleşmeyeceği bu sözde soru ifadesiyle gösterilmektedir. Burada söz sanatı yapılarak 'siz asla yanılmayacaksınız' kesinlemesiyle bilgi kipliği anlam alanı vardır.

2.1.8. Şarta Bağlı Gelecek Zaman Kullanımı

m(e)n in(i)l(i)gü bunça b(a)şl(a)yu k(a)zg(a)nm[(a)s(a)r]türük bod(u)n *ölt(e)çi (e)rti* yok *bolt(a)çı (e)rti* (OA/BK,Dy33)

"Ben erkek kardeşimle beraber bu kadar önderlik edip çalışmasa ve muvaffak olmasa idim, Türk halkı ölecek idi, yok olacak idi."

Cümleye anlam boyutuyla bakıldığında, şartın gerçekleşmemesi durumunda 'ölme' ve 'yok olma' eylemlerinin ihtimale mahal vermeden kesin bir şekilde gerçekleşeceği bildirilmektedir.

tumış tiyin eşidip bu yolun yorısar yaramaçı tidim. (OA/T,Dy6)

"Kapanmış diye işitip, bu yol ile yürürsek uygun *olmayacak* dedim."

Tonyukuk Yazıtı'ndan alınan bu örnek iç içe birleşik cümle örneğidir. Şart ile çekimlenmiş eylemden sonra kullanılan gelecek zaman biçimbirimi geniş zamana gönderim yapmış ve cümleye tahmin kiplik anlamı katmıştır.

2.2. Uygur Türkçesi Dönemi

2.2.1. Birinci Teklik Şahıs

ratnaşiki burḳan-tın alḳış alıp.

alġay men sansar-tın sini. (ETŞ/11,118)

"Ratnaś'ikhin burkanın duasını alıp, seni samsāra'dan çekip alacağım."

Dinî metinlerin toplandığı 'Eski Türk Şiiri' adlı kitaptan alınan bu örnekte eylemin gerçekleştirileceğine dair bir vaat olduğu dikkat çekmektedir. Bu vaadin gerçekleşme olasılığının güçlü bildirimi gelecek zaman biçimbirimi ile ifade edilmiştir. Burada 'ben' öznesi bir dış gücü yansıtır ve 'sen' öznesinin durumunu değiştirmede etken unsurdur. Olasılığın güçlü olduğu bilgi kipliği değerindedir.

2.2.2. İkinci Teklik Şahıs

yirke teñri-ke sevinç tut
edgü ḳılınçlıġ iş öküş ḳıl
yañırdı il *olurġay sen* (ETŞ/35,41)
"Yeri, göğü sevindir, birçok hayırlı işler yap; tekrar huzûra kavuşacaksın."

Bu örnekte şart biçimbirimini göremesek de eylemin gerçekleşmesinin bir şarta bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Şarta bağlı gelecek zaman üçüncü teklik şahıs ile çekimlendiğinde çoğunlukla geniş zamana gönderim yapmaktadır, fakat cümlede ikinci teklik şahıs çekimi olduğu için genelleme ifadesi yoktur. Gelecek zaman biçimbiriminin geniş zamana gönderim yapmasından ziyade kesinlik bildiren bilgi kipliği anlamı taşıyan gelecek zaman çekimlenişi vardır.

miñ ban-ça ıraḳ barmış kişiler birle *körüşgey-sen*
iki köñül birikip altun itig ilgiñde *tutġay-sen* (ETŞ/35,126)
"Çok uzaklara gitmiş insanlar ile görüşeceksin, iki gönül birleşip, altın süsü elinde tutacaksın."

Bu dizelerin bağlamı dikkate alındığında şiirde fal tabiri yapıldığı görülmektedir. Geleceğe yönelik tahminlerin yapıldığı fal tabirlerinde gelecek zaman biçimbirimlerinin kullanılması olağan bir durumdur. Bağlama bağlı olarak dizelerde bilgi kipliğine dayalı kehanet ve tabir kiplik anlamları vardır.

2.2.3. Üçüncü Teklik Şahıs

utġuratı ol edgü öd birle tuşmaḳ-ları *bolġay* (MS/168,13)
"Muhakkak bu iyi devreye tesadüf edecek."

'utġuratı' günümüz Türkçesiyle 'muhakkak' kelimesi cümlede zarf görevinde kullanılmış ve eylemin olasılık anlamını güçlendirmiştir.

muna ertimlig etüzümüz ertip barsar al(ḳu) ed tavar barça tolp ḳarılsar alp bulġu – luġ kişi etüzin bulmışım yoḳsuz *bolġay* (MS/19,16)

"İşte bu fani vücudumuz göçüp gidince ve bütün mal mülk, hepsi birbirine karışınca, bulunması güç insan vücuduna ulaşmış olman boşuna olacak."

Ahiret inancının vurgulandığı bu cümlede dinî inanca bağlı kesinlik bildirilmektedir. Cümlenin kişisi ikinci teklik şahıstır, fakat eylem üçüncü teklik şahsa göre çekimlenmiştir.

eşi üçün aziz can.
ḳanın ḳurban *ḳıldaçı*. (ETŞ/30,4)
"Arkadaşı için aziz canını ve kanını kurban edecek."

Bu ifadede zaman değil zikredilen kişinin inancı doğrultusunda neler yapabileceği vurgulanmaktadır. Bu bir çeşit hareket vasfıdır ve zaman vurgusu yoktur. Cümlede niyet kiplik anlamı ağır basmaktadır. Devinim kipliğine dayalı bir bilgi kipliği söz konusudur.

näçökin ärsär tuysar oñarsar ötrü ürküp bäliñäp tıdıg ada kılıp küsämiş küsüşümin *kandurmagay* (AB/245)
"Her nasıl (olup da) hissederlerse sonra korkup engel olup isteğime karşı gelmesinler."

Biçim olarak üçüncü teklik şahıs kullanılmasına rağmen anlam olarak üçüncü çokluk şahsa gönderim yapılmaktadır. Aynı şekilde biçim olarak gelecek zaman kullanılmış olmasına rağmen, anlamın emir kipine daha uygun olduğu diğer cümlelerle olan bağlamdan anlaşılmaktadır.

ol bodisvt sizlerke ḳorḳunçsuz buşı *birgey* (KİP/11,53)
"Bu bodhisattva size korkusuz kurtuluş (buşı) verecektir."

Dinî metinlerde gelecek zaman kullanımına daha çok gelecek zamanın kesinlik kiplik anlamı ile rastlanmaktadır. Dinî bir metin olan Kuanşi im Pusar'dan alınan bu örnekte de bahsedilen kullanım görülmekte ve eylemin gerçekleşmesinde ihtimale yer verilmediği anlaşılmaktadır.

2.2.4. Birinci Çokluk Şahıs

bulgay ärki biz yeg adrok buyanıg (AB/107)
"Biz daha iyi sevabı bulacak mıyız?"

Bu cümle gerçek soru cümlesine bir örnek teşkil etmektedir. Metnin bağlamına bakıldığında üç prensin kendilerine bu soruyu endişe ile sordukları görülmekte ve bu eylemin gerçekleşmesinin ihtimal dâhilinde olduğu sezilmektedir.

2.2.5. İkinci Çokluk Şahıs

(ol) ödün avış tamuda aç(ıġ) (emgek) emgengey sizler (MS/135,29)
"O zaman Avici adlı cehennemde büyük acı çekeceksiniz."

Ahiret inancından bahsedilen bu örnekte, eylemin gerçekleşmesi kesinlik bildirip aksi hiçbir ihtimale yer vermemektedir.

birtäm öñi *üḍrülgäy siz* tugmak ölmäklig b(ä)k bagtın (AB/304)
"Ebediyen aşacaksınız doğum ve ölümün sıkı bağından."

Bu örnekte eylemin sürerliği durum zarfı sayesinde güçlendirilmiştir. Dinî söylemlerin olduğu bir bağlamdan alınan cümlede yine kesinlik anlamı görülmektedir.

2.2.6. Üçüncü Çokluk Şahıs

birükiye birmez ök erser siz mini ikile tünerig ḳınlıḳ-ta (*kemişgey*) –ler tünin künin *toḳı-ġaylar* (MS/56-57,6-7)

"Eğer bana bir şey vermez iseniz beni tekrar karanlık hapishaneye (*atacaklar*) gece gündüz dövecekler."

Cümlenin şart ifade eden kısmı ikinci çokluk şahsa bağlıdır, fakat ana cümle üçüncü çokluk şahış ile çekimlenmiştir. Eylemin gerçekleşmesi söylenen şartın yapılmamasına bağlıdır. Şarttan sonra gelecek zaman kullanımı yaygındır ve tezimizde ayrı bir başlık altında ele alınmaktadır.

teñri yirintin ḳodı inip şanki çkrvrt ilig ḳan birle teñri meñisi meñi-lep kiniñe nırvan meñisin bultaçı *bolġaylar* (MS/136,47)

"Tanrılar ülkesinden aşağıya inip dünya hâkimi Şankha ile tanrılar saadetine ulaşıp sonunda nirvana saadetini bulacaklar."

Bu örneğe bakıldığında anlamın genellemeye daha yakın olup gelecek zamanın geniş zamana gönderim yaptığı görülmektedir. Birtakım aşamaları geçtikten sonra nihayetinde eylemin gerçekleşeceği anlamı, fiilimsi ve zarflar gibi yardımcılarla sağlanmaktadır.

mini tapınıp udunup uluġ edgüke *tegdeçiler* (MS/144,5)

"Bana tapınıp büyük üstünlüğe ulaşacaklar!"

Cümlede neden-sonuç bağı vardır. Birinci kısmın kişisi birinci teklik, asıl cümlenin kişisi ise üçüncü çokluk şahıstır. Bu nedenle dış etkene bağlı bir eylem ifadesi söz konusudur. Cümlede vaat etme kiplik anlamı vardır.

2.2.7. Retorik Soru

Öñüñ körküñ tepremekiñ bolmamaḳ-tın.
Öküş az-m-a sav söz yol-ı üṣülmekdin.
öñi-lerke tayanmaḳ-sız bolmaḳ-ındın.
ögdi yükünç yaraḍġalı kim *tiḍingey*. (ETŞ/15,77)

"Senin rengin şeklin ve hareketin olmadığı için, çok veya az da olsa, söz-sav yolu kesildiği için, başkalarına dayanmamış olduğun için, övme ve tâzim göstermeğe kim cesaret edecek?"

'Kim' zamiri olayın gerçekleşmeme olasılığını güçlendirmiştir. 'Kim cesaret edecek?' kalıbı ile hem retorik bir soru ifadesi sağlanmış hem de olayın zamanı değil, gerçekleşmeme olasılığını bildirme anlamı güçlendirilmiştir.

biş yüz baḳar taḳı ḳanta *(b)ulġay* (MS/57,14)
"500 bakırı olsun nereden bulayım?"

'Ḳanta' soru zamiri cümleye retorik kalıp soru cümlesi anlamı kazandırmıştır. 'Bulġay' kelimesi 'bulurum' biçiminde de çevrilebilir. Soru kelimesi ile oluşturulmuş retorik soru kalıplarında genellikle geniş zamana gönderim yapıldığı görülmektedir.

montada käz irinç tınl(ı)g *bolgay mu* (AB/126)
"Bu kadar zavallı bir canlı olur mu?"

Gelecek zaman biçimbiriminin yine geniş zamana gönderim yaptığı bu retorik soru, görülen bir olay karşısında şaşkınlığı ifade etmek amacıyla kullanılmıştır.

bo irinç tınl(ı)g üçün ätʿözüg titip monuñ isig özin ulagalı *udaçı* (AB/146)

"Kim bu zavallı canlı için vücudunu feda ederek, bunun hayatını devam ettirebilir?"

Bir üstteki örneğin devamı olan bu cümle, anlam ve şahıs olarak paralellik göstermektedir. Bu cümlelerin geçtiği bağlama da bakıldığında üç kardeşin kendi aralarında konuştukları ve cevabı beklenmeyen sorular sordukları görülmektedir.

2.2.8. Şarta Bağlı Gelecek Zaman Kullanımı

baş-ı tapışsar basa-sı *açılġay*. (ETŞ/11,101)
"Başları buluşursa başka tarafa açılır."

Bu örnekte de olduğu gibi şart cümlelerinde neden-sonuç ifadelerindeki genellemelerde biçim olarak gelecek zaman eki kullanılsa da anlam geniş zamanlıdır. Geniş zaman genelleme ifadelerinin karakteristik bir ifade aracıdır.

ol yeg *bolgay* üçägü, birläk(i)yä ölsär biz (AB/352)
"Üçümüz beraber ölseydik daha iyi olacaktı."

Biçim olarak ek eylemin görülen geçmiş zamanı görülmese de anlam olarak bunun ifade edildiği bağlamdan çıkarılmaktadır. Şart kipinin ardından gelen gelecek zaman ifadesi, yapılmamış bir şartı gerçekleşmemiş bir olaya bağlamaktadır. Cümlede pişmanlık kiplik anlamı sezdirilmektedir.

birök ogulum bo tuşta, tirig äsän kavışsar, ölsär mäniñ ät'özüm, *ämgänmägäy m(ä)n* arıtı (AB/430)
"Eğer oğlum buraya sağ salim ulaşırsa, ölsem de gam yemeyeceğim hiç."

Cümlede gelecek zamanın birinci teklik şahsı ile çekimlenen eylemin gerçekleşmesinin bir şarta bağlı olduğu görülmektedir. Eğer bu şart yerine getirilirse eylem sonsuza kadar devam edecektir.

teng tavar bolsar taḳı yime oġrı teñi *bolġay* (MS/89,26)
"Ölçülebilecek bir mal olsaydı gene de ölçüsü yanlış çıkacak idi."

Bu örnekte bir olay kesiti anlatılmakta ve olaylar arasında neden-sonuç bağı kurulmaktadır. Dış etkenlerin gerçekleşmesine bağlı olarak olasılık anlamı yüksektir.

2.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi

2.3.1. Birinci Teklik Şahıs

saña yazsa men sen *keçürmege sen*
keçürgey iḍim miñ yazuḳ ḳılsa men (KB/3769)
"Sana karşı bir kusur işlersem, sen beni affetmeyeceksin;
Rabbim beni, bin kusur işlesem bile affeder."

Gelecek zaman bildirimi için aynı beyit içerisinde iki farklı biçimbirim kullanılmıştır. İkinci teklik kişi için {-GA} kullanılırken üçüncü teklik kişi için {-GAy} tercih edilmiştir. Kişi eklerine göre biçimbirimlerin değiştiğine dair bir genelleme yapmak doğru değildir. Bu durum farklı örneklerde tersine dönebilir. Örnek, cümle türü olarak incelendiğinde şart kipinden sonra gelecek zaman kullanımının tipik bir örneği olmasına rağmen bu başlık altında incelememizin nedeni birinci teklik şahıs örneğinin metinler içinde sınırlı sayıda olmasıdır. Kiplik anlamı bakımından örnekte, dinî inanca dayalı kesinlik anlamı vardır. Üçüncü teklik şahıs gönderimi 'Rabbim' öznesi olduğu için dıştan gelen etkiyi yansıtan gelecek zaman değil içten gelen etkiyi yansıtan ve kesinlik bildiren bilgi kipliği değerinde geniş zaman anlam alanına girer.

saña men kerekiñ baḳa *turġa men*
ḳamuġ işleriñni seve *ḳılġa men* (KB/541)
“senin için gerekli olan şeyleri ben izleyeceğim
ve bütün işlerini severek yapacağım.”

Yukarıdaki örneğin açıklamasında belirttiğimiz gibi gelecek zamanın birinci teklik şahsı için kullanılan biçimbirim değişmiş, bu defa {-GA} biçimbirimi tercih edilmiştir. Bu biçimbirim Karahanlı Türkçesi dönemi eserlerinde {-GAy} biçimbirimine göre daha nadir kullanılmış ve sınırlı sayıda örnekte karşımıza çıkmıştır. Seçmiş olduğumuz bu örnek niyet-istek kiplik anlamı ifade etmektedir.

Ömrüm âhir bolġanda ne *kılġaymen* Hudâ yâ
Cân alġuvçı kelgende ne *kılġaymen* Hudâ yâ (DH/28,1-2)
“ömrüm sonra erdiğinde ne eylerim Allah’ım;
can alıcı geldiğinde ne eylerim Allah’ım?”

Dinamik kipliğe bağlı kaygı kiplik anlamının ağır bastığı bu örnek, ayrı başlık altında incelediğimiz retorik soru kapsamına da girmektedir. Geleceğe yönelik endişe içinde yazılmış olan bu dizelerde Tanrı’ya sesleniş söz konusudur.

Ya Reb neçük *kılgaymen* şefaatın *kulgaymen*
Ümmetidin *bolgaymen* ya Mustafa Muhammed (DH/39,27-28)
“Ya Rab nasıl eyleyim şefaatini alayım
ümmetinden olayım ya Mustafa Muhammed.”

Üç ayrı eylemde gelecek zaman biçimbirimi kullanılmış olmasına rağmen, hepsinde devinime bağlı istek kipine gönderim vardır. Tanrı’nın ve Mustafa Muhammed’in şefaatini alıp ümmetinden olmak için belirgin bir istek kiplik anlamı göze çarpmaktadır.

eşye.k ayur başım bolsa sondurıda suw *içgey men* (DLT/216,11)
“Eşek der ki: Başım olsa denizde su içeceğim.”

Türkçenin eşsiz eserlerinden olan Dîvânu Lugâti't-Türk'te {-GAy} biçimbiriminin birinci teklik şahıs ile kullanımına sadece bu örnekte rastladık. Sözlük mahiyetinde olan eserde Türk atasözlerinden örnekler alınmıştır. Seçmiş olduğumuz bu örnek cümle de bir atasözüdür. Atasözlerinin temel özelliklerinden olan geniş zaman kullanımı bu örnekte biçim olarak kendini göstermese dahi anlam olarak yine geniş zamana gönderim yapılmıştır. Arzusuna ulaşmayı ömür boyu arzu eden kişi hakkında söylenen bu atasözünde istek kiplik anlamı mevcuttur.

men *bargalır men.* (DLT/251,10)
"Ben kalkmak üzereyim."

"Failin işi yapmak üzere olduğunu veya neredeyse yapacak olduğunu ifade eden fiil anlatılmak istendiği zaman emir kipine, kaf'lı ve kalın kelimelerde gayın, elif, lâm ve rı; gayın'la bitenlerde kaf ve geri kalanlarda kef eklenir."[112] Kaşgarlı'nın belirttiği gibi {-GAlIr}/{-KAlIr} eki eyleme işin veya durumun yakın zamanda gerçekleşeceği anlamı katar. Yukarıdaki cümle, Kaşgarlı'nın ek ile ilgili açıklamaları yaptıktan sonra vermiş olduğu örnektir. Bir bağlam içinden alınmadığı için kiplik anlamı tayin etmek mümkün değildir.

2.3.2. İkinci Teklik Şahıs

igiñ eḍgü *bolġa* esen *bolġa sen*
yazuḳuñ *arıġay* muyan *bulġa sen* (KB/5984)
"Hastalığın iyileşecek ve sen de sıhhate kavuşacaksın;
günahın temizlenecek ve sevaba ulaşacaksın."

Gelecek zamanın ikinci teklik ve üçüncü teklik şahıslarının bir arada kullanıldığı bu örnekte gelecek zaman ifadesi için de farklı ekler kullanılmıştır. Aynı

[112] Ahmet B. Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu, *Dîvânu Lugâti't-Türk,* s. 251.

beyit içerisinde üçüncü teklik şahıs için hem {-GA} hem de {-GAy} kullanılmıştır. Bu durum dilin zenginlik göstergesi sayılabilir. Beytin geçtiği bağlama bakıldığında bu dizeler, hasta bir kişiye umut vadeden sözlerden oluşmaktadır. Bu nedenle beyitte umut kiplik anlamı vardır. Bu umut anlamı dâhilinde, öznenin duruma odaklanmış bilgi kipliği söz konusudur.

Günâhım köp ilâhım keçürgeysen günâhım
Barça kullar içide âsî kuldur Hâce Ahmed (DH/29,3)
"Günahım çok Allah'ım, bağışlayasın günahım,
bütün kullar içinde âsi kuldur Hoca Ahmed."

Bu beyitte biçim olarak görünen gelecek zaman eki istek kipine gönderim yapmıştır. Gelecek zaman ile istek kipi arasındaki bu gönderime Türkçenin tarihî ve çağdaş dönemleri eserlerinde sıkça rastlanır. Devinim kipliğine bağlı istek bildirimi vardır.

Arıtur dil zengarını "Hû-Hû" yadı
Âşıklarnı keçe kündüz "Hu" muradı
'Hû-Hû' teyu can *bergeysen* Kul Ahmedi
Seherlerde kobub taat kılgum kelür (DH/74,23)
"Temizler gönül pasını 'Hu-Hu' zikri
Âşıkların gece gündüz 'Hu' muradı
'Hu-Hu' diye can veresin Kul Ahmedi
Seherlerde kalkıp taat eyleyesim gelir."

Yukarıdaki örnekte olduğu gibi, burada da gelecek zamanın istek kipi gönderimi vardır. Bice'nin hazırladığı Divan-ı Hikmet'te Türkçe açıklama biçim her zaman dikkate alınmayarak anlamdan hareketle yapılmış ve bu örnekteki gelecek zaman biçimbirimi istek kipi ile Türkiye Türkçesine çevrilmiştir. Dinî bir eser olan Divan-ı Hikmet'te ölüm ve ahiret ile ilgili cümlelerde istek kipliğine çok sık rastlanır. Yukarıdaki dörtlük de bu duruma örnektir.

2.3.3. Üçüncü Teklik Şahıs

seniñ malıñ ol mal aşındurduḳuñ
saña ḥasret ol tek tutup turduḳuñ
bu kün kendü süçüg bu tirmek saña
açıġ *bolġa* yarın ḳoäup barduḳuñ (AH/436)

"Senin malın, öbür tarafa geçirdiğin maldır; elinde tuttuğun (mal ise), senin için ancak hasrettir; bugün toplamak senin için tatlıdır; (fakat) yarın bırakıp gitmek acı olur."

Atebetü'l-Hakayık'ta gelecek zaman için kullanılan {-GA} biçimbirimine sadece bu örnekte rastladık. Örnekte gelecek zaman 'yarın' zaman zarfı ile birlikte kullanılarak anlam güçlendirilmiştir. Arat'ın yaptığı Türkiye Türkçesi açıklamasında bu biçimbirim geniş zaman ile karşılanmış olsa da bizce doğrudan bir gelecek zaman anlamı vardır. Gelecek zamanın en çok kullanılan kiplik anlamlarından kesinlik-değişmezlik anlamı bu dizelerde hâkimdir. Gelecek zamanın bu vurgulu kesinlik anlamı âdeta genel bir kural bir olarak sıralanmış durumları vurgular. Geniş zaman kurala bağlı aktarımları aktarmaya en uygun kip türüdür.

siziksiz *kerek bolġa* altun kümüş
özüm işleteyin tise men öküş (KB/479)
"Kendime bir çevre edinebilmem için bana,
şüphesiz, çok altın ve gümüş gerekecek."

'Siziksiz' zarfı ile cümledeki kesinlik kiplik anlamı güçlendirilmiştir. Dizeler anlam olarak amaç-sonuç cümlesine örnektir. Amaç-sonuç cümlelerinin karakteristik yapısı, gelecek zaman ile kullanıma oldukça elverişlidir.

aya kiñ yorıḳlıġ buḍun öktemi
ölüm *yetgelir* terk otı ḳıl emi (KB/6167)
"Ey insanlara geniş bir yetkisiyle hükmeden kişi,

ölüm yetişmek üzeredir, çabuk bir çaresine bak.”

Yakın gelecek zaman biçimbiriminin kullanıldığı bu örneğin bağlamı, ölümün değişmez bir gerçek olduğunu farklı insan tiplerine anlatarak onlara tavsiyelerde bulunan bir insanın sözlerinden oluşmaktadır. Bu nedenle bu beyitte genel kural ifadesi ile desteklenen öğüt-tavsiye kiplik anlamı ağır basar. Bu durum, anlamı, geniş zaman çerçevesine dâhil eder.

ölümke keçig yoḳ tirig *boldaçı*
neçe kiç tirilse ölüm *keldeçi* (KB/1541)
“Ölümden kurtuluş yoktur;
insan ne kadar yaşasa da ölüm gelecektir.”

Eski Türkçenin etkilerinin Karahanlı Türkçesinde devam ettiğinin bir göstergesi olan {-DAçI} eki, bu dönem eserlerinde diğer gelecek zaman eklerine göre daha nadir rastlanır. Bu ek sadece üçüncü teklik şahıslı çekimlerde kullanılmıştır. Ölümün kaçınılmaz bir son olduğu vurgulandığı için beyitte kesinlik kiplik anlamı mevcuttur.

Âşıklarnı ışk dükânın barsa kurup
Yaşın saçıp kögsin açıp yüzin sürüp
İnşâallâh duzah *kaçġay* andın korkup
Yetti âsmân tâkat kılmay köçer dostlar (DH/20,11)
“Âşıkları aşk dükkanını varsa kurup,
Yaşını saçıp, göğsünü açıp, yüzünü sürüp,
İnşaallah, cehennem kaçacak ondan korkup
Yedi sema tâkat eylemeyip göçer dostlar.”

Gelecek zaman biçimbiriminin kullanıldığı cümlede ‘İnşaallah’ sözünün de geçiyor olması gelecek zamanın istek kiplik anlamını perçinlemiştir. Gelecek zaman

ile istek kipi arasındaki geçişmelere Türkçede çok sık rastlanır. Bu cümle bu geçişmelere bir örnek sayılabilir.

Babam aydı "Ey balam melâyikler *yıġılġay*
Cebrâil imâm bolup özgeler tâbi *bolġay*
Mikâilu İsrâfil köterip gorga *koyġay*"
Arslan babam sözlerin işitiñiz teberrük (DH/18,109-110-111)
"Babam dedi: Ey yavrum, melekler toplanacak
Cebrâil imam olup, diğerleri tâbi olacak;
Mikâil ve İsrâfil kaldırıp kabre koyacak
Arslan Baba'm sözlerini işitiniz teberrük."

Bu dörtlükte gelecek zaman biçimbirimi üç ayrı eylemde kullanılmıştır. Gelecek zaman biçimbiriminin kullanıldığı her eylemde dinî metinlerin tipik bir özelliği olan kesinlik kiplik anlamı vardır.

2.3.4. Birinci Çokluk Şahıs

Nasib bolsa *bargaymız* nasib bolsa *kelgeymiz*
Ecel yetse *ölgeymiz* rızâ bolung dostlarım (DH/67,5-6)
"Nasip olsa varırız; nasip olsa geliriz
Ecel yetse ölürüz; râzı olun dostlarım."

Divan-ı Hikmet'ten almış olduğumuz bu örnek neden-sonuç ilişkisine bağlı bir anlam dairesindedir. Bu başlık altında ele almamızın sebebi birinci çokluk şahıs kullanımına başka hiçbir yerde rastlamadığımız içindir. Bice'nin yapmış olduğu çeviriden de anlaşılacağı üzere geniş zamana gönderim yapılmıştır. Bu örnek gelecek zaman ile aktarıldığında sadece 1. çokluk şahsa gönderim yapan bir yükümlülük kipliği değeri taşır. Geniş zaman ile aktarılmış olması, neden-sonuç bağı ile ifade

edilen durumların genellemesi sağlamıştır. Bu bağlamda cümleler bilgi kipliğine dönüştürülmüş olur.

2.3.5. İkinci Çokluk Şahıs

Karahanlı Türkçesi döneminden taramış olduğumuz dört temel eserde gelecek zamanın ikinci çokluk şahıs ile kullanımına rastlamadık.

2.3.6. Üçüncü Çokluk Şahıs

Miras deban baş ayaġıng *baġlagaylar*
Issıġ suvnı başdın kuyub *çaykaġaylar*
Tört tarafdın astâ-astâ *uşlagaylar*
Altı karış bozdın kefen kılmak kerek (DH/105,9-10)
"Miras diyerek baş-ayağını bağlayacaklar
Sıcak suyu baştan döküp yıkayacaklar
Dört taraftan yavaş yavaş tutacaklar
Altı karış bezden kefen eylemek gerek."

Taramış olduğumuz eserde Bice, asıl metindeki gelecek zaman biçimbirimini Türkiye Türkçesine istek kipi ile aktarmıştır. Bizce bu aktarımı gelecek zaman ile yapmak daha doğrudur. Biçim olarak gelecek zaman ile aktarılsa da kiplik anlamı olarak bu dörtlükte çıkarım anlamı vardır denilebilir.

Şeyhman teyu mihrab içre *olturġaylar*
Halka içre halkġa zahmet *yetkürgeyler*
Hay u Hu deb sermestliġin *bildürgeyler*
Andaġ cahil kandaġ şeyhlik kılar ermiş (DH/147,5-6-7)
"Şeyhim diye mihrab içre otururlar
Halka içre halka zahmet yetirirler
Hay u Hu deyip sermestliğin bildirirler

Öyle cahil nasıl şeyhlik kılar imiş.”

Gelecek zamanın üçüncü çokluk şahsı ile çekimlenen bu eylemlerde bariz bir şekilde geniş zamana gönderim yapılmıştır. Belli bir kesimin genel davranışlarından bahsedilmektedir. Bu genellemeler, anlamı bilgi kipliğine dönüştürür.

2.3.7. Retorik Soru

tejikler bitigde bitimiş munı
bitigde yoḳ erse kim *uḳġay* anı (KB/282)
“İranlılar kitaba geçirmişlerdir bunu;
Kitapta olmasaydı, kim tanırdı onu.”

Bu beyit, hem retorik soruya hem de şarta bağlı gelecek zaman kullanımına örnek bir cümledir. ‘Kim tanırdı onu?’ retorik sorusu, cevap beklememenin yanı sıra cümleye olumsuzluk anlamı katmıştır. Cümlede verilen şartın gerçekleşmesi durumunda gelecek zaman çekimli eylemin kesin bir şekilde yerine gelmeyeceği anlamı retorik soru vasıtasıyla sağlanmıştır. Bu durum cümleye kesinlik kiplik anlamı katmıştır.

otuz yıġmışın yandru aldı elig
negü *ḳılġay* altmış tegürse elig (KB/368)
“Otuzun yığdığını elli geri aldı
altmış elini değdirirse ne yapacağım?”

Üçüncü teklik şahıs ile çekimlenmiş {-GAy} biçimbirimi doğrudan birinci teklik şahsa gönderim yapmıştır. Monolog şeklinde söylenmiş olan bu sözlerden devinim kipliği alt başlığında çaresizlik kiplik anlamı ağır basmaktadır.

Hiç bilmedim neçük keçti ömrüm mening
Sorar bolsa men kul anda ne *kılġaymen*?

Netek *bolġay* yolġa salsang men acizni
Sorar bolsa men kul anda *kılġaymen*? (DH/75,2-3-4)
"Hiç bilemedim nasıl geçti ömrüm benim;
Sorar olsa, ben kul orda ne eylerim?
Nasıl olacak, yola koysan ben acizi;
Sorar olsa, ben kul orda ne eylerim?"

Dörtlükte iki farklı eylemde gelecek zaman biçimbirimi kullanılmıştır. Kıl- eylemine gelen gelecek zaman biçimbirimi geniş zamana gönderim yaparken bol- eylemine gelen gelecek zaman biçimbirimi kendi anlamını korumuştur. Ölüm sonrasına duyulan kaygıyı dile getiren bu dizeler kaygı kiplik anlamını yansıtmaktadır.

2.3.8. Şarta Bağlı Gelecek Zaman Kullanımı

toġa körmez erdi ẹdibniñ közi
tükedi bu on tört bab içre sözi
yaġan bolsa yüklüg özesinde zẹr
anıñ tuşı *bolġay* bu sözünüñ azı (AH/488)

"Edibin, anadan doğma, gözü görmezdi; sözü bu on dört bâb içinde tamamlandı; üzerinde altın yüklü bir fil olsa, bu söz, en az ona benzetilebilir."

Gözü görmediği hâlde bu sözleri söylemesi, en az üzerinde altın yüklü bir fil değerindedir. Fil maddi büyüklük somutlamasıyla Yükneki'nin yaptığı işin büyüklüğü ve değeri anlatılır. Karşılaştırma yoluyla Yükneki öznesinin devinimsel özelliğine odaklanmış bir bilgi kipliği kesinlemesi vardır. Bu kesinliğin en iyi anlatım aracı ise geniş zamandır.

bu tört neñ öze sözledim men sözüg
oḳısa *açılġay* yitig ḳıl közüg (KB/358)

“Ben sözü bu dört şey üzerine söyledim;
okursan anlaşılır, iyice dikkat et.”

Şart kipinden sonra gelen gelecek zaman biçimbirimi genellikle geniş zamana gönderim yapar. Kutadgu Bilig’den almış olduğumuz bu beyitte de bu durum söz konusudur. Beytin geçtiği bağlam incelendiğinde bu beyitte genellemeye dayalı öğüt kiplik anlamının ağır bastığı söylenebilir.

kelse apañ terkenim
etilge met törkünim
yaḍılmagay terkinim
emdi çerig çergeşür (DLT/191,29)
“Eğer hakan gelirse aşiretim düzelir. Aşiretimin evleri de yıkılmaz. Şimdi savaş safları düzülüyor.”

Son mısra, aşiretin düzelmesi ve evlerin yıkılmaması için savaşma zamanı gelmiştir anlamını kapsamaktadır. Dörtlükte, şarta bağlı genellemeye dayalı bilgi kipliği söz konusudur.

2.4. Harezm Türkçesi Dönemi

2.4.1. Birinci Teklik Şahıs

Men ẖalýfanıñ emýni *bolġaymen* taḳı ribāẖōr taḳı bēnamāz *bolmaġaymen*. (NF/376,15-16)
“Ben halifenin güvenilir kişisi olacağım, tefeci ve beynamaz olmayacağım.”

Bol- eyleminin birinci teklik şahıs ile hem olumlu hem de olumsuz çekimlenişi, kiplik anlamı olarak istek-niyet anlamı kesinlik anlam vurgusuyla ifade edilmiştir.

işim işlegil tėr bukün sėn mėniñ
yarın *işlegey-mėn* tėr sėniñ
bu 'aḳd birle işleseler ėkkisi
fütūóı ribā tėg anıñ hem anıñ (MM/244)

“Eğer iki kişi birbirine, ‘bugün sen benim işimi yap, yarın da ben senin işini yapayım!’ deseler ve buna göre birbirlerinin işini yapsalar hem onun hem de öbürünün iş yapması faiz gibidir (işler karşılıksız yapılmalıdır).”

Bu dizelerde biçim olarak şart kipini göremesek dahi eylemin bir koşula bağlandığı anlamını çıkarıyoruz. Bu dizelerde gelecek zaman, şart ifadesini sağlayan emir kipine gönderim yaparak söz verme kiplik anlamında kullanılmıştır.

anıñ ol yüzinge
siyāsetni *yürütgeymen* tiyü şāh
bu söz özre telim ant içti nāgāh (HŞ/17,16-18)

“Onun o yüzüne siyasetini yürüteceğim deyip şah bu söz üzerine zamansız pek çok ant içti.”

İç içe birleşik cümle örneği olan bu dizelerde, kişinin geleceğe yönelik niyeti kesinlik çerçevesinde kiplik anlamı olarak verilmektedir.

Taḳdýr andaġ ḳıldım ḳamuġ tınlıġlarnıñ cānın saña *aldurġay-men* (KE/5v,21)

“Takdiri öyle kıldım bütün canlıların canını sana aldıracağım.”

Almış olduğumuz bu örnek, söyleyenin geleceğe yönelik niyetini gösteren bir cümledir. Cümlede niyet ve tercih kiplik anlamları vardır.

2.4.2. İkinci Teklik Şahıs

yā Resūlallāh ḳıyāmat kün bolsa āvṣ yer yarılıp avval gūrdın çıḳġan sen *bolġay-sen* (NF/89,4)

"Ya Resulallah! Kıyamet günü geldiğinde yer yarılıp mezardan ilk çıkan sen olacaksın."

Cebrail aleyhisselam ve Resulallah arasındaki karşılıklı bir konuşmadan alınan bu cümlede, Resulallah'ın kıyamet gününde gerçekleştireceği kesin bir eylem Cebrail aleyhisselam tarafından dile getirilmektedir. Bu durum cümleye kesinlik-değişmezlik kiplik bildiren yükümlülüğün genellemeye dönüşmüş biçimi olan bilgi kipliği anlamı katmaktadır.

İlāhý, ol belā bėrmişde sen biziñ birle *bolġay mu-sen*? (KE/10v,20)

"Allah'ım, o bela verildiğinde sen bizimle olacak mısın?"

Gelecek zaman biçimbirimi bu cümlede soru edatı ile birlikte kullanılmıştır. Yöneltilen bu soru vasıtasıyla kişinin Allah'tan bir beklenti içinde olduğu anlaşılıyor. Bu nedenle cümlede gizli bir istek ve beklenti kiplik anlamları vardır.

Bu menzildin öñrü yörüp *yėtge-sėn*
Ayıtmaḳ ḥacet yoḳ körüp *bitge-sėn*
açılġay saña sėn bilip yoḳluḳuñ
bu barlıḳ yėrindin ırаḳ *kėtge-sėn* (MM/372)

"Önce yürüyüp bu menzilden oraya ulaşacaksın. Söylemeye gerek yok, görüp inanmalısın. Bildiğin yokluğun sana açılacak. Bu varlık yerinden ırak gideceksin."

Bu dörtlük içerisinde {-GA} ve {-GAy} olmak üzere iki farklı gelecek zaman biçimbirimi kullanılmıştır. {-GA} biçimbirimi ikinci teklik şahıs ile çekimlenirken {-GAy} üçüncü teklik şahıs ile çekimlenmiştir. Bu dörtlükte

kullanılan gelecek zaman gereklilik kipine gönderim yapmıştır. Kiplik anlamı olarak da gereklilik anlamı ağır basmaktadır.

Tamam ol suvını ḫoş culāb ḳıldı
saḳınġaysen ḳonuḳ kilgenni bildi (HŞ/42,39-40)
"O bütün suyunu hoş gül suyu hâline getirdi, sanırsın ki konuğun geleceğini bildi."

Örnekte gelecek zaman çekimi ile geniş zamana gönderim yapılmıştır. Kiplik anlamı bağlamında bakıldığında ise cümlede ihtimal anlamı dikkati çekmektedir.

2.4.3. Üçüncü Teklik Şahıs

binā bānisiz bolmaḳı bil muḥāl
yıḍıġ ḳaṭresindin sėniñ tėg cemāl
tefekkür ḳılıp baḳ bu öz öziñe
açılġay rubūbiyyet-i êü'l-celāl (MM/29)
"Binanın mimarsız olması mümkün değildir. Senin gibi güzel birisi, kötü kokulu, bir damla meniden meydana gelmiştir. Bir damla meninin kutluluğunu düşünerek kendine baktığında Allah'ın Rablığı daha iyi anlaşılacaktır."

Dörtlükte biçim olarak şart kipi kullanılmamış olsa dahi anlama bakıldığında Rablığın daha iyi anlaşılması bir koşula bağlanmıştır. Bu anlamsal koşul neticesinde gelecek zaman geniş zamana gönderim yapmıştır. Bağlamda dikkate alındığında bu dizelerde öneri kiplik anlamı dikkat çekmektedir.

biliñ üçge mesbūḳ burun ėkkide
ḳırā'at *oḳıġay* ḳılurda edā
munuñ orta otruşda öñ birisi
taḳı bir soñınça a ṣāóib-hüdā (MM/138)

“Ey hidayet sahibi! Bil ki, cemaati üçüncü rekâtta yetişememiş kişi, (dördüncü rekâtı imamla birlikte kıldıktan sonra) birisi orta oturuştan önce, diğeri de sonra olmak üzere Kur’an’dan iki kez sure okuyacak.”

Hidayet sahibi kişilere seslenme ünlemi ile başlayan bu dörtlük, cemaate yetişememe durumunda yapılması gerekenleri bildirmektedir. Dörtlük, bağlamdan yola çıkarak incelendiğinde gelecek zamanın gereklilik kipine gönderim yaptığı anlaşılmaktadır. Kiplik anlamı olarak ise dinî kurallardan bahsedildiği için zorunluluk kiplik anlamı vardır.

Yaraş bu baġrı baş birle iy yār
kim uş tün bardı bu kün *ḳalmayısar* (HŞ/194,33-34)
“Ey sevgili! Bu kalbi bütün gücünle ıslah et ki (o kalp) dün vardı bugün olmayacak.”

Zaman zarfları sayesinde dizelerdeki geçmiş ve gelecek anlamları perçinlenmiştir. Kiplik anlamı açısından bağlama bakıldığında güçlü olasılık anlamı dikkati çekmektedir.

Ādem oḍaġ bolsa eyegüsi *aġrıġay erdi* ol sebebdin Ḥavvānı düşmān *tutġay erdi,* eger uḍıyur bolsa özindin yaratılġanın bilmese anı *sevmegey ẹrdi* (KE/7v,8-9)

2.4.4. Birinci Çokluk Şahıs

İlāhý, belā teġmişde sen biziñ birle bolsañ, ol ança belānı bizge ḥavāle ḳılsañ, ḳabūl *ḳılġay-miz* (KE/10v,21)
“Allah’ım, bela geldiğinde sen bizimle olsan, onca belanı bize havale etsen, kabul edeceğiz.”

Bu örnekte gelecek zaman biçimbirimi birinci çokluk şahıs ile çekimlenmiş olup cümleye niyet ve söz verme kiplik anlamları katmıştır.

uşol ṭāvūslar hem tarġadılar
tañ atġanda *yıġılġaymız* tidiler (HŞ/70,31-32)
"İşte bu tavus kuşları 'Şafak söktüğünde toplanacağız.' diyerek dağıldılar. "

İç içe girişik cümle örneği bu beyitte söz verme kiplik anlamı dikkat çekmektedir.

2.4.5. İkinci Çokluk Şahıs

Ey Ādem, cüftüñ birle uçmaḥġa kirgil, niʿmetlerin yėñ, bu yıġaçġa yawumañ, ẓālim *bolġay-siz.* (KE/8r,17)
"Ey Âdem! Eşin ile cennete gir, nimetlerini yiyin, bu ağaca yaklaşmayın, aksi takdirde zalim olacaksınız."

Ḳıṣaṣü'l-Enbiyā'dan alınan bu örnek, emir kipi ile çekimlenmiş cümlelerden oluşan sıralı bağlı bir cümledir. Cümlede Âdem ve eşinin ağaca yaklaşması yasaklanmıştır. Biçim olarak görünmeyen fakat anlamca bir koşula bağlanan zalim olma durumu söz konusudur. Cümleye yasaklama kiplik anlamı hâkimdir.

Taḳı siz ḫalýfa *bolġay-siz* taḳı bizlerke terbiyet ḳılmaġay-siz, beytü'l-māldın neerse *bėrmegey-siz* (NF/108,9-10)
"Dahi, siz halife olacaksınız, bizleri terbiye etmeyeceksiniz ve devlet hazinesinden hiçbir şey vermeyeceksiniz."

İkinci çokluk şahısla çekimlenenen bu sıralı cümlelerde gelecek zamanın emir kipine yaklaştığı dikkat çekmektedir. Bunun neticesinde de cümlelerde emir kiplik anlamı vardır, denilebilir.

2.4.6. Üçüncü Çokluk Şahıs

yaḳın bu ḫanda bar bir yaḫşı bağım

bütün ol bağda *tikgeyler* otağım (HŞ/66,25-26)
"Bu hana yakın güzel bir bağım var,
çadırımı o bağa dikecekler."

Bu dönem eserlerinde gelecek zamanın üçüncü çokluk şahıs çekimlenmesi birkaç örnekte karşımıza çıkmıştır. Karşımıza çıkan örneklerin birçoğu birleşik zamanlı yapıda olduğu için teze dâhil edilmemiştir. Alınan bu örnekte, kullanılan gelecek zaman biçimbiriminin güçlü tahmin anlamı dikkat çekmektedir.

2.4.7. Retorik Soru

bir oġlaḳ ṭaʿāmı üç miñ kimerseke neteg *yetürgey-men*? (NF/29,3-4)
"Bir oğlak yemeğini üç bin kişiye nasıl yettireceğim."

Peygamber aleyhisselamın Câbir'den oğlak yemeği yapmasını istemesi üzerine Câbir, telaşlanıp eşine yemeğin üç bin kişiye yetmeyeceğini retorik soru vasıtasıyla dile getiriyor. Bu cümlede maksat, karşı tarafa gerçek manada soru sormak değil cümlenin anlamına olumsuzluk katmaktır. Cümledeki kaygı kiplik anlamı net bir şekilde anlaşılmaktadır.

beṣāret közindin seçig seçmese
hevā nefs murāddın tükel kėçmese
nė *bilgey* bu yolnuñ beyānın kişi
bu öz barlıḳından tamām köçmese (MM/366)
"Kişi, kalp gözüyle seçilen şeyleri seçmezse, arzu ve isteklerinden tamamen vazgeçmezse, bu öz varlığından tamamen göçmezse, bu yolun ne olduğunu nereden bilecek?"

Mu'înü'l-Mürîd'in tarikata girme bölümünden alınan bu dörtlük, kişinin girmiş olduğu yolun ne olduğunu anlayabilmesi için yapması gereken davranışlardan

söz etmektedir. Bu davranışları yerine getirmemesi durumunda yolun ne olduğunu anlayamacağını retorik soru vasıtasıyla dile getirmektedir. Gelecek zaman dizelere belirsizlik kiplik anlamı katmıştır.

İy ḳuṭb terkin kiç bolur bil ni bilgeyler sini sözletmeseñ (HŞ/13,28-29)

"Ey Kutb, hemen harekete geç, kımılda. Geç kalabilirsin (bunu) bil. Sen konuşmazsan seni nasıl bilecekler?"

Örnekte retorik soru olumsuz anlam ifade etmek için kullanılmıştır. Cümlede yeterlilik kiplik anlamı mevcuttur.

2.4.8. Şarta Bağlı Gelecek Zaman Kullanımı

eger maña dünyānıñ tamām mülkini bėrseler, men Peyġāmbar ʿas'nuñ ḳoñşılıḳından *aḏrılmaġaymen* (NF/208,8-9)

"Eğer bana dünyanın bütün mülkünü verseler, ben Peygamber aleyhisselamın komşuluğundan ayrılmayacağım."

Hâlihazırda gerçekleşmemiş bir eylemin gerçekleşmesi durumunda gösterilecek tutumun söyleyene göre kesinliği vurgulandığından cümlede kararlılık kiplik anlamı vardır.

óaḳýḳatde 'irfān açılsa saña
baḳa bilmegey-sėn kerek öñ soña
ḳamuġ ʿilm ü taḳvā ʿibādetleriñ
tamām ma ʿşiyet tėg *körüngey* saña (MM/313)

"Gerçekten sana anlama yolu (irfan) açılsa, önceye ve sonraya bakamazsın. Bütün ilim, takva ve ibadetlerin sana tamamen isyan (masiyet) gibi görünecektir."

Dörtlükte iki ayrı eylemde gelecek zaman kullanılmış olup ilk iki dizedeki kullanım bu başlık altında incelemeye uygundur. Daha önceki dönemlerde de

bahsettiğimiz gibi şart kipinden sonra kullanılan gelecek zaman biçimbirimi genellikle geniş zamana gönderim yapmaktadır. Bu örnekte bakmak eylemi {-Abil-} tasviri fiili ile beraber kullanılmış ve bu durum cümleye yeterlilik kiplik anlamı katmıştır.

Eger bu Muḥammed öler bolsa ya öldürü[lü]r bolsa, siz ýmāndın yüz ewrüp artḳaru *ḳayıtġay-sizler* (NF/93,3-4)

"Eğer Muhammed ölürse ya da öldürülürse siz imandan yüz çevirip geri döneceksiniz."

Gelecek zaman çekimi bu örnekte de şarta bağlanmıştır. Kişi, Muhammed'in vefatı durumunda hitap ettiği kişilerin sergileyeceği davranışlar hakkında çıkarım yapmaktadır. Bu durum cümleye güçlü tahmin ve çıkarım kiplik anlamları katmaktadır.

2.5. Eski Oğuz Türkçesi Dönemi

2.5.1. Birinci Teklik Şahıs

Berü gel dėr yūsufa ḳorḳma daḫı

Öldürmeyem ben seni tañrı ḥaḳı (YZ/0083)

"Yusuf'a: Beri gel korkma! Ben seni Tanrı hakkı için öldürmeyeceğim, dedi. "

İç içe birleşik cümle örneği olan bu beyitte, aslî görevi istek kipi işaretleyicisi olan {-A} biçimbiriminin gelecek zaman işleviyle kullanıldığı görülmektedir. Bu biçimbirimin Eski Oğuz Türkçesi döneminde gelecek zaman için kullanılması seyrek görülen bir durum değildir. Özellikle Yûsuf u Zelihâ, Garib-nâme ve Dede Korkut Hikayeleri'nde bu biçimbirime gelecek zaman işleviyle oldukça sık rastlanır. Beyitte kiplik olarak ise niyet anlamı dikkat çekmektedir.

eytdi bir yıl *yatısardur* ol tamām
bir yıldan ṣoñra anı sulṭān *ḳılam* (YZ/0658)
"Dedi ki: O, tam bir yıl zindanda yatacak ve ben onu bir yıldan sonra sultan yapacağım."

Beyit içerisinde gelecek zaman için iki ayrı gelecek zaman biçimbirimi kullanımına daha önceki dönemlerde de şahit olunmuştur. Bu durum, gelecek zamanı karşılayan ekler arasında bir geçiş dönemi olduğunun göstergesi sayılabilir. Bu beyitte gelecek zaman için hem {-IsAr} hem de {-A} biçimbirimi kullanılmıştır. Beyitte istek ve niyet kiplik anlamları vardır.

Yarenler atam öldi men ḳaldum, yirin yurdın tutdum, yarınki gün men *ölem* oġlum *ḳala*, bundan yigregi yoḫdur ki gözüm görür-iken oġul gel seni ivereyim didi (DK/185,1)
"Yarenler atam öldü, ben kaldım. Yerini yurdunu tuttum. Yarın birgün ben öleceğim, oğlum kalacak. Bundan daha iyisi yoktur ki yaşarken gel seni evlendireyim, dedi. "

'Yarınki gün' zaman zarfının da yardımıyla {-A} biçimbiriminin gelecek zaman işleviyle kullanıldığı anlaşılan bu örnek, hayatın kaçınılmaz sonu olan ölümün bir gün mutlaka geleceğinden söz ettiği için değişmezlik ve kesinlik kiplik anlamlarına sahiptir.

Yarın mahşer ḳopıcaġaz ḳamu ḳul nefsüm *diyiser*
Ben Yūnus'ı hiç *anmayam* Tapduġ'ı *getürem* dile (YED/246,8)
"Yarın mahşerde toplandığımızda bütün kullar nefsim diyecek
Ben Yunus'u hiç anmayacağım, Tapduk'ı getireceğim dile."

Bu beyitte yine, farklı iki gelecek zaman biçimbirimi gelecek zaman işleviyle kullanılmıştır. İlk dizede kişi, kulların mahşer günü sergileyeceği davranışa dair güçlü bir tahmin yürütmektedir. İkinci dizede ise, o güne dair kendi niyetinden

söz etmiştir. Bu nedenle dizelerde farklı kiplik anlamları vardır. Birinci dize tahmin, ikinci dize niyet ve kesinlik kiplik anlamları taşımaktadır.

Eger ben bâḳî ḳalacaġum var-ısa baña anı muştıla ki, düşmen öldügine ne-y-çün şâd olam ki yarın ben daḫı *öliserem*. (GT/23a,5-6)

"Eğer ben baki kalacaksam bana onu müjdele ki, düşman öldüğüne ne için sevineyim, yarın ben de öleceğim."

Beyitte zaman zarfı işleviyle yer alan 'yarın' kelimesi 'gelecekte birgün' anlamında kullanılmıştır. Bu anlam, öl- eylemine gelen gelecek zaman biçimbiriminin işlevinde bir değişikliğe sebep olmayıp eylemin gerçekleşeceği zaman ile ilgili belirsizliğe neden olmuştur. Ölümün insanlar için mutlak bir gerçek olması ile birlikte gelecek zaman biçimbirimi cümleye kesinlik kiplik anlamı kazandırmıştır.

Bini ḳılduñ dürlü ni'metden faḳýr
Ḳamu yirden olısar ben ḥaḳýr (GN/821,7)

"Fakat beni her türlü nimetten uzak tuttuğundan dolayı, öteki yerlerden aşağı derecede kalacağım"

Alınan beyit anlam boyutuyla incelendiğinde, birbirine sebep-sonuç ilişkisi ile bağlı iki cümleden oluştuğu dikkat çekmektedir. Türlü nimetlerden mahrum kalan kişinin düşmüş olduğu durumdan hoşnut olmaması kiplik anlamı açısından yakınmaya işaret etmektedir.

2.5.2. İkinci Teklik Şahıs

ol-ıdı āḫir senüñ ol ḳardaşuñ
görisersin ḫoş-durur senüñ işüñ (YZ/1102)

"Senin gerçek kardeşin oydu, göreceksin senin işinin sonu hayırlı olacak."

Bünyamin ile Mişelüm arasında geçen bir konuşmanın kesiti olan bu beyitte, Bünyamin Mişelüm'e onun bilmediği bir gerçeği söylemiş ve bu gerçek ile ilgili gelecekte güzel şeyler olacağından bahsetmiştir. Beytin kiplik anlamı bu bağlam doğrultusunda incelendiğinde tahmin anlamı dikkati çekmektedir.

Diñlenesin batasın bol ni'mete
ḫoşluġ-ıla ėrişesin devlete (YZ/0636)
"İyi bir devlet mertebesine erişeceksin ve burada bol nimete batacaksın."

Bu beyitte Yusuf, sakinin düşünü yorumlamaktadır. Bu nedenle cümlede, geleceğe yönelik güçlü tahmin kiplik anlamı mevcuttur.

Belki anlaruñ çoġı bilmezler yā Muóammed sen *öleceksin* anlar daḫı *öleceklerdür* (KT/499a,6-7)
"Ya Muhammed! Belki onların çoğu bilmez ama sen öleceksin onlar da ölecekler."

Taranan eserlerin birçoğu dinî içerikli olduğundan ölüm temasıyla çok kez karşılaşıldı. Hangi kişi ile çekimlendiği farketmeksizin öl- eylemine gelen gelecek zaman biçimi cümleye kesinlik kiplik anlamı katmıştır.

2.5.3. Üçüncü Teklik Şahıs

ḫoşdur yā oġul senüñ düşüñ
sulṭanlıġ-ıla *gėçiser* ʿömrün yaşuñ (YZ/0027)
"Ey oğul senin düşün güzeldir, senin ömrüm sultanlık ile geçecek."

Yusuf'un babasına gece gördüğü düşü anlatması üzerine babası söylediği sözlerden oluşan bu beyitte güçlü tahmin kiplik anlamı vardır.

İç Oğuzuñ Taş Oğuzuñ biglerin üstüñe yığınak itgil, aç görseñ toyurġıl, yalınçaḳ görseñ tonatġıl, borçluyı borçından ḳurtarġıl, depe gibi et yığ göl gibi ḳımız sağdur, ulu toy eyle, ḥācet dile, ola kim bir ağzı du'ālınuñ alḳışı-y-ile Tañrı bize bir batman 'ayal *vire* didi. (DK/81,5)

"İç Oğuz ve Dış Oğuz beylerinin üzerine yığınak et, aç görsen doyur, çıplak görsen donat, borçluyu borcundan kurtar, tepe gibi et yığ göl gibi kımız sağdır, büyük toy eyle, dilek dile, ola ki bir ağzı dualının hayır duası ile Tanrı bize bir çocuk vere, dedi."

Dede Korkut Hikâyeleri'nden alınan bu örnek, emir kipi ile çekimlenmiş sıralı cümlelerden oluşmaktadır. Bu cümleler gelecek zaman ile çekimlenmiş bir cümle ile nihayet bulmuştur. Gelecek zaman çekimli eylemin gerçekleşmesi, verilen emirlerin yerine getirilmesi ile ilişkilendirilmiştir. Emirler yerine getirildiğinde eylemin gerçekleşmesi ihtimal dâhilinde olacaktır. Bu nedenle cümlede olasılık kiplik anlamı vardır.

Yūnus senüñ sözlerüñ maʿnýdür bilenlere
Söyleniser sözlerüñ devr-i zamān içinde (YED/234,14)
"Yunus senin sözlerin bilenlere anlamlıdır,
Geçen zaman içinde sözlerin (hep) söylenecek."

Nazmın makta beyti olan bu dizelerde Yunus, onu anlayanlar tarafından sözlerinin söyleneceği konusundaki görüşünü dile getirmektedir. Bunu makta beytinin genel bir özelliği sayılan monolog şeklinde söylemiştir. Beyitte Yunus'un kendi sözleri ile görüşü bildirildiği için tahmin kiplik anlamı vardır.

Yavrıcaḳlarumuz bisleyüp, bāliġ olup uçurduġumuz vaḳt ol ṭavşancıl *geliser*, gözümüze ḳarşu yavrıcaḳlarumuz vurup *yiyiser*. (MN/271,24-25)

"Yavrucaklarımızı besleyip ergen olup uçurduğumuzda o tavşan gelecek, gözümüzün önünde yavrucaklarımızı vurup yiyecek."

Bu cümlede sırası ile neden-sonuç bağı ile birbirine bağlı ifadeler vardır. Bilgi kipliğine bağlı güçlü olasılık anlamı mevcuttur. Gerçekleşmesi güçlü olasılığa bağlanan eyleme bağlı olarak, metin üreticisinin kaygı durumu dile getirilmiştir.

Nite-ki elden ele milk bize geldi daḫı niçe ellere bu vech-ile *gidiserdür* ve elden ele *irişiserdür*. (GT/20b,6-7)

"Bu mülk elden ele nasıl bize geldiyse aynı şekilde nice ellere gidecektir ve elden ele erişecektir."

Cümlede gelecek zaman ile çekimlenmiş eylemlerin kesinlik kiplik anlamı kuvvetlendirme ve ihtimal işlevli {-Dır} bildirme biçimbirimi ile kuvvetlendirilmiştir.

Yarın anda bu günāhlu ḳullara
Ol şefā'at *eyleyiser* bunlara (GN/51,5)
"Yarın öteki dünyada günah işleyen bu kullara da, o şefaat edecek."

Ahiret inancı ile ilgili olan bu beyitte, dini söylemlerin karakteristik özelliği olan kesinlik kiplik anlamı vardır.

2.5.4. Birinci Çokluk Şahıs

Sen anları bilmezsin biz bilürüz anları anlara ʿaêāb *ėdiserüz* iki kez andan şoñra dönerler (KT/210b,5-6)

"Onları sen bilmezsin, biz biliriz. Onlara iki kez azap edeceğiz ondan sonra dönerler."

Bu cümlede gelecek zamanlı yapı neden sonuç yapısının neden bölümünü oluşturmuştur. Genel olarak sonuç bölümünde yer aldığından dolayı örnek farklı bir yapıyı yansıtır. 'azab edersek' şeklinde bir anlam dönüşümü düşünülebilir. Bu durumda buradaki gelecek zaman yapısı kuvvetli olasılık anlamını yansıtmaktadır.

kāfirlere işledükleri işleri daḫı *daduracaḳ-biz* (KT/519b,3)
"Kâfirlere yaptıkları işleri de tattıracağız."

Gelecek zamanın birinci çokluk şahsı ile çekimlendiği bu örnek, bir Kur'an tercümesinin ahiret ile ilgili bölümünden alındığı için kesinlik kiplik anlamı taşımaktadır.

Anuñ-ıla *varısaruz* sinleye
Cümle ḫalḳ ol gün gerek anı *geye* (GN/1003,4)
"Onunla mezarlığa gideriz; bütün insanlar öldüğü gün onu giyerler."

Beyitte iki farklı eylemde iki farklı gelecek zaman biçimbirimi görülmektedir. Fakat ikisinde de gelecek zaman geniş zamana gönderim yapmıştır. Müslümanlığın dinî uygulamalarından biri olan kefenle defnedilmekten bahsedilen bir ritüelde gerçekleştirilmesi gerekli olan eylemler kesin kural olarak aktarılmıştır. Kural aktarımına en uygun kip ise geniş zamandır.

2.5.5. İkinci Çokluk Şahıs

şükr Tañrı'ya size gösterecekdür āyetlerini pes anı *bilecek-siz* (KT/413b,1-2)
"Tanrı'ya şükür ki size ayetlerini gösterecektir, böylece onu bileceksiniz."

XV. yüzyıl eseri olan bu Eski Oğuz Türkçesi Dönemine ait bu Kur'an Tercümesinde {-AcAk} biçimbirimi gelecek zaman işleviyle karşımıza çıkmaktadır. Birinci bölümde de bahsettiğimiz gibi bu biçimbirim XV. yüzyıldan sonra gelecek zaman işleviyle kullanılmaya başlamıştır ve eserden alınan örnekler bu durum ile çelişmektedir. Bu çelişki eserin intinsah tarihi ile ilgili olabilir. Cümlede kesinlik kiplik anlamı vardır.

ey kāfir olan kimseler ʿöêr dilemeñüz bu gün cezā *görecek-siz* siz işlegen ʻamel cezāsını (KT/604b,6-7)

“Ey kâfirler! Özür dilemeyin. Bugün, işlediğiniz amellerin cezasını göreceksiniz. ”

Cümlede zaman zarfı kullanılmış ve eylemin gerçekleşeceği zaman ile ilgili kesinlik anlamı katmıştır. Dinî bir eser olması da cümlenin kesinlik kiplik anlamını desteklemektedir.

2.5.6. Üçüncü Çokluk Şahıs

Üç günden daḫı seni *çıḳaralar*
Görklü ḫilʻat üstine *gėydüreler* (YZ/0635)
“Seni üç gün içinde çıkaracaklar ve üzerine güzel bir kaftan giydirecekler.”

İkinci teklik şahısta alınan örneğin devamı olan bu beyitte, eylemler farklı şahıslarla çekimlenmiş, fakat kiplik anlamı, yani güçlü tahmin, aynı kalmıştır.

Mere men bu devenüñ burnına yapışıçaḳ ol ḳız sözi-y-ile yapışdı dirler, yarın Oğuz iline ḫaber *vara*, deve elinde ḳalmış-idi ḳız ḳurtardı *diyeler* (DK/192,13)

“Ben bu devenin burnuna yapışacak olursam o kızın sözüyle yapıştı derler. Yarın Oğuz iline haber gidecek, deve elinde kalmıştı, kız kurtardı diyecekler.”

Yukarıdaki örnekte olduğu gibi bu cümlede de geleceğe yönelik güçlü tahmin kiplik anlamı vardır. Cümlede kullanılan zaman zarfları eylemin gerçekleşme zamanı hakkında bilgi vermektedir.

eydürdi: ḳaçanise bu iki muḫtaṣar cānavarcuḳlar benüm manṣıbum taʿarruż ḳılup işüm ziyāna *viriserler* (MN/231,27)

“Söylerdi: Herhangi bir zaman bu iki kısa canavar hizmetime taarruz edip işime zarar verecek.”

Cümlede ‘kaçan ise’ zarfı olasılık anlamını zayıflatmakla birlikte ‘günün birinde mutlaka olacak’ anlamlı çıkarsamayı da sağlayan olasılık anlamlı bilgi kipliği özelliği mevcuttur.

kendülere ẓulm olunduḳtan ṣoñra daḫı *bileceklerdür* ẓālimler ki ḳanḳı dönecek yėre *döneceklerdür* (KT/404a,6)
“Kendilerine zulüm edildikten sonra dahi bileceklerdir, hangi dönülecek yere döneceklerdir?”

Bu eserden alınan örnekler, metnin içeriği gereği genellikle kesinlik kiplik anlamı taşımaktadır.

2.5.7. Retorik Soru

Yigitleri aydur: Buġadan ḳurtıldı, aslandan niçe *ḳurtıla* didiler, aġlaşdılar (DK/190,10)
“Yiğitleri dedi: Boğadan kurtuldu, aslandan nasıl kurulacak, dediler, ağlaştılar.”

Soru yoluyla olumsuz anlamı ifade etme, retorik sorunun kullanılma nedenlerinden biridir. Bu kullanıma daha önceki bölümlerde de rastlanmış ve izahı yapılmıştır. Cümlede bahsedilen kullanımın belirgin bir örneği mevcuttur. Örnekte, bağlam incelemesine bile gerek kalmadan dikkat çeken umutsuzluk kiplik anlamı vardır.

Hey nice *sabreyleyiser* dost yüzini gören kişi
Ol hakikat gördüm diyen kendüzinden şaşagelür (YED/78,3)
“Dost yüzünü gördüm diyen kişi nasıl sabredecek?
O, gerçeği gördüm diyen kişi (bile) kendinden şaşar.”

Beyitte retorik soru kullanımı olumsuz anlama gönderim yapmakta ve dizeye kesinlik kiplik anlamı katmaktadır.

Eyitdi: yā Şaʿyā melik Sencārib altı yüz ʿalem birle ilümüze girdi, óālümüz *nolısar*? (MN/280,12)

"(Şöyle) söyledi: Ya Şaʿya, melik Sencarib altı yüz alem ile (çok kalabalık bir şekilde) ilimize girdi, hâlimiz ne olacak?"

Bu cümlede yükümlülük kipliği dâhilinde çaresizlik vurgusu vardır.

şeytān eyitdi: bu işi terk eyle, beni kesmekden saña fāyide *ne ola*? (MN/241,33)

"Şeytan (şöyle) dedi: Bu işi terk et, beni kesmekten sana ne fayda gelir?"

Burada retorik soru kullanımının amacı anlamı güçlendirmek değildir. Derin anlam 'Beni kesmekten sana fayda gelmez.' biçimindeki çıkarsamaya bağlıdır. Bu çıkarsama, kesinlik bildiren bilgi kipliği özelliği taşır.

Kim bu ḥāller görmege lāyık, degül
Görüben kim *ḳılısar* bizi *ḳabūl* (GN/807,2)

"Bu hâllerimiz görülmeye layık değil. Bizi bu şekilde görüp kim kabul edecek?"

Allah'a yalvarılan bir kesitten alınan bu beyit yapıca soru, anlamca olumsuzdur. Beyitte umutsuzluk kiplik anlamı vardır.

Altısın bir kezde kim terk idiser
Uşbu sedlerden çıkup kim gidiser (GN/717,6)

"Altısını birden bir defa da kim geçebilir ve bu engelleri kim aşabilir?"

Yavuz, bu dizelerde kullanılan {-IsAr} gelecek zaman biçimbiriminin Türkiye Türkçesine aktarımını yeterlilik tasviri fiilinin geniş zaman çekimi ile yapmıştır. Aktarım konusunda hemfikir olup dizelerde devinim kipliği dâhilinde yeterlilik kiplik anlamı dikkat çekmektedir.

2.5.8. Şarta Bağlı Gelecek Zaman Kullanımı

eytdiler sulṭān olursa ol bize
buyruġ *ėdiserdür* ḳamumuza (YZ/0033)
"Dediler ki eğer o sultan olursa hepimize emirler verir."

Bu beyitte gelecek zaman, şart kipine bağlı gelecek zaman kullanımının genel bir özelliği olarak geniş zamana gönderim yapmıştır. Şart ile çekimlenmiş eylemin gerçekleşmesi durumunda, olacaklar hakkında kişinin görüşü belirtildiğinden güçlü tahmin kiplik anlamı vardır. {-Dır} kuvvetlendirme ve ihtimal biçimbirimi bu anlamı güçlendirir.

Eger varısa ʿamelüñ gin *olısar* sinüñ senüñ
Eger yoġısa ʿamelün oddan şarāb içdi göñül (YED/119,15)
"Eğer amelin varsa senin mezarın geniş olacak
Eğer yoksa amelin gönlün ateşten şarap içti. "

Beyit iki şartlı cümleden oluşmaktadır. Konu dâhilinde olan ilk dizede, dünyada iyi ameller yapıldıysa kabirde bunun mükâfatının yaşanacağı dini bir kesinlik çerçevesinde aktarılmaktadır. Bu nedenle beyitte kesinlik kiplik anlamı vardır.

ammā eger baña vefā ḳılup dōst olursa günde birḳaç gez ḳarnı *ṭoya*. (MN/238,35)
"Ama eğer bana vefa gösterip dost olursa günde birkaç kez karnı doyacak."

Cümlede neden-sonuç bağına bağlı bilgi kipliği anlamı vardır.

Her ki suçsuzam diyü da‘vý ḳıla
Lācerem ol la‘nete lāyıḳ ola (GN/199,8)
“Kim suçsuzum diye iddiada bulunursa sonunda lanete uğrayacaktır.”

XIV. yüzyıl eseri olan Garip-nâme’de gelecek zaman işleviyle {-IsAr} ve {-A} biçimbirimi kullanılmıştır. O dönem eserlerinin hemen hepsinde tek işlev için farklı biçimbirimlerin kullanıldığı görülür. Bu örnekte, {-A} biçimbiriminin kullanıldığı ve zaman zarfının da katkısıyla kesinlik kiplik anlamı olduğu dikkati çekmektedir.

2.6. Türkiye Türkçesi Dönemi

2.6.1. Birinci Teklik Şahıs

Benim de bu şişeye, bu iki yastığa ve bir mendile ihtiyacım var, ben de Kordiyal *alacağım*, *uzanacağım* ve *ağlayacağım*. (DHK/17,4-5)

Bu örnekte üç ayrı eylemde gelecek zamanın birinci teklik şahıs ile çekimlenmesini görüyoruz. Metin bağlamı da dikkate alındığında eylemlerin niyet-istek kiplik anlamı taşıdığı farkediliyor.

Bununla beraber şimdi oraya gitsem, bu gülüşten hiçbir şey *bulamayacağım*, ve ben öldüğüm zaman da bu hâtıranın biricik şahidi *kaybolacak*. (BŞ/112,1-2)

Örneğimiz birbirine bağlaç ile bağlı iki cümleden oluşmaktadır. Birinci cümle aynı zamanda şartlı birleşik cümledir. Şartın gerçekleşmesi durumunda, gelecek zaman birinci teklik şahıs çekimli eylemin gerçekleşmeyeceği tahmin anlamı

verilerek aktarılmaktadır. Üçüncü teklik şahıs ile çekimlenen diğer eylemde ise kaygı anlamı ağır basmaktadır.

2.6.2. İkinci Teklik Şahıs

> O da gülüyor. "Vay! Sen Berlin'e mi *gideceksin*?" diye alay ediyor. (DHK/59,1)

İkinci teklik şahıs ile çekimlenen bu soru cümlesinin, cümlenin bağlamı da dikkate alındığında alay kiplik anlamı taşıdığını görüyoruz. 'Vay' ünlemi bu anlamı güçlendirmektedir.

> Berlin'e ne vakit *gideceksin*, Nüzhet? (DHK/97,4)

Bu cümle, karşıdaki kişiden bilgi alma amaçlı sorulan bir soru cümlesi örneğidir.

> Bak, bacağın iyi olsun, futbol *oynayacaksın*! (DHK/107,25)

Çocuğun bacak ameliyatı geçirip hastanede yattığı sürede doktor ile aralarında geçen bir diyalogdan alınan bu örnekte, teselli anlamının ağır bastığı görülmektedir.

> Eteklerinde güneş rengi bir yığın yaprak,
>
> Ve bir zaman *bakacaksın* semâya ağlayarak… (AHŞ/79,2-4)

Gelecek zamanın kesinlik kiplik anlamını taşıyan örnek, belgisizlik bildiren 'bir zaman' zarfıyla kullanılmış ve eylemin ne zaman gerçekleşeceğinin belirsizliği vurgulanmıştır.

Körfezdeki dalgın suya bir bak, *göreceksin*:
Geçmiş gecelerden biri durmakta derinde;
Mehtâb… iri güller… ve senin en güzel aksin… (KGK/83,6)

Bu dizelerde şart anlamı fiilen görünmemektedir, fakat cümlenin anlamına baktığımızda eylemin gerçekleşmesinin varsayımsal bir şarta bağlandığını anlıyoruz.

2.6.3. Üçüncü Teklik Şahıs

Bu bacak *kısalacak* ve yere *basamayacak*. (DHK/11,30)

Üçüncü teklik şahsın olumlu ve olumsuz çekimlerinin bir arada bulunduğu bu cümlede, 'bacak' öznesi ile düz değişmece söz sanatı yapılmış ve asıl özneye yönelik devinim kipliğine bağlı umutsuzluk ve kesinlik anlamı vardır.

Bakalım, herif kızı *kaçıracak mı*? (DHK/69,17)

Örneğimizde üçüncü teklik şahsın soru biçiminde kullanıldığını ve bu sorunun merak giderme amaçlı sorulduğunu görüyoruz.

İkinci ameliyatta belki bacağı *kesilecekmiş*. (DHK/121,16)

Bu cümlede kullanılan gelecek zaman diğer yardımcıların da katkısıyla cümleye ihtimal anlamı kazandırmıştır.

Vatanda korkulu rü'yâ içindeyiz, gerçek.
Fakat bu çok süremez, mutlakâ şafak *sökecek*. (KGK/44,11)

Cümlede kesinlik anlamı 'mutlaka' durum zarfıyla desteklenerek hiçbir olasılığa mahal vermeyecek şekilde ifade edilmiştir.

2.6.4. Birinci Çokluk Şahıs

Valide-i Cedid'in mimarı kimdir? Bilmiyoruz. Bir gün adını öğrenirsek elbette ki Nedim'in, o zarif Ali İzzet Paşa'nın, Tâib'in Tab'î Mustafa Efendi'nin ve Ebubekir Ağa'nın yanında onu da saymaya *alışacağız*. (BŞ/145,15)

'Elbette' sözcüğünün gelecek zamanın asli görevi olan kesinlik anlamını perçinlediğini ve şartın gerçekleşmesi durumunda eylemin de gerçekleşeceğini bu örnekte görüyoruz.

Yamandır Paris be… Bir daha *göremeyeceğiz*. (DHK/54,18)

Umutsuzluk anlamının iyiden iyiye hissedildiği ve devinim kipliğinin tipik kullanımını yansıtan bu örnek birinci çokluk şahsın olumsuz şekli ile çekimlenmiştir.

Almanlara *yaranacağız* diye kırk yıldır öğrendiğimiz lisanı bize unutturamazlar ya! (DHK/82,26)

Bu örneğimizde kaygı ve yakınma anlamının iç içe girmiş olduğunu görüyoruz.

2.6.5. İkinci Çokluk Şahıs

Bu bacağı tamamıyla feda *edeceksiniz*, başka çare yok. (DHK/103,15)

Gelecek zaman eki biçim olarak ikinci çokluk şahıs gibi görünmesine rağmen, ikinci teklik şahsa gönderim yapıp nezaket anlamıyla kullanılmıştır cümlenin bağlamında anlamın umutsuzluk ve gereklilik ifade ettiği görülmektedir.

Çare yok *katlanacağız*. Daha doğrusu siz *katlanacaksınız*. Aksi takdirde kül oluruz! (BŞ/42,7-8)

Katlan- fiilinin hem birinci çokluk hem de ikinci çokluk şahıs ile çekimlendiği bu örnek cümlemizde zorunluluk anlamı doğrudan hissedilmektedir.

2.6.6. Üçüncü Çokluk Şahıs

Semâyı *kaplayacak*, şimdi, gaazeler gibi nûr
Zavallılar *kalacaklar* esir-i ufk-ı türâb. (BŞ/127,4-5)

Örnekte bilgi kipliğine bağlı güçlü olasılık kiplik anlamı vardır.

Dünyâda sevilmiş ve seven nâfile bekler;
Bilmez ki giden sevgililer *dönmiyecekler*. (KGK/51,11)

Üçüncü çokluk şahsın olumsuz çekimlendiği bu örnekte anlam, doğanın değişmez kurallarına dayalı olarak kesinlik ifade etmektedir.

Benim gibi geçmiş şeyleri sevenler ara sıra oraya *gidecekler* ve bahçesinde açan yediveren gülünü *koklayacaklar*, komşusu büyük ceviz ağacının altında oynayan kızların tatlı şamatasını *dinleyecekler*. (BŞ/148,6-8)

Cümlelerin art arda bağlandığı bu bağımlı cümle örneğinde üç ayrı gelecek zamanın üçüncü çokluk şahsı ile çekimlenmiş eylem görüyoruz. Bu cümleler genel bir bağlam içerisinde incelendiğinde tahmin anlamı vermektedir.

Bir daha muayene *edecekler*, dedim. (DHK/17,19)

İç içe girişik yapıda olan bu cümlenin bağlamından umutsuzluk anlamı sezilmektedir.

Alçıya kondu mu? Belki gene *koyacaklar*. (DHK/73,14)

Belirsizlik ve ihtimal anlamı bu örnekte açık bir şekilde dikkati çekmektedir.

Hasta olmayanlar bizi ne kadar az *anlayacaklar*! (DHK/128,20)

Bu örneğimizde yeterlilik anlamı zarfların da yardımıyla belirginleşmiş ve cümle yapıca olumlu olmasına rağmen anlamca olumsuzluk ifade etmiştir.

2.6.7. Retorik Soru

Aldandığımı anladıktan sonra daha fazla *sıkılmayacak mıyım*? (DHK/62,12)

Sana alışırsak ne *yapacağız*? (DHK/69,20)

Bu iş de bitiyor. Ne *yapacağım*? (DHK/127,8)

Kahramanın kendi kendine konuştuğu bölümden alınan bu örnek cümlede hayattan bıkmışlık, umutsuzluk ve kaygı anlamları çıkarılıyor.

Dolacak mıydı seslerin, bilmem
O tehî sâye-zâr-ı mesdûde? (AHŞ/155,15)

2.6.8. Şarta Bağlı Gelecek Zaman Kullanımı

Büyük Harp'ten önceki yıllarda Erzurum'da yaşayan Kolağası Ali Rıza Bey de, gelecek şöhretini eğer bu repertuar tamamiyle diske ve tele alınmışsa Faruk Kaleli'ye borçlu *kalacaktır*. (BŞ/56,31)

Bildirme eki ile birlikte kullanılan bu gelecek zaman çekiminde ihtimalin gerçekleşmesine dayalı gereklilik anlamı vardır.

Müsaade ederseniz ben bu gece eve *gideceğim*. (DHK/81,7)

Örneğimizde şart ifade eden cümle aslında nezaketen söylenmiş olup 'git-' eyleminin istek ve niyet anlamını perçinlemiştir.

2.7. Oğuz Grubu Lehçeleri (Gagavuz, Türkmen ve Azerî Türkçesi)

2.7.1. Birinci Teklik Şahıs

Heç meslehet yohdur! Atı beri çek, *geleceyem*! (AD/13,18)
"Konuşulacak başka bir şey yok! Atı beri çek, geleceğim!"

Sözü söyleyenin yapacağı eylem ile ilgili kararlılığı daha öncesinde emir kipiyle çekimlenmiş cümlelerin de yardımıyla açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Bu nedenle cümlede kararlılık kiplik anlamı vardır.

Seferim var, yola çıhacağam! (AD/22,30)
"Seferim var, yola çıkacağım!"

Cümlede kişinin yakın gelecekte yapacağı eylem net bir şekilde birinci ağızdan ifade edilmektedir. Örnekte niyet kiplik anlamı bulunmaktadır.

Bän kendim *bulacam* onu! (GD/103,37)
"Onu ben kendim bulacağım!"

Örnekte 'ben' kişi zamiri, 'kendi' dönüşlülük zamiri ve birinci teklik şahıs eki birlikte kullanılmış ve sözü söyleyenin niyeti vurgulanmıştır.

Menevşa mari ver bana ölçüsüz şarap, *verecäm* sana sayısız altın. (GD/126,8)
"Menekşe bana ölçüsüz şarap getir, vereceğim sana sayısız altın."

Örnek, sıralı bağlı cümle gibi görünse dahi anlam olarak birbirine şartla bağlı iki cümleden oluşmaktadır. Ver- eyleminin gerçekleşmesi şarabın getirilmesi şartına bağlanmıştır. Bu şart, söz verme kiplik anlamı sezdirilerek aktarılmaktadır.

Min tŭrli fenni sŭrawlar bireçekmin. (NH/164,5)
"Ben çeşitli ilmî sorular soracağım."

Akşehir'e başka ülke âlimlerinden bir filozufun gelip orada bulunan hocalar ile yarışmak istediğini söylemiştir. Nasıl yarışacağını bu cümle vasıtasıyla dile getiren filozof gelecek zaman çekimlenişini niyet kiplik anlamıyla kullanmıştır.

2.7.2. İkinci Teklik Şahıs

Kösä! Sän ne *bulacan* o periyi, ne dä *everecän* beni! (GD/103,36)
Köse, o periyi ne sen bulacaksın ne de beni evlendireceksin.

İkinci teklik şahıs ile iki ayrı eylemin çekimlendiği bu cümle birbirine bağlaç ile bağlanmış iki bağımlı cümleden oluşmaktadır. Eylemlerde olumsuzluk yapım eki kullanılmamış olsa dahi kullanılan bağlaç cümleye olumsuz anlam

yüklemiştir. Gelecek zaman ile çekimlenmiş eylemler emir kipine gönderim yapmakta ve cümleye yasaklama kiplik anlamı katmaktadır.

Te bu çaunda suyu *kaynadıcan*, bän dä *yatıcam* da *uyıcam*. (GD/136,3)
"İşte bu kazanda suyu kaynatacaksın, ben de yatıp uyuyacağım."

Cümlede hem birinci teklik şahıs hem de ikinci teklik şahıs ile çekimlenmiş eylemler bulunmaktadır. Başlık dâhilinde olan ikinci teklik şahıs çekimlenişine bakıldığında, bağlamın da katkısıyla, emir kiplik anlamı dikkat çekmektedir.

2.7.3. Üçüncü Teklik Şahıs

Bu hésab ile düz yüz manat zererim var. Bu derd meni şeksiz *öldürecek*. (AD/17,23-24)
"Bu hesapla tam yüz manat zararım var. Bu dert beni şüphesiz öldürecek."

Yukarıdaki örnekteki ile hemen hemen aynı anlamı barındıran 'şeksiz' zarfı cümleye kesinlik kiplik anlamı katmaktadır.

Bu padişaha-hanum *evleneceymiş* sade te ona, angısı onun kalesinin üstündän atlı *uçaceymış*, onun taa da üüsek serayının üstündän bayraa oklan *düşüreceymiş* hem angısı onun etmiş bin kuvetlisini *enseycemiş*. (GD/108,16-18)
"Bu kraliçe, kalesinin üstünden atıyla uçacak, sarayının üstündeki bayrağı okla düşürecek ve yetmiş yiğidini yenecek biriyle evlenecekmiş."

Örnekte, kraliçenin evleneceği şahsın yapması gerekenler sıralanmıştır. Evlenme koşulu bu şartları yerine getirebilmesine bağlandığı için cümlede yeterlilik kiplik anlamı vardır denilebilir.

Şindän sora bendän fayda *olmaycêk*, yaşayın, bana da bir parça ekmek verin. (GD/146,5)

"Şimdiden sonra benden fayda yok. Birlikte yaşayın. Bana da bir parça ekmek verin."

Dev ile oğlu arasında geçen bu konuşmada dev, artık yaşlandığını dile getirmekte ve oğluna yapması gerekenleri tembihlemektedir. Bağlamdan hareketle cümleden tembih kiplik anlamı çıkarılmaktadır.

Siniñ ebiyiñ kız, babañ yigit bulgaç ta, dŭnya biteçek, dip cavap birgen. (NH/137,14)

"Ninen kız, deden genç, delikanlı olduğu zaman kıyamet kopacak, diye cevap verir."

Bu örnek, kıyametin ne zaman kopacağı sorusuna Nasreddin Hoca'nın verdiği cevaptır. Nasreddin Hoca, karşısındaki ile dalga geçer bir tavırda cevap vermiş bu da gelecek zamana alay kiplik anlamı kazandırmıştır.

Eger de ceyniñ hem ŭzın bir kŭninde tŭtılgan uraza ŭçin bir yıllık gŭnah bitirile iken, minim yartı kŭn tŭtkan urazam ŭçin yartı yıllık gŭnahım, hiçşiksiz biteçek. (NH/149,1)

"Eğer uzun ve sıcak bir yaz günü tutulan oruçla bir yıllık günah affediliyorsa, benim yarım günlük orucum, yarım yıllık günahımı hiç şüphesiz affettirir."

Gelecek zaman çekimlenişinin geniş zaman ile geçişmeler yaptığı daha önceki dönem örneklerinde de görülmüştü. Alınan bu örnekte aynı durum söz konusu olmuş ve 'hiçşiksiz' zarfı ile cümlenin güçlü tahmin kiplik anlamı güçlendirilmiştir.

2.7.4. Birinci Çokluk Şahıs

Biz héç seni tanımırıg ve heyalımızdan da kéçmezdi ki, seni *göreceyik*. (AD/34,23-24)

"Biz seni hiç tanımıyoruz ve seni göreceğimiz de aklımızdan geçmezdi."

Azerî destanlarından aldığımız cümlenin asıl hâline bakıldığında gelecek zaman biçimbiriminin çekimli eylem ile kullanıldığı fakat Türkiye Türkçesine aktarılmış hâlinde eylemsi göreviyle kullanıldığı dikkat çekmektedir. Elbette çeviri aslına uygun da yapılabilirdi. Türkiye Türkçesindeki genel kullanım göz önüne alınarak anlamın daha iyi aktarılabilmesi amacıyla çekimli ve çekimsiz eylemlerin yerleri değiştirilmiştir. Cümle kiplik anlamı olarak bağlam ile birlikte incelendiğinde pişmanlık kiplik anlamı dikkat çekmektedir.

Köroğlu, çünkü bölä düş görmüşsün, o periyi biz *bulacez*, nända da olmasa! Da *everecez* seni, üzülmä sän! Köroğlu! (GD/103,34-35)

"Köroğlu madem sen böyle bir düş görmüşsün, o periyi her yerde arayıp bulacağız ve seni onunla evlendireceğiz. Sen üzülme Köroğlu."

Söyleyenin açıkça niyetinin belirtildiği bu cümlelerde kararlılık ve niyet kiplik anlamları vardır.

Düünü yapmayınca, biz birerdä *yaşamaycez*, sän benim güüdemä *diimeyecän*. (GD/106,24-25)

Düğünü yapmayınca biz birlikte olmayacağız, sen bana dokunmayacaksın.

Köroğlu ile sevdiğinin arasındaki bu konuşmada sevdiği, Köroğlu'na bazı sınırlamalar koymaktadır. Bu durumu en iyi karşılayan kiplik anlamı yasaklamadır.

Biz kırk tane, sän bir tane, yolla altından kredişi, zere *öldürecez* seni (GD/117,18)

“Biz kırk kişiyiz, sen bir kişisin, yolla altından haracı, yoksa öldüreceğiz seni.”

Sözü söyleyen karşı taraftan işteklerini emir kipi ile dile getirmektedir. Emir kipi kullanımlarının da etkisiyle gelecek zaman çekimlenişli cümlede tehdit kiplik anlamı ağır basmaktadır.

2.7.5. İkinci Çokluk Şahıs

Men bilmedim ki, siz *inciyeceksiniz*, yohsa yüz tümen zerere düşseydim de size gét demezdim. (AD/20,9-10)

“Ben tahmin edemedim ki siz incineksiniz, yoksa yüz tümen zarara uğrasam bile size git demezdim.”

Bu örnekte geçmişin geleceğiyle ilgili bir eylemden (incin-) bahsedilmektedir. Şu an için o durum da geçmişte kalmış ve eylem gerçekleşmiştir. Bir sonraki cümleden kişinin yaptığından pişman olduğu olduğu anlaşılmakta ve bunu istemeden yaptığı belirtilmektedir. Bu nedenle cümlede pişmanlık kiplik anlamı vardır.

Siz işi *bozacanız*. Burada sade şiretlik lääzım, diil kuvet. (GD/112,27)

“Siz işi bozarsınız. Burada sadece kurnazlık lâzım, kuvvet değil.”

Bu cümleler, Köroğlu’nun padişahın kalesine doğru yola çıkmaya hazırlandığı sırada yiğitlerinin de onunla gelmeyi istemesi üzerine söylenmiştir. Gelecek zaman geniş zamana gönderim yapmıştır. Cümlede, gelecek zamanın ikinci çokluk şahıs çekimlenişi tahmin kiplik anlamı vermektedir.

Bendä var iş. Bendä var beş bin koyun. *Gideceyniz* da *güdeceyniz* onları. (GD/135,24)

“Bende iş var. Benim beş bin koyunum var. Gideceksiniz ve onları güdeceksiniz.”

Tepegöz ile kendilerine iş arayan iki adam arasındaki konuşmada Tepegöz iki adama iş vermektedir. Fakat bunu söylerken karşı tarafı zorunlu tutuyor gibi bir hava sezilmektedir. Bu cümlelerde gelecek zaman biçimbiriminin emir kipine yakın bir anlamda kullanıldığı göze çarpmaktadır. Kiplik anlamı olarak ise emir ve zorunluluk anlamları vardır, denilebilir.

Tŭşigizge karaganda, siz bu dŭnyada üzigizniñ balalarıgız hem barlık tugannarıgızdan kübrek yeşeyeçeksiz. (NH/105,31-32)

“Rüyanıza göre, siz bu dünyada çocuklarınız ve bütün akrabalarınızdan daha çok yaşayacaksınız.”

Bağlam anlamına bakmaya gerek kalmadan rüya tabiri yapıldığı anlaşılan bu cümlede geleceğe yönelik güçlü tahmin ve tabir kiplik anlamı bulunmaktadır.

2.7.6. Üçüncü Çokluk Şahıs

İnşallah bizi gören yükleri töküp *gaçacaglar*. Gaçmasalar, el açsalar, Allah bilir, hamısını hingal kimi *doğrayacağam*! (AD/27,30-31)

“İnşallah bizi görenler yüklerini döküp kaçarlar. Kaçmayıp yalvarırlarsa Allah bilir hepsini mantı gibi doğrayacağım!”

Bu cümleler asker ile yüzbaşının aralarında geçen bir konuşmadan alınmıştır. Yüzbaşı askerini cesaretlendirmekte ve korkmaması gerektiğini söylemektedir. İlk cümlede kullanılan ‘inşallah’ sözü ile birlikte üçüncü çokluk çekimlenişi istek kiplik anlamı vermektedir. Bir tehlike anında yapacaklarından bahsettiği ikinci cümlede ise niyet ve kızgınlık kiplik anlamları kullanılmaktadır.

Sora annaşmışlar, ani Köroğlu beygirinnän *dinneneceklär* bir parça vakıt. (GD/106,21)

"Sonra anlaşmışlar, Köroğlu'nun atıyla birlikte bir süre dinlenecekler."

Köroğlu ve sevdiğinin yakın gelecek için verdikleri karardan bahsedilen bu örnekten bağlama dayalı olarak niyet kiplik anlamı çıkarılmaktadır.

2.7.7. Retorik Soru

Eh, çocuum, bän oldu kırk yıl düüşiym onun için, alamayım, da sän mi *alacan*? (GD/118,22)

"Eh, oğlum, onun için kırk yıldır dövüşüyorum, ben alamadım da sen mi alacaksın?"

Benli Hanımı almak için yapılan dövüşlerin neticesiz kaldığını ve onu almanın imkânsız olduğunu oğluna söyleyen baba, cümlesini alay anlamı katmak için retorik soru kalıbına sokmuştur. Retorik sorunun genellikle olumsuz anlam ifade ettiği düşünüldüğünde bu kullanım gayet yerinde olmuş ve cümleye alay kiplik anlamı doğrudan verilmiştir.

E kim koyunnarı *bakacak,* bän yokkana? (GD/143,13)

"Ee! Ben yokken koyunlara kim bakacak?"

Dev ile oğlunun arasında geçen bir konuşmadan alınan bu kesitte, devin oğluna artık evlenmesi gerektiğini söylemesi üzerine oğlunun verdiği cevap retorik soru şeklinde olmuştur. Oğlanın bu soruyu sormasındaki amaç cevap almak değil koyunlara bakacak kimsenin olmadığını vurgulamaktır. Bu nedenle cümlede kaygı kiplik anlamı vardır.

2.7.8. Şarta Bağlı Gelecek Zaman Kullanımı

Adama yüz gızıl vérsen, on béş güne ne geder fayda *isteyeceksen*? (AD/22,1-2)

"Adama yüz altın versen, on beş gün için ne kadar kâr isteyeceksin? "

Soru şeklinde karşılaşılan bu şarta bağlı gelecek zaman kullanımında, eylemin kendi anlamının da katkısıyla cümlenin istek kiplik anlamı dikkat çekmektedir.

A gurbanınız olum, tutabilmenem. Elimi budagdan üzsem su güclüdür, meni *aparacag*. (AD/27,13-14)

"A kurbanınız olayım, tutamıyorum. Elimi daldan çeksem su güçlüdür, beni götürecek."

Bu cümlede gelecek zaman çekimli eylemin gerçekleşmesi kısmen şarta bağlanmıştır. Bunun nedeni götür- eyleminin su güçlü aktığı için gerçekleşecek olmasıdır. Fakat elin daldan çekilmesi olayın başlatıcısı olacaktır. Bu anlam ilişkisine bakıldığında cümlede çıkarım kiplik anlamı görülmektedir.

Bundan sonra seni bir gün görmesem, *öleceyem*! (AD/38,10-11)

"Bundan sonra seni bir gün bile görmesem, öleceğim!"

Şarttan sonra kullanılan gelecek zaman çekimlenişin geniş zamana gönderiminin yaygın olmasından daha öceki dönemlerde de bahsedilmişti. Bu cümlede de geniş zamana gönderim yapılmış ve kiplik anlamı olarak kesinlik ifade edilmişir.

Alla yardım edirsä, geeri *dönecäm*. (GD/108,36)

"Allah yardım ederse geri döneceğim."

Dilin günlük kalıplaşmış kullanımlarından biri olan bu söylemde, gelecek zaman biçimbiriminin niyet kiplik anlamında kullanıldığı dikkat çekmektedir.

Ama kär ölmärseydim dä, bän *doorulamayacam* nıceydim ilerdän. (GD/111,17)

"Ama ölmesem de önceden olduğum gibi olamayacağım."

Ol- fiilinin -Abil- tasvirî fiili ile birlikte kullanılması, cümleye yeterlilik kiplik anlamı kazandırmıştır. Eylemde -mA olumsuzluk yapım ekinin kullanılması ile yeterliliğin tersine yetersizlik anlamı vardır.

Padişaa, bunu annayıp, haber etmiş, ani kim *yaklaşabilecek* Kır-ata da *bakacek* onu babunun erinä, o onun kadar *kazanacek*. (GD/113,24-25)

"Padişah durumu anlayınca, haber etmiş, ninenin yerine Kır At'a kim yaklaşabilip bakarsa onun kadar para kazanacak."

Şarta bağlı gelecek zaman kullanımına örnek aldığımız cümle, aslında birbirine iç içe birleşik iki cümleden oluşmaktadır. Padişahın halkına, bir şarta dayalı olarak vaat verdiği dikkati çekmektedir. Buna bağlı olarak da cümlede vaat etme kiplik anlamı ağır basmaktadır.

Eger de ŭyrete almasañ, sini suga batırtıp ütirteçekmen, digen. (NH/49,25)

"Eğer öğretemezsen, seni suya atıp öldüreceğim, der."

Nasreddin Hoca'nın padişahın eşeğine okumayı öğreteceğini iddia etmesi üzerine padişah yukarıdaki cümleyi dile getirmiştir. Şartın gerçekleşmemesi durumunda padişahın yapacaklarından bahsedilen bu cümlede niyet kiplik anlamı vardır.

Kitireler iken, ul çagında min bu isimlikten siniñ isimiñni sızıp taşlayaçakmın da sevdegerlerniñ isimnerin yazaçakmın, digen Xuca. (NH/56,7-8)

“Getirirlerse, o zaman ben bu listeden sizin isminizi çizeceğim ve tüccarların ismini yazacağım, der Hoca.”

Cümlenin bağlamına bakıldığına, padişahın tüccarlar tarafından dolandırıldığı Nasreddin Hoca tarafından padişaha söylenmektedir. Padişahın buna ihtimal vermeyip ‘Ya dolandırılmadıysam ne yapacaksın?’ diye sorması üzerine Naasreddin Hoca yukarıya alınan örneği cevap olarak vermektedir. Bu söylemin, Nasreddin Hoca’nın olaylara yaklaşım tarzı gereği alaycı bir tavırla söylenmiş olduğunu düşünmekteyiz. Cümlede alay kiplik anlamı vardır denilebilir.

SONUÇ

1. Türk dilinin tarihî dönemlerinde gelecek zaman bildirimi için farklı biçimbirimler kullanılırken çağdaş Oğuz kolu lehçelerinde gelecek zaman çekimlenişi tek bir biçimbirim vasıtasıyla yapılmaktadır. Dönemlere göre kullanılan biçimbirimler Tablo-2'de gösterilmiştir.

Tablo-2: Türk Dilinin Tarihî Dönemleri ve Oğuz Türkçesinin Çağdaş Kollarında Kullanılan Gelecek Zaman Biçimbirimleri

	{-sIk}	{-DAçI}	{-GAy}	{-çI}	{-GA}	{-GU}	{-IsAr}	{-A}	{-GAIIr/ -KAIIr}	{-AcAk}
Köktürk T.	X	X		X						
Uygur T.		X	X						X	
Karahanlı T.		X	X		X	X			X	
Harezm T.			X		X	X	X			
Eski Oğuz T.		X					X	X	X	X
Türkiye T.										X
Azerî T.										X
Türkmen T.										X
Gagavuz T.										X

2. Tezde yapılan incelemeler sonucunda temel işlevi gelecek zaman olan biçimbirimlerin Türk dilinin ilk dönemlerinden itibaren sadece gelecek zaman işleviyle kullanılmadığı görülmüştür. Bu biçimbirimler asıl işlevleri olan gelecek zaman bildiriminin yanı sıra istek, kesinlik, niyet, olasılık, tahmin, umutsuzluk gibi kiplik anlam alanlarına yayılan bir anlam yelpazesi oluşturmuştur.

3. Kiplik anlam genişliği alanının başlıca belirleyicileri; biçimbirimin kullanıldığı fiil kök veya gövdesinin anlam özelliği, cümlenin türü, metin ve anlatım

türü, cümle ve cümleler üstü birimlerde kullanılan zarflar, zamirler, sıfatlar gibi dil bilgisi birimleridir.

4. Şarta bağlı gelecek zaman kullanımında, gelecek zamanın genellikle geniş zamana gönderim yaptığı tespit edilmiş ve bu kullanımın başlangıçtan günümüze hemen her dönemde varlığı dikkati çekmiştir.

5. Retorik soru kullanımları, söylenmek istenenin tam tersini söylemek ya da bilmezlikten gelmek gibi söz sanatlarını ifade etmek için kullanılan gelecek zamanlı yapıları kapsar.

Yüksek lisans tezi olarak kısıtlı bir zamanda incelenen eserlerdeki gelecek zaman yapıları ve kiplik anlamlarının çeşitliliği, bize bu konunun daha ayrıntılı çalışmalar ile desteklenmesi gerektiği gerçeğini göstermiştir.

KAYNAKÇA

Albayrak Hacaloğlu, Recep, *Azeri Türkçesi Dil Kılavuzu,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.

Akalın, Haluk, *Türkçe Sözlük,* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009.

Akar, Ali, *Türk Dili Tarihi*, Ötüken Yayınları, Ankara, 2010.

Akpınar, Yavuz, Ferruh Ağca, *Çağdaş Türk Edebiyatları I,* T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, Eskişehir, 2013.

Arat, Reşit Rahmeti, *Makaleler I,* Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1987.

Aristoteles, Augustine, Heiddeger, *Zaman Kavramı* (Çev.: Saffet Babür), Ankara, 2007.

Aslan Demir, Sema, *Türkçede İsteme Kipliği Semantik-Pragmatik Bir İnceleme*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2008.

Banguoğlu, Tahsin, *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.

Bayat, Fuzuli, *Türk Dili Tarihi*, Piramit Yayıncılık, Ankara, 2003.

Benzer, Ahmet, *Türkçede Zaman, Görünüş ve Kiplik*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2012.

Caferoğlu, Ahmet, *Türk Dili Tarihi,* Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2001.

Brockelmann, Carl, *Osttürkische Grammatik der Islamischen Literatur Sprachen Mittelasiens*, Brill Publication, Leiden, 1954.

Deny, Jean, *Türk Dil Bilgisi* (Çev.: Ali Ulvi Elöve, Uyarlayan: Ahmet Benzer), İstanbul, 2012.

Deny, Jean, *Türk Dili Gramerinin Temel Kuralları*, Çev. Oytun Şahin, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.

Demir, Nurettin, Emine Yılmaz, *Türk Dili El Kitabı,* Grafiker Yayınları, 7. Baskı, Ankara, 2014.

Doğan, Levent, *Çağdaş Türk Lehçeleri El Kitabı,* Kriter Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2010.

Emeksiz, Zeynep Erk, "Türkçede Kiplik Anlamının Belirsizliği ve Anlamsal Roller", *Dil Dergisi*, Temmuz-Ağustos-Eylül 2008.

Eraslan, Kemal, *Eski Türkçede İsim-filler*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1980.

Ercilasun, Ahmet Bican, *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi,* Akçağ Yayınları, Ankara, 2012.

Ercilasun, Ahmet Bican, *Türk Lehçeleri Grameri*, Akçağ Yayınları, 2. Basım, Ankara, 2012.

Erdal, Marcel, *A Grammer of Old Turkic*, Brill Leiden, Boston, 2004.

Ergin, Muharrem, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları*, 45. Baskı,* İstanbul, 2011.

Ergin, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi,* Bayrak Yayınları, İstanbul, 2012.

Flemming, Barbara. "{Isar} Gelecek Zaman Eki ve Onun Kiplik Fonksiyonları Üzerine Notlar", *Dil Araştırmaları Dergisi,* Musa Salan, S. 9, Güz 2011.

Gabain, A.Von, *Eski Türkçenin Grameri,* Mehmet Akalın, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.

Gömeç, Saadettin, *Kök Türk Tarihi,* Akçağ Yayınları, İstanbul, 1999.

Gökçe, Faruk, "Eski Türkçe {-GAlIr/-KAlIr} Eki Üzerine", *Türkbilig Dergisi*, 2007.

Gültekin, Mevlüt, "Tarihî ve Çağdaş Türk Lehçelerinde Gelecek Zaman Ekleri Üzerine Bir Deneme", *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi,* S.20, Niğde, Güz 2006.

Günay, Nesrin, "Türkçe'de –(A/I)r Biçimbiriminin Kiplik Anlam Alanları", International Journal of Language Academy, C2/4, Güz 2014.

Günşen, Ahmet, "Anadolu Ağızlarında Farklı Bir Gelecek Zaman Eki ve Çekimi: -ıcı/-ici, -ucu/-ücü", *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,* C.1/2, 2006.

Günşen, Ahmet, "Dîvânu Lûgati't-Türk'te Yaklaşma Bildiren Fiiller", *Turkish Studies International Periodicalş For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 6/1, 2011.

Hacıeminoğlu, Necmettin, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.

Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü,* Ötüken Yayınları, İstanbul, 2003.

Kara, Mehmet, *Türkmen Türkçesi Grameri,* Etkileşim Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2015.

Karabacak, Esra, *Bergamalı Kadri Müyessiretü'l-Ulûm,* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2002.

Karayev, Yaşar, *Belli Başlı Dönemleri ve Zirve Şahsiyetleriyle Azerbaycan Edebiyatı,* Ötüken Yayınları, İstanbul, 1990.

Kerimoğlu, Caner, *Kiplik İncelemeleri ve Türkçe*, Dinozor Kitabevi, İzmir, 2011.

Kılıçoğlu, Vecihe, "Şart Kipi", *Türk Dili Dergisi*, C. III, S. 29, Ankara, 1954, s.254-258.

Kılıçoğlu, Vecihe, "Gerundiumların Özellikleri ve "-iser" Eki", *Türk Dili Dergisi*, C. III, S. 33, Ankara, 1954.

Korkmaz, Zeynep, "Türkçede –acak / -ecek Gelecek Zaman (Futurum) Ekinin Yapısı Üzerine", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi,* C.17, Sayı: 1.2, Ankara, 1959.

Korkmaz, Zeynep, "Eski Türkçedeki Oğuzca Belirtiler", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Sayı: 629, C.1, Ankara, 1995.

Korkmaz, Zeynep, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.

Korkmaz, Zeynep, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009.

Korkmaz, Zeynep, *Oğuz Türkçesinin Gelişimi,* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.

Mansuroğlu, Mecdut, "Türkçede -taçı Ekinin Fonksiyonları*", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 7, S. 1-2, İstanbul, 1956.

Narrog, Heiko, "Modality, Mood, and Change of Modal Meanings: A New Perspective", *Cognitive Linguistics*, 16-4: 677-731.

Özkan, Mustafa, "Tarihî Türkiye Türkçesi Metinlerinde İstek Eki -a / -e'nin Kullanılışı Üzerine", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 30, İstanbul, 2003.

Özkan, Nevzat, *Gagavuz Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1996.

Özkan, Nevzat, "Gagavuz Türk Edebiyatı", *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, C.12, Ankara, 1999.

Serdar, Filiz, "Aristoteles'in Doğa Felsefesinde Zaman Kavramı", (Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Lisans Bitirme Tezi), İzmir, 2007.

Smith, Carlota, "Tense and Temporal Interpretation", *Lingua*, S.117, 2005.

Şahin, Hatice, *Eski Anadolu Türkçesi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2011.

Tekin, Şinasi, *Eski Türkçe*, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1992.

Tekin, Talât, "-ısar Ekinin Türeyişi", *Türk Dili Dergisi*, C.3, S.32, Ankara, 1954.

Tekin, Talât, "-ısar Eki Hakkında", *Türk Dili Dergisi*, C.4, S. 38, Ankara, 1954.

Tekin, Talât, *Türkmence-Türkçe Sözlük*, Simurg Yayınları, İstanbul, 1995.

Tekin, Talât, *Orhun Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi:9, Ankara, 2000.

Timurtaş, Faruk Kadri, *Eski Türkiye Türkçesi,* Kapı Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2012.

Torun, Yeter, *Türkçede Gelecek Zaman ve Kiplik Özellikleri*, Karahan Kitabevi, Adana, 2013.

Türk, Vahit, Şaban Doğan, Yasin Şerifoğlu, *Eski Anadolu Türkçesi Dersleri*, Kesit Yayıncılık, İstanbul, 2012.

Uyğur, Sinan, "-(y)IsAr Gelecek Zaman Ekinin Yapısı Üzerine", *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Tunca Kortantamer Özel Sayısı II, C.2/4, 2007.

Vardar, Berke, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü,* ABC Kitapevi, İstanbul, 1998.

Yıldız, Hüseyin, "Türkçede {-(y)IsAr} Eki ve "istemek" Anlamlı Fiiller Üzerine Notlar", Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi, Ankara, Bahar 2013.

Yıldız, Hüseyin, "Türkçede Başlangıçtan Bugüne Gelecek Zaman", (Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2007.